

war

- Deqê Dadgehîkirina Qazî MIHEMED, Sedir û Seyfî QAZÎ
Xîzmetkarê Gel û Niştiman: Qazî MIHEMED
- Bîrxistina Barzanî Jibo Baqirov
Kurê Kurd û xîzmetkarê Kurd: Mistefa BARZANÎ
- Kürtler: Genel Özgeçmiş
Burhanetin YASSÎN/ İng. Türkçeye çeviren: Bawer UÇAMAN
- Axaftina bi Munasebata Beşdarbûna di Fistevala Melayê CIZÎRÎ de
Mesud BARZANÎ
- Şeş Xalên Liser Dîwana CIZÎRÎ
Dr. Maruf XEZNEDAR
- Çiroka Kurdi
Dr. Ferhat PÎRBAL
- Benim Koleksiyonumda Kürt Hikayeleri
Basile NIKITIN
- Etimolojiya Zimanê Kurdi
Abdurrahman UÇAMAN
- Divê Azadiya Her Lehceyê Hebe
Emîr HESENPÛR
- Çemê Xwînî
Silêmanê DERÎHESINÎ
- 'Lady JUSTICE': Adile Xanim
Yekîtî GULBARAN
- Kafkas Halkları-Kürt Edebi ilişkileri
Naci KUTLAY
- Ferhengê Dimilî-Kurmancî
S. VERROJ - N. DÛNDÛZ

KOVARA LÊKOLÎN Û LÊGERÎNÊ

WAR

ARAŞTIRMA-İNCELEME DERGİSİ

KOVARA LÊKOLÎN Û LÊGERÎNÊ

WAR

ARAŞTIRMA-İNCELEME DERGİSİ

Ji Sê Mehan Carekê Tête Weşandin/ Ûç Ayda Bir Yayımlanır
Bûha/Fiyatı: 3 500 000 TL

**KOR Reklamcılık Basın-Yayın
Tic. ve San. Ltd. Şti.**

Sahibi ve Sorumlu Yazışları Müdürü:
Turgut ERSOY

Tiprêzî-Mîzampaj:
KOR
TEL. (0212) 5222102

Çap û Cîldkirin/ Baskı ve Cilt
Livane (0212) 5018854-5018466

Berg: **WAR**

Cîyê Rêvebirinê/Yönetim Yeri:
Kazım İsmail Gürkan Cad. Hamam Sk.
Yavuz Han, No: 2, Kat: 3/3
Çağaloğlu/İstanbul
Tel: (0212) 5222102

Pêdivîyên Abonetîyê/ Abone Koşulları

Ji bo Salek/ Bşr Yıllık
Nava Welat/ Yurtiçi: 14.000.000
Dervayê Welat/ Yurtdışı: 100 DM

NAVEROK - İÇİNDEKİLER

Pêşkêş	5
Deqê Dadgehîkirina Qazî MIHEMED, Sedir û Seyfî QAZÎ	7
Xizmetkarê Gel û Niştiman: Qazî MIHEMED	
Birxistina Barzanî Ji bo Baqirov	29
Kurê Kurd û xizmetkare Kurd: Mistefa BARZANÎ	
Kürtler: Genel Özgeşmiş	39
Burhanetin YASSİN, İng. Türkçeye çeviren: Bawer UÇAMAN	
Axaftina bi Munasebeta Beşdarbûna di Fîstevala Melayê CIZÎRÎ de.51	
Mesud BARZANÎ	
Şeş Xalên Li ser Dîwana CIZÎRÎ	55
Dr. Maruf XEZNEDAR	
Çîroka Kurdî	58
Dr. Ferhat PIRBAL	
Benim Koleksiyonumda Kürt Hikayeleri	64
Basile NIKITİN	
Etîmolojîya Zimanê Kurdî	70
Abdurrahman UÇAMAN	
Divê Azadîya Her Lehçeyê Hebe	90
Emîr HESENPUR	
1909 Sürgünleri	98
Veysel Bîrsinî	
Çemê Xwînî	103
Silêmanê DERIHESINÎ	

Lady JUSTICE: Adîle Xanim	107
Yekîti GULBARAN	
Kafkas Halkları-Kürt Edebi İlişkileri	112
Naci KUTLAY	
Suçlanan İnsan	129
Süleyyman DEMİRKAPI	
Ferhengê Dimilî-Kurmancî	132
S. VEROJ - N. GÛNDÛZ	
Casimê CELÎL (1908-1998): Yek Ji Danêrên Bingehê Rewşenbîrîya Kurdî li Pişt Qafqasê	151
Konê REŞ	
Folkloru Kurdî-VIII: Gotinên Pêşîyan	155
Seîd VEROJ	

PÊŞKÊŞ

Xwendevanên birûmet;

Piştî demeke dûr û dirêj WAR ji nûve digîje ber destê we. Baş bizanin ku ev derçûna derengmayî çiqas bi we nexoşe, ewqas jî em pê diêşin û xemgîn in. Sedem û egerên vê yekê qismekî ji alîyê we ve jî tête zanîn; berîya nûha jî me gelek caran bi lêv kirîbû û lewma em naxwazin ducar bikin. Jiber vê kêmasîyê hêvîdarin ku hûn me bibexşînin.

Di vê hejmarê de hem bi şikil û hem jî bi naveroka xwe, hûnê hejmarekî nû ya **WARê** hembêz bikin, bi kêfxweşî û balkêşî bixwînin, hinek mijarên gelek balkêş bibînin, û rastî û resenetîya wan hîn bibin. Belê, mijara(babeta) Komara Kurd a Mahabad'ê û deqên dadgehîkirina *Pêşewe Qazî Mihemed*, Sediîrî Qazî(cîgirê serokkomar û Wezîrê Şer) û Seyfî Qazî belgeyekî(girovekî) dîrokî, pirr girîng û balkêş e. Qasê girîngbûn û balkêşîya xwe, gelek ceribandî û dersên dîrokî jî di nav xew de dipê(dihewîne). Bêguman di dadgehên dewletên desthelat û dagirkeran de helwest û xweragirtin û rewşa her kurdekî girîng e, lêbelê yê hinek pêşeng û kadroyan dibe destpêk û nîşanpêkirina dem û pêvajokên nû. Qasê ku di dîroka însaniyetî de ev mînak hene, di dîroka me ya nîzîk de jî bi erênî û neyênî gelek mînak hene. Lewra sekin û rawestana kadir û serekan, bi erênî yan jî neyînî, gelek tesîr(bandor) liser civak û girseyên xelkê dike. Di dadgehîkirina şoreşgêr û neteweparêzên kurd de, heta nûha di pratîka dîroka tekoşîna neteweyî de, du xêzên berçav ên berxwedan û helwesta di dadgehên dagirkeran de derketîye pêş. Di xêz û rawestana yekemîn de, bi tevî sernekevtin û windakirinê jî, helwest û xweragirtina neteweyî û şoreşgerane can, ruh, coş û halanan daye girseyên gel û jibo paşerojê wan bi xwe bawer, hêvîdar û serbilind kirîye. Bûye remiz û şîara pêdeçûna rûpelekî nû ya di nav dîrokê de. Xêz û rawestana duyemîn jî, têorîya rewşa xwe pêk anîye û vê yekê jî ligor xwe bi hinek sedem û egeran ve girê daye-dide, û wekî tektîk(rêbaz) û sîyaseteke nû pêşkêşî xelkê dike, bi vî awayê berê dîroka civak û xelkê dide berve tarîstaneke. Ev rewş û rawestan, hêvî û daxwazên însanan, perr û baskên wan dişikîne û di dawîya dawî de wan radestê serdest û neyaran dike. Ev du rê û xêzên cûda ne. Ev herdu xêz, ev herdu şexsiyet yan jî ev herdu

rawestan ne mimkun e ku bêne qîyaskirin. Bi zanîn yan jî ne zanîn, ev ên ku dixwazin van herdu xêzan mîna hev nîşan bidin, dîrok û bîr pêbirina gelê kurd şêlo û nedîyar dikin.

Ê duyem, nameya Mistefa Barzananî ya jibo Baqirof e. Ev belge jî tiştêkî balkêş dîyar dike, ku di derbarê pirsgerêka Kurd de ti gûhartineke di navbeyna lênêrîna Rusya û YKSS de çê nebûye. Pêdiviyên berjewendîya sîyaseta dewletê li pêşîya her tiştî hatiye dîtin û girtin. Piştî şoreşa Oktobir jî ev, bi gotina “berjewendiyên tevayî” yan jî “berjewendiyên tum û parçeyê” hatiye îzahkirin. Bi vê awayê, her dem alîkarîya wan ji raqîbên Kurd re bûye û dem deman jî bi pirsgerêka Kurd gef li raqîbên xwe xwarîye. Ev pratîk jî dîyar dike ku rêbaz û seretayên kominîstan hatine jibîrkirin û pêlêkirin.

Bi mûnasebeta beşdarbûna me ya di Fîstevela Cizîrî de, keys pêk hat ku ji alîyê çalekîyên ronakbîrî û çandî ve em rewşa Kurdên Başûr têbigehînin. Di encama vê gera me de tiştê dîyar bûyî ev e, ku danûstendin û têkilîyên di navbeyna Bakûr û Başûr de zor kêmtir û zayîf in. Me pêdivî ev têkilî û peywendî bêtir xurt û bihêz bibe. Axaftina Mesud Barzanî ya di Fîstevala Melayê Cizîrî de, yek ji gotarên balkêşe ku roja duyemîn (19.10.2000) a Fîstevalê hatibû pêşkêş kirin. Digel vê, hûnê gelek nivîsên balkêş yên din jî di nav rûpelên vê hejmara WARê de bibînin û bi kêfxweşî bixwînin.

Em dixwazin derbarê mijareke din de jî agadarî bidine we; xwedî û mudirê berpirsyar yê karûbarê nivîsaran hatiye gûharîn. Xwedî û berpirsyarê nû yê Kovara WARê Saîd ERSOY e.

Xwendekarên birûmet, meha Adarê jibo me mehekê girîng e; bûye nîşana qencî û xerabî, ronahî û tarîti, êş û dîlşadî, azadî û serkevtin, ... pêlên rojeke nû, çûş û halana roşana NEWROZê dê ruh, can û rûyê me mist bide. Belê, **roşana we ya NEWROZê pîroz be!**

Di nav xweşî û rindîyê de bimînin, bi hêvîya hevdîtina di hejmarek nû ya WARê de.

WAR

DEQÊ DADGEHÎKIRINA PÊŞEWA QAZÎ MIHEMED Û SEDIR Û SEYFÎ QAZÎ

Derbarê mehkemekirina (dadgehîkirina) pêşewa Qazî Mihemed û Sedir û Seyfî Qazî de gelek hatîye gotin û nivîsîn, diyar e ku ev nivîsînan du beş in:

Beşê yekê: Ew nivîsînên ku xwestine wê dîrokê aloz û mijdar bikin; li pey berjewendîya dijaminên Kurdan gotin û tiştên dûrê ji rastîyê nivîsîne û hewil dane wê dîrokê aloz û mijdar bikin. Her çend diyarê “berê rojê bi bêjîngê nayê girtin” û girov (belge) ji bo vê çendê dilsozî û vîyana gelê Kurd ji bo Qazîyan û rêbaza wan a pîroz diyar dike.

Beşê duwê: Ew nivîsarên berêzan in, ên ji dilsozîya xwe gelek xwe kerr (bêdeng) kirî heya ku hemû alîyên wînda û veşartî yên wê karesatê anku ji nêvçûna Komara Kurdistanê û sêdaredana pêşewayê wê eşkere bikin. Lê ya niha li ber destê me, deqê wê nivîsînê ye, ya bi qelema Serwan Kîyomers Salih nûçegihanê kovara arteşa Şahin Şahê Îranê hatîye nivîsîn, ku xuyaye ew bi xwe di dema mehkemekirinê de amade bû, deqê vê mehkemekirinê wek namilkeyek (broşûrek) taybet çap kir û pirr bi nihênî bi ser efserên (zabîten) mezin û yên cîyê bawerîya Şahî û payebilindên hukûmetê de hate parvekirin.

Ev hejmara taybet ku bi navê Tac Kîyanî hatîye nivîsîn, li bingeşê navenda fermandariya leşkerî (stada) hatîye erşîfîkirin, me jî ew wergirtiye û wergêraye ser zimanê kurdî.

Girîngîya vê belgenamê di wê çendê da ye ku Serwan Kîyomers Salih bi xwe mîna peyamnêrek (nûçegihanek) çeleng û zîrek di mehkemekirina pêşewa Qazî û Sedir û Seyfî de amade bûye, ji ber ku xwarzayê serleşker Fireydun Cem

bû, ku ew jî mîrê xûşka (Şemsa) Şahê Îranê bû, lewra cîyê bawerîya derbarê Şahê Îranê bû, hemû belgename û nameyên nihênî (veşartî) yê Şahê Îranê li jêr destê Serwan Kîyomers Salih bûn, heya ku carna hinek ji wan di namilkeyên taybetî de ji bo berpirsên leşkerî bêne çapkirin, yan paş rêxistina wan ji bo namexaneya nihênî ya leşkerê Îranê bêne şandin.

Wesa dîyar e ku ev çapkirin jî, ji bo bawerî çêkirin û dilgermîya efserên (leşkerên) artêşa Îranê bûye, her weha hetanî niha jî li dawîya salê ew name têne komkirin û ji aliyê erşîfxaneya serkirdayetîya leşkerî ve têne çapkirin û parastin.

Ya li ber destên we, wek li serî hate dîyarkirin, deqê wê nivîsînê ye; ya ji deqê mehkemekirina Qazîyan hatîye wergirtin û di wê namilkeyê de hatîye çapkirin.

Serwan Kîyomers Salih di nivîsandina xwe de dibêje: “Paş bi dawî hatina mehkemekirina Qazîyan û sêdaredana wan, min ew rûdan (bûyer) hemû bê kêr û zêde di Mahnameyê de çapkir û nûçeyên girîng jî di namîlka Tac Kîyanî de çapkirin, lê berîya ku bikeve ber dest û belav bibe, ez bo dadgeha leşkerî hatim bangkirin, li wir ji min re gotin, tu bi tawana aşkerekirina nihênîyên mehkemekirina Qazîyan tawanbar î, paye (rûtbe)ya serwanî ji min standin û salekê jî ez hatim zindankirin. Ji ber vê yekê ji aliyekî ve çapkirina Mahnameyê hate ragirtin û ji aliyek din ve ew nûçe jî nehatin belavkirin.”

Kîyomers ev pêzanî, paş azadbûna xwe ya ji zîndanê di hejmare 57an a Mahnameyê ya sala 1947an de belav kirîye. Herweha di hejmara 66. a sala 1946an a Mahnameyê de nivîsîye; “Paş bidawî hatina Şerrê Cîhanî yê Duyem û vegeryana leşkerên Rûsî û Îngilîzî ji bo welatên xwe, leşkerê Îranê dest bi livînan kir.” Her weha Kîyomers di hejmarên 44an heya 46an ê Mahnameyê de rûdanên salên 1943 heya 1946an yê Kurdistan û Azerbaycanê vedigêre û paş hingê jî bi dûr û dirêjî dengûbas û tiştên hûr û girîng li ser Kurdistan û Azerbaycanê belav kirine ku hinek ji wan hatine erşîvkirin û hinekên din jî hatine çapkirin.

Di pirranîya hejmarên Mahnameyê de nameyên wefadarî û dilsozî (serokhozên/serokeşîrên Dîbokrî; Elî Yar Es’ed û serokê eşîreta Mameş Qerenî Axayê Eşayer û Reşîd Begê Herkî û Hesên Têlo û Quqyas Mamedî û Nûrî Begê Begzade û Mihemed Emîn Çepê Herkî û Hemzeyê Qadîrî Mameş û yê din) yê ku ji bo Şahê Îranê şandine, yan belav kirîne yan jî di namexana leşkerî de hatine erşîvkirin. Ya ji hemûyan seyirtir, peywendîya Umer Xanê Şîkakî bi derbarî Sarayê re ku hingê Umer Xan amirhêzê leşkerê Komara Kurdistanê bû. Li Seqiz û dewr û berên wê, nizîkî 17 name ji bo peydakirina bawerîyê ji Saraya Şah re şandine û têde dilsozîya xwe bo Şahê Îranê dide xuyakirin û xwe bi serbazê derbarî Şahê Îranê dide naskirin û weha nîşan dide ku ê berhev e (amade ye) hemû erk û fermanên Derbarî Şah bicî bîne, niha ew name di namexana leşkerê Îranê de hatine parastin.

Divê bête nîşan pêkirinê ku serokê hoza Dîbokrî Elî Yar di yek ji wan naman de çawanîya çûna xwe digel pêşewa Qazî Mihemed ji bo Bakû û Azerbaycana Rusî û encamên kombûnên wan bêkêmasî û bi dûr û dirêjî ji bo Seraya Şahê Îranê nivîsiye û pê agahdar kirîye.

Ne mumkun e di vê gotara kurt de bahsa naveroka wan hemû naman bikim, lê ji aliyê tesîra naveroka nameyan ve, ev nameyên Elî Yari mezintirîn darbe bû ku li Komarê hatî dan û ji aliyê pirranîya nameyan ve Umer Xanê Şikak pêtirîn jimara nameyan ji bo Seraya Şah nivîsîne. Paş derketina leşkerê Rusî ji Kurdistanê, Umer Xanî bi lez ji Şah re nivîsiye û tede daxwazê ji Şah dike, hindî zûtir leşkerê Îranê bigehe Kurdistanê û nivîsiye: Va ye ez bi xwe û hemû eşîreta Şikak ve wek serbazekî Şahê Îranê amade me ku fermanên we bicî bînim. Her ji bo hindê, da ku Şah ji dilsoziya xwe bide bawerkirin, herdû kurrên xwe Qadir û Lezgîn şandîne Tehranê li cem Şahî. Ji bo di dema hatina artêşa Îranê ber bi Kurdistanê û nemaze Mehabadê ve, ji wan re bibin rênîşander û çavsax.

Ji bilî Umer Xanî, pirranîya serokhoz û eşîretên Kurdan ji bo piştrastiya Şahê Îranê û rênîşandana leşkerê Îranê kurr û bira û kes û karên xwe yên dilsoz şandibûn Tehranê.

Kîyomers Salih dinivîse: Di roja 17ê meha Sermawezê çend yekîneyên leşkerê Îranê ku ji topxane û tîrbar û çend tankan (kevnetankên ji kar ketî) pêk hatibûn. Ji Tehranê ber bi Tewrêzê bi rê ketin û paş sê rojan anku li 20ê mehê gihîştin dewr û berên bajarê Tewrêzê. Her bi bihîstina vê nûçeyê hemû serkirdeyên hukûmeta Azerbaycanê welat bi cî hişt û ber bi Rûsya revîyan, lê leşkerê Îranê ji bo piştrastbûnê ji gelek tiştan heya roja paştir anku 21ê mehê xwe ji çûna nêv bajarê Tewrêzê parast.

Dema dest bi ser bajarê Tewrêzê de hatî girtin ez ji bo amadekirina jimareka nû ya kovarê vegeryam Tehranê.

Di rojên paş de biryara çûna ber bi Kurdistanê bo leşkerê Îranê derket, her ji bo vê meramê ew çend yekîneyên leşkerî yên li ser dema komara Kurdistanê ku li Sinê û Kamyanan û Dîwandere heya nîzikî Seqiz hatibûn danîn - û carna şerr digel leşkerê Komara Kurdistanê dikir- biryara çûna ber bi Mehabadê ji bo wan derketibû.

Leşkerê Tehranê bi hinek yekîneyên leşkerê Îranê re ji Tewrêzê bi merema gehîştinê bo hêzên navborî, di rêya Qezwîn re ber bi Kurdistanê şandin. Ev hêz roja 20ê Sermawezê gehiştê Seqiz û li wir bi rênîşandana serok eşîretên Kurdan di rêya Bikan de ber bi navenda komara Mehabad bi rê ketin.

Ev hêz roja 29ê Sermawezê gehiştê Mehabad û zabîr zor bi lez li dûv Qazî Mihemed û Seyfî û Sedir geryan, leşkerê Îranê baregayê (qerargah) xwe dana Mahabadê, her wê şevê bi rêya bêtêlê peywendî bi Tehranê re pêkanîn û daxwaza

çawanîya yeklakirina çarenivîsa Qazîyan kir, Qazî jî di serbazxanê de hatibûn bendkirin (hepiskirin).

Pirr zû ferman ji Tehranê gehişt ku lijna (komîta) dadgeha meydanî hatîye pêkanîn û ji bo dadgehîkirina wan ber bi Mahabadê bi rê ketîye. Li roja 6ê Rêbendanê lijna dadgehê bi serokatîya Xulam Husên Ezîmî û dadistan Serheng Hesên Kufanyan û dadyarê Sergurd Cafer Saniî û li jêr çavdêrîya Serheng Emîr Hoşeng Xilîteberî gehiştê Mehabadê û dest bi kombûna dadgehîkirina Qazîyan kir.

Ez li hemû rûniştinên kombûnên mehkemekirina Qazîyan amade bûm. Rûniştinên mehkemekirinê çend seetan dirêj dibûn, pirsyar û tawan ji aliyê dadistan Hesên Kufanyan ve dihatin berçav xistin. Dikarim bêjim pirsyar hinde rohnî nebûn û pirranîya tawanana ji aliyê tawanbaran (Qazîyan) ve dihatin retkirin û Qazîyan pirr wêrekane (bi cesaret) daxwaza anîna girovan (belgeyan) dikir. Lê ji ber ku pêşwext her li Tehranê tawan hatibûn destnîşankirin û her li wir biryara dawîyê hatibû wergirtin. Biryar ew nebû ku tu belgeyek bo wan tawanana bête pêşkêşkirin. Lewra rûniştinên mehkemekirinê paş çend seetan bi dawî hatin û paş nîv seetê biryara sêdaredana Qazîyan hat teqdîrkirin. Bi rastî ew biryar li Tehranê hatibû dan û her wê şevê Qazî bi wê biryarê hatin agahdarkirin.

Qazî Mihemed bi van tawanên xwarê hatîye tawanbarkirin

* Bazirganîkirina petrolê bi dewleta Rûsî re bi rêya 51 % bo dewleta Rûsî û 49% bo Komara Kurdistanê, bê agahdarî û razîbûna dewleta navîn.

* Guherîn û destkarîkirina nexşeyê welatê Îranê û cihêkirina 5 parêzgehan; Ormîye, Kirmanşa, Sinê, Tewrêz û Îlam.

* Danîn û dirustkirina Ala bo Komara Kurdistanê, bi armê (sembolê) çakûç û dasê, mîna ya Rûsî ye.

* Lêdana sikkeyê pere bo hukûmeta Kurdistanê bi navê Kurdistan, mîna Rupîyê Rûsî û wêneyê Qazî Mihemed li ser heye.

* Çêkirina nexşeyê Kurdistanê Mezin a her çar parçeyên Kurdistanê (Îran, Îraq, Turkiye, Sûriye).

* Anîna bîyanîyan bo Îranê û beşek ji xaka Îranê xistîye jêr destê wan. Wek mînak, Mela Mistefa Barzanî.

* Gef û êrîşkirina li ser Şahin Şahê Îranê û dewleta Îranê û ragehandina (îlankirina) şerrî û halandana xelkê Kurdistanê li dijî Şahinşah (Arya Mêhir).

* Soz û peymanên bi hukûmeta Rosya re li dijî hukûmeta Îranê û alîkarîya bi hêzên dagîrkerê Rûsya re kirî di tevaya xaka Îranê de.

* Ragehandin (îlankirin)a serxwebûna hukûmeta Kurdistanê û dagirkirina beşekê mezin ji xaka Îranê bi navê xaka Kurdistanê.

* Şandin û hatin û çûn bo derveyê welatî û seredana Rûsya û rûniştin û kombûn digel Baqirofê serokê Komara Azerbaycana Rûsya.

* Girêdana peymannaman û girêbendên bazirganî digel bîyanîyan û dujminên Îranê, bê pîrspêkirin yan wergirtina raya Tehranê.

* Girtin û kuştina karmendên mîrî û ruxandina xanîyên wan û şewitandina malên wan, nemaze karmendên ne Kurd.

Kîyomers Salih dibêje; Qazî Mihemedî pirr bi tundî ev hemû tawan redkirin, ji xeynî sê bendan, ku ew jî ev in:

* Çûna wî ber bi Bakyya Azerbaycanê û çavpêketina digel Cafer Baqirof.

* Hebûna Alayê lê ne wekî ku ew dibêjin çakûç û das li ser hene, mîna yê Rûsya.

* Hatina Mela Mistefayê Barzanî bo Mehabadê, ku ew jî ne kesekî wî anîye, ew bi xwe hatiye, ji ber ku ew Kurd e û Kurdistan mala hemû Kurdan e û her Kurdê ku hez bike di her bihusteka xaka xwe de bijî, mafê wî heye bête, ji ber ku mafê xwedîyê malê ye.

Tawanên Seyfî Qazî (Mihemed Husên Xanî Qazî) Wezîrê Şerr û Cîgirê Serokkomar Qazî Mihemed

* Çûna wî ya derveyê welat bo Baku, paytextê Azerbaycana Rûsî.

* Peywendî pêkanîn bi serokkomarê (Pîşwerî) Azerbaycana Îranê re ku li Tewrêzê kombûye û bestina peymanekê digel herduyan; serokkomarê Azerbaycana Rûsî û Azerbaycana Îranê anku Pîşewerî û Baqirof.

* Wergirtina Wezaretê Şer ya Komara Kurdistanê li dijî hukûmeta Îranê.

Tawanên Sedrî Qazî (Ebû El Qasim Sedrî Qazî)

Bo Nûnerê Xula 14ê ya (Meclîsa Şûraya Millî ya Îranê) ji Alîyê Kurdên Mahabadê û Dewr û Berên Wê ve Hatî Helbijardin

* Xwendina helbesteka pirr coş û gerim ji bo Mela Mistefa Barzanî ku bi vê helbestê bixêrhatina wî dike û wek remzeka (sêmboleka) pîroz ê gelê Kurd dide naskirin.

* Alîkarîkirina Qazî Mihemed û wezîrên Komara Kurdistanê û hukûmeta wan û danana awayê hûkumdarîyê û kar û barên hûkmetê li Mehabadê.

* Nivîsîna nameyekê bo Qazî Mihemed ku têde nivîsandîye “xwe ragirin hetanî ji hin deran alîkarîyên leşkerî digihîje we”.

* Halandana xelkê li dijî hukûmeta Îranê û piştrastkirina berpirsên Komara Kurdistanê li Mehabadê, ku êdî dewleta Îranê nikare şerrî bi Komara Kurdistanê re bike.

Li ser tiştên hûr ên birêveçûna dadgehîkirinê, Kîyomers Salih dinivîse:

Rûniştina mehkemekirinê bi qasî 4 seetan vekêşa û desteka dadgehîkirinê paş nîv seetê biryara sêdaredana wan da û bi rêya bêtêlê peywendî bi Fermendarîya Leşkerî re pêkanî ku hingê, Sipehbed Erşedî Humayunî serokê Fermendarîya Leşkerî bû û li wir biryara vegerandina tawanbaran wergirt û her wê şevê vegeryan Tehranê.

Ew helbesta ku Sedrî Qazî pê hatibû sûcbarkirin, hemû bi kurdî di jimara 66an a Mahnamê de hatiye belavkirin, her çend hinek şaşîyên çapê jî têde hebûn. Çünke Kîyomers Salihî bi xwe kurdî nezanîye û ew kesê çaprêzîya helbestê kirîye wî jî kurdî nezanîbûye, lewra nikarîne helbestê bi ciwanî çap bikin, ev deqê wê helbestê ye, ku bûye bendê yekê yê sûcbarkirin û sêdaredana Sedrî Qazî:

“Ya xwa bi xêr bê Heloy berze firî Barzanê min

Remzê pîrozê gel û niştîmanê min

Barzanî dujmin şikênî, şêrî jîyana min

Pê yê te li ser çav û qezat, li mal û gîyanê min

Bê te gel û niştîmê min bê xêw û dîl e

Jêr çepokî dujmin zerd û mat û zelîl e

Dilê dujmin li tirsî heybeta te dête lerre

Jiber çi dujmin dijberê li vî kûrey erd e

Bi te hate naskirin gel û niştîmanî Kurdewarî

Tu yî berz û bariz, le her layê dîyarî

Bê te ku dujmin bi ser niştîman da zal e

Bê te gel wek teyrê nexweş û béperr û bal e

Tu merdî meydan û şerr û roley

Warîsê pîrozê Îrsî Barzan û toley

Bi mêjû xawên niştîman û gel û xêw î

Bi berzî Baz î Barzan û lûtkeyê ko yî

Lay dujmin barîz û bi navbangî bi navan

Bibîstin dujmin çirkemîze digrê li tawan

Bi Barzan im dinazim, mûqedesê rûyê zemîn e

Bêşiga şêr û awa wê maye yê jîn e

Li te fêrbûn bi derdê bêbeşan aşnayî

Bi te bû şevên bextreşan roşenayî

Bê te ye em niştîman dekin beş beş û dabeş

Bi vê beş û pirş û perêşanî bû bêbeş

Her tu bo niştîman xemxwar û pirr mişûr î

Dirêxî (texsîr) nekird li katî xurbet û dûrî

Tu bo gel û niştîman mujde û hem firîştey

Te mizgînî anî em herdû şar û deştey

Gelê min bê te sêvî û perîşan û werrez bû

Melî (teyrê) bê perr û bal û giriftarî qefes bû

Bi te geş dibe ruxsarî pirr çirç û çirûkim

Bi te rizgar û jîyawê, gelê mehtûk û sûkim

*Kurd im û li vê xakê bûme û bi vê avê jîyame
Bo azadî gel û rizgarî niştimanê me nemame
Min bi rût û qutî û pêxwas û bêkirasî
Li malê xwe me dujmin bi ser barê me denasî
Hatina te ya bixêr lay bird, xemî zorim li ser şan
Bi te sarêj bû, tenê pirr zarim û halê perîşan
Êşa derdê Kurdan min pirr jan û li mêj e
Dermanê derdê muzmin dûr û dirêj e
Serwer Mistefa ye bo Mihemed piştevan û bira ye
Ya Reb geş bike ew dû çira ye
Miwefeq ke Mihemed, hem Mistefa ra bixatirê Qur'an
Fexrî gel Mistefa û Barzan, maye şanazî
Gorî te gîyan û ser û malê Sedrî Qazî
Ew ê Barzan weha nenasê bê hiş û bê ziman e
Kerr û gêj û wêj û heywan û nezan e
Ew ê nahezî Barzan e, caş û xofiroş e
Yanî: Gewadbab e û zolekurd e û daykî zanî''*

Paş derbazbûna sê mehan bi ser dadgehîkirina Qazîyan de desteyek (heyetek) din ji Femandarîya Leşkerî ya Îranê hate pêkanîn ji bo dúbare dadgehîkirina Qazîyan, ku ji sê kesan pêk hatibû:

- 1- Serheng Reza Nikuzade (dadistan).
- 2- Serheng Receb Eta (serokê dúbare pêdaçûna mehkemekirinê).
- 3- Serwan Nebewî (mîna Parêzer bo Qazîyan hatibû destnîşankirin).

Kîyomers dinivîse: Her çend tawanbaran (Qazîyan) bi hûrî di rûniştina yekem de bergirî ji xwe kirin û redkirina wan tawanên dayne pal wan, di 114 rûpelan de dabû dadgeha pêdaçûnê û têde daxwaza qebûlkirinê jê kiribû jî, lê daxwaza wan pêşîya sê mehan li dadgeha meydanî ya Femandarîya Leşkerî hatibû danîn û tu kesek amade nebû ku tenê veke yan jî bixwîne.

Herweha di dema hatina desteka mehkemekirinê de ji Tehranê bo Mehabadê, ev daxwaza wan a bergirî ji xwe kirinê, digel xwe ne anîbûn, heya ku tunebe di dema dúbare dadgehîkirina wan de jê re bêjin ev daxwazên we nahên qebûlkin, lewra wisa xuyaye biryara sûcbarkirina wan her ji Tehranê derketibû.

Di berdewamîya nivîsa xwe de Kîyomers dibêje: Desteka pêdaçûn û mehkemekirina Qazîyan ji aliyê femandeya leşkerî ve hat destnîşankirin û bi şahê Îranê jî hatin nasandin û Şahin Şahî hindek şîret lê kirin û ji wan xwest ku berdewamî bi rêya bêtêlê peywendîyê bi Femandeya Leşkerî re bikin.

Desteka diyarkirî ya dadgehê û ez Kîyomers, pêre roja 25.03.1947ê ji Tehranê ber bi Tewrêzê ve û li wir bo Mîyandiaw û Mehabadê birê ketin, roja

28.03.1947ê em gehîştîn cîyê meremê û me şevêkê li Mehabadê bêhna xwe veda. Spêdê mehkemekirinê dest pê kir. Li despêkê Qazî Mihemed anîn û dest bi pirsyar jê kirinê hat kirin, ku tawanên wî heman 12 tawanên pêşî niha bûn û Qazî Mihemedî jî ji bilî sê tawananên din hemû bi tundî red kirin û qebûlkirina tawanên dadgehê dúbare bû, daxwaza belge û girovan (îspat-qanî) kir, di dema xwendina tawanan û bergirî ji xwe kirinê de Qazî Mihemed, zor li ser xwe bû û pîr bi rêz û hêminî bersiva pirsyaran dida.

Bi egera rijdbûna Qazî Mihemed li ser redkirina tawanên dadgehê, dadistanî li Qazî kir qêrî û zor bi tundî û hêrsbûn ve digel peyivî. Qazî jî hêrs bû û bi farisî ji wî re got: “Şîma hem xurde dîgiran ra neşxwar mîkunîd”, herweha ji wî re got, “Şîma eger dîn nedarîd, Xuda ra hem nemîşinasîd, îman be hisab û kitabê axîret nedarîd; la eqel zirreyê ciwanmerd başîd!” Yanî, “Ne dînê we heye û ne jî hûn Xwedê dinasin û bawerîya we ya bi hîsab û kitaba axîretê jî nîn e, bi kêmanî bila hinek însanetîya we hebe. Ev hemû derew û buxtan çîre we ji min re dirust kirîne, eger hûn rast dibêjin belgekî berçav bikin.”

Ji ber ku di nêv Farisan de şermizariyek mezin di van gotinan de heye, lewra bi gotinên Qazî, dadistan pîr turre (hêrs) bû û serê xwe da ber tepikan û ji Qazî re got “Kurdan seg sîfet! (Kurd di sîfeta seg/kûçik de ne)”. Lê turrebûna dadistanî li ser Qazî kar nekir û zor bi hêminî ji dadistanî re got: “Se û bêşeref û bênamûs û bêşerm hûn in, ku tu sînoran bo xwe û bo xelkê û bo yasayê nadanin. Axir bênamûs tu tenê dikarî wê biryara ew bênamûsê pêşîya te daye bi cî bînî û ji vê pêtir ji dest te nayê. Min ji zû ve ye xwe bo vê çendê amade kirîye ku ez bêtawan im û di rêya azadiya milletê xwe de tîm kuştin û vê bi rehmeta Xwedayî bo xwe dizanim û şanazîyê bi vê mirina pîr serferazî dikim.” Paşî ku gotina xwe bi dawî anî Qazî Mihemedî, biryar da êdî tu gotinan neke û bersiva tu pirsyarên dadgehê nede. Qazî sûnd xwar ku bersivê nedit û got, “Ev namerd her çi şaşîye-ka dike bila bike.”

Dadistan jî bi merema wê çendê ku Qazî bête ser xwe, ji biryara xwe poşman bibe û bersiva pirsyaran bide, biryara bihênvedana mehkemekirinê da. Paş bihênvedanê zor hewil da ku Qazî bersiva pirsyarên dadistan Serheng Nîkuzadî bidit, lê Qazî Mihemedî got: “Niha biryar ew e, ez ê bihêm sêdaredan, ev jî ji bo xatira wan soz û peymana ye, yê min ji milletê xwe re dane, ku digel gelê xwe bijîm û bo wan bimirim, niha ez dê çawa amade bim soza xwe û ew sûnda min xwarî bişkênim, ji ber wê hemû bênamûsî ya Serhengî ye ku xwe kirîye Dadistan. Ez bersiva wî kesî nadim, eger kesekê din hebe pirsyarê ji min bikit dibe.

Dema rohinî bû (dîyar bû) ku Qazî Mihemed amade nîne bipeyvît, desteka dadgehê neçar bû û biryar da ku li şûna Serheng Nîkuzad, Serheng Receb Eta ku serokê dadgehê bû, bibe dadistanê dadgehê.

Hemû pirsyar hatin dúbarekirin û ji pirsyara yekê hat destpêkirin. Qazî Mihemed ew pirsyarên ku berîya vê rûniştinê redkiribûn, hemû dúbare redkirin,

di bersiva pirsyara “çira bê werhirtina raya hûkumeta navendî (merkezî) we girêbendeka bazirganîya petrolê bi Rûsyayê ra bestîye?”.

Qazî Mihemed pê kenî û got: Kîjan petrol, kîjan bîr û kompanîyên petrolê li ber destê me hebûne, heya bazirganîyê pê bikin, seyre (xuyaye) eger we bivê bi fêlbazî (zexelî) tawanan bidin pal me, tawan û buxtanên weha dirust bikin ku hinek rastî têde hebe, dîyare ku hûn ava wî rûbarî yê di nêv bajarê Mehabadê re derbaz dibe bi petrol dizanin, bi rastî we zor nezanane tawan dane pal me ku tu bingeh(binaxe) ji wan re nîne.

Herweha di bersiva wê pirsyarê da, ku goye Qazî Mihemedî rê daye yan daxwaz ji bîyanan kirîye bihêtin nêv xaka Îranê, wek Mela Mistefa Barzanî? Qazî Mihemed her wekî sê mehan berîya niha bersiva vê pirsê da û got: “Mela Mistefa li Kurdistanê bîyanî nebûye û nîn e, Kurdistan mala her kurdekî ye, tu kesan ew ne anîye, kawdanan (şertan) weha kirîye bête bo beşekê din ji mala xwe anku ji beşekê mala xwe hatiye beşekê din ê mala xwe.”

Serheng (Albay) Eta, yek bi yek pirsyar dûbare kirin û Qazî Mihemed jî wek ya berîya wî hemû tawanan dûbare red kirin. Li vir Serheng Nîkuzad parçek qumaş ji çanta xwe deranî ku rengê wî sor û sipî û zer bû, wêneyê çakûç û dasê li ser hatibûn çêkirin, ji Qazî Mihemed re got: Erê hemû hukûmet û ala û teşkilatên te ev nîne?! Serhengî tif kire alayê û xiste jêr lingê xwe?! Hemberê vê kiryara Serheng, Qazî Mihemedî got: “Bo cara yekem, qet ev ala ya Kurdistanê nebûye, ji ber ku ala me çakûç û das li ser nîn e, duwem, ev helwesta te nîşana kêma aqlilî û bêşîurî ya te ye, pirr bawer be destê we nagihîje alayê Kurdistanê ku hûn bêrûmet bikin û dê rojek bête li ser vî xanîyê ku ez têde tême mehkemekirin, wê bête hilkişandin û bilindkirin.

Min ala Kurdistanê daye destê Mela Mistefa Barzanî û li ser milên wî ye, ji vî çîyayî bo yê din û ji vî bajarî bo yê din, ji vî welatî bo yê din dibe, heya rojek wê li ser tevayan çîya û bilindahîyên Kurdistanê bête hildan û biheje, pirr bawer bin ew roj wê bête.”

Serhengî daxwaz ji Qazî Mihemed kir, her çend ev babet dûrê kar û barên dadgehê be jî, eger di şîyan de hebe bo wî bahsê hinek sexletên (taybetên) Mela Mistefayê Barzanî bike.

Qazî Mihemed got: Ji mela Mistefayê Barzanî bigere, te bi xwe got, Mela Mistefa kesek bîyanî ye û ev dûr e ji kar û barên dadgehê.

Lê carek din Serhengî daxwaz jê kir.

Qazî got: Eger bi temamî basê Mela Mistefa Barzanî ji te re bikim, dûr nîn e tu wisa hizir bikî ku layengirî û demargirîya Kurdane bi min girtîye.

Serheng Eta bo wî sûnd xwar ku min bawerî bi rastgotina te heye, di vê dadgehê de bo min rohnî bûye ku her tiştêkê te gotî û dibêjî, ji kûratîya dilê te derdikeve û bi bawerî ve dibêjî.

Qazî Mihemedî got: Ez nikarim hemû sexlet û taybetmendîyên Mela Mistefa Barzanî ji we re bahs bikim, hûn jî qet nikarin bi temamî Barzanî nas bikin. Eger ez bêjim qet hûn pesend nakin ku dujminê xwe bi van hemû kiryar û reftar û sexletên baş û ciwan nas bikin, ji ber ku di rêza dujminatîya we de ye.

Dadistanî daxwaz ji wî kir li pey pêzanînên xwe Mela Mistefa bi wan re bide naskirin, ka di derbarê wî de çi dizane, bêje.

Qazî Mihemed carek din got: Ne ez û ne kesê din nikare Barzanî wek xwe bi we bide nasîn, ez hez dikim hûn ji vê çendê bigerin.

Lê dîsan wan daxwaz jê kir basê Barzanî ji bo wan bike.

Qazî got: Baş e, lê tenê di çend ristekan (hevokan) de dikarim bêjim Mela Mistefa Barzanî, di dîrokê de, ji mîrxasî û merdîni û şeref û mirovayeti û azayeti û nerevîn û keramet û netirsî çiqas kesên mezin hebûne, Mela Mistefa jî yek ji wan e. Çiqas musulmanên sedrê Îslamê ji bawerîyê û rastîyê û pakîyê û dilsozîyê bo Xweda û dînî û xelkê hejar û belengazên milletî hebûne, ew hemû taybet li cem Barzanî jî hene. Mîna Sadî dibêje: Her ançe xoban hemedarend, ew bi tenha dared. Hûn hez dikin bawer bikin yan bawer nekin û hûn pê xweş bin yan pê nexweş bin.

Hemû ew ên di dadgehê de amade bûne, ji gotinên Qazî Mihemed mendehoş man. Xuya bû ku Qazî Mihemed wan gotinan ji dilê xwe dertêne û bi pîrr bawerî ve dibêje û çi guman têde nebû, ku ew sexletên dayne pal Mela Mistefa Barzanî ne ji bo xatira Mela Mistefa bûn û ne ji ber heyeta mehkemeyê bûn.

Eta ji Qazî Mihemed re got: Çima tu hinde ji Serheng Nikuzad hêrs bûyî, her çende me bihîstîye di vî welatî de tu kes bi qasî te hêmin û li ser xwe nîne?

Qazî Mihemedî got: Ez wî mafî nadim tu kesan ku gelê min bêrûmet bike û niha ji bo xatira wî milletê ez bi sêdaredanê hatîme hukimkirin, ca ji bo çi niha bêrûmetkirinê, xwarî (nîzmayî) û nemerdî qebûl bikim. Min tenê bersiva wî daye nek pêtir. Ev karê Xwedayî ye ku divê xwêrî û neciwanmêrek bête û bê rûmetîyê bi milletê Kurd bike? Ev ji jêhatin û şarazayî û zanîna we nîne, çima ezê bê hurmetîya we qebûl bikim. Mîna Sadî dibêje: Her an kes dest ez can bişûyed, her ançe der dil dared bigûyed. Ango: her kesê ku dev ji canê xwe berde, divê her tiştê di dilê wî de ye, bibêje. Ya min ji Xwedayî daxwaz kirî, Xwedayî ji min re da, anga, mirin û şehîdbûn ji bona dîn û gelê min, hêvîdar im bi rûyek geş ve biçim bo baregayê Xwedayê mezin û dilovan.

Li dawîya wê mehkemekirinê tawanek din jî xistin stuyê/milê Qazî Mihemed ku helbestek ji bo komek zabî (subay) û kadroyên Komarê xwendîye û wan jî bo xwe kirîye dirûşim. Lê di bersivê de Qazî dibêje bo cara yekem e ez ku vê helbestê dibihîzim.

Serwan Kîyomers Salih dinivîse: Min beşdarî di pirranîya dadgehîkirin yên meydanî û leşkerî de kirîye, lê tu kesên mîna Qazî Mihemedî bi cerg û cesaret û

wêrek min neditîne. Qet di dema dadgehîkirinê de neditirsa û pirr bi bêtirs dipeyivî û bersiva pirsyaran dida, mîna kesekî yê di cejin û şahîyê de rûniştî bû, ne ku di dadgehê de.

Dema Serheng Nîkuzad bêrûmetî bi Qazî Mihemed û gelê Kurd kir û Qazî Mihemed pirr bi tundî bersiva wî da. Qazî Mihemed got: “Yên pêşîya me, pirr ji me baştir hûn naskirine. Xweda ji wî helbestvanî razî be yê gotî: “.....” Kîyomers dibêje (helbesteka Farisî ya zor bi raman û berz xwend ku rih û rîşalên Ecem û Şî’a derdixist.), min hez dikir wê helbestê binivîsim û bizanim helbesta kê ye, lê dem dema dadgehê bû û min nikarî wê helbestê pê dûbare bikim. Û paş xwandina helbestê Qazî got: “Wusan hûn bi me dane naskirin.”

Dîsan Serheng Eta ji Qazî Mihemed pirsî: Piştî ku Mela Mistefa Barzani ji vir çû, çi peywendîyek wî digel te çêbûye? Eger çêbûye di kîjan rojê de û çawa?

Qazî Mihemedî got: Heya Barzanî gîhaye dewr û berên Şino û Nexede me peywendî bi hev re hebû, lê paş dûrketî peywendîya me nema û min tu agahî ji wî nîn e.

Dîsan ji wî pirsîn: Erê dikarî bêtî dema te peywendî digel Mela Mistefa hebû, çi nexşeyek (pîlanek) jibo rizgarkirina te li cem Mela Mistefa hebû?

Qazî Mihemedî di bersivê de got: Mela Mistefa Barzanî zor hewil da ez pê re biçim, hêşt ez neketibûm zîndanê ji min re got nabe ez dilê xwe bi wê çendê xweşkim ku ez bêtawan im. Mela Mistefa yê Barzanî wênayê rast û dirust ê we Eceman bo min kêşa û ez têgehandim ku hûn çi ne û kî ne.

Serheng Eta jê pirsî : Hûn dikarin ji me re bêtî ka ew wêne çi bû û çawa bû?

Qazî Mihemedî got:

Bi rastî, Barzanî hûn ji her kesek din baştir naskirine! Mela Mistefa ji min re got, “Tu gel û millet wek Eceman nîn e, Eceman dema desthelat be ji wî bêrehm û bêwijdan û zalimtir nabînî, dema jêrdest dibe, tu kes nikarin û nizanin mîna wan xwe mezlûm bikin û hêvîya ji xwedî desthelatê bixwaze. Di dema pîrhêzîya xwe de, çi ji destê wan tê dîkin û di dema bê desthelatîyê de, bi her tiştêkê xwe derbaz bike dike. Lewra pêwîst e tu bi hêvîya wê çendê nebî ku te tu tawan nekirine û Ecem wê li te xweş bibin.”

Dîsan Serheng Eta jê pirsî: Tu poşman nebûyî ku bi wî re neçûyî?

Qazî Mihemed got:

Eger Xwedayê mezin bi vî awayî mirina min wek xwe helakkirin (tunebûnê) qebûl neke, ez poşman nîn im. Ji ber ku min soz ji milletê Kurd re dabû, bi wan re bijîm û bi wan re bimirim. Dizanim eger ez çûbûma û neketibam destên we, we yê ji bo tolhildana ji min, pirr kes ji xelkê Mehabadê û milletê Kurd bikuşt. Lewra xweşhal im ku, yekem; bêtawan/bêsuc ez wê bihêmin kuştin, a duwem; min soza xwe bicî anî. Hêvîdar im rûgeşê dinyayê û qiyametê bim, li cem Xweda û milletê Kurd jî.

Pirsyar: Dema tu hatî zîndankirin, li derûdorên Mehabadê ji bo rizgarkirina te, nexşeyek Barzanî hebû ?

Qazî Mihemed: Belê, Barzanî xeberek ji min re şand ku di her şevê de dikare hejmareka pîr a pêşmergeyên xwe bişîne û bi çi awayekî be min ji zîndanê rizgar bike. Merama Mela Mistefa ew bû, di zîndanê de nemînim û neyê kuştin.

Pirsyar: Çira ew kar nekir?

Bersiv: Min bi xwe nedixwest.

Pirsyar: Çira ? Çira te nedixwest rizgar bibî?

Bersiv: Ji ber hin sedeman.

Serheng Eta jê pirsî: Ew sedem çi bûn?

Qazî Mihemed: A yekem, ji ber wan soz û peymanan bû ên ku min dane gelê xwe û ya duwem jî, ji bo hindê bûye, bêtir xwîn neyê rêtin nemaze ji bona mayîna min di jîyanê de û ez kovandarê kuştin û kuştaran bûm.

Serheng Eta: Bi rastî tu kovanadarê xwe bûyî, yan ê Barzanîyan, yan jî kovanadarê serbazên me bûyî?

Qazî Mihemed: Na bi Xwedê, ne kovandarê xwe bûm û ne kovandarê serbazên we bûm. Lê ez kovandarê Kurdan û xortên Barzanîyan bûm. Eger ew nebûya, min ji xwe ra danî bû û min dizanî her wê bême kuştin û ev hêviya min e.

Serheng Eta: Dikarî ji me re bêjî ji bo çi ev qas kovandarê Barzanîyan î?

Qazî Mihemed:

Ji ber ku Mela Mistefa û Barzanî hêviya paşeroja milletê Kurd in û min jî alayê Kurdistanê daye destên wan, ew dê vê alayê biparêzin û heya roja wê bête, ala Kurdistanê wê li cem wan be. Ne ku ew e, ya Serheng Nîkuzad tif lê kir û bin piyên xwe kir. Hêviya min ji Xwedayî ew e, ew ala bi destê pîrê Barzanî li ser vî xaniyê ez tede tême dadgehikirin û hemû cihên bilind ên Kurdistanê bilind bibe û biheje.

Serheng Eta: Pîrsa dawîyê; bi rastî, tu bi xwe neçûyî yan Mela Mistefa te bi xwe re nebî û hez nedikir tu bi wî re bî?

Qazî Mihemed: Wisa dîyar e yên heya niha min gotin, te bawerî pê nîn e?

Serheng Eta: Ez dixwazim tu vê rastîyê ji min re bibêjî.

Qazî Mihemed:

Serheng! Hişyar bî, tu jî min bêrûmet neke! Çira tu rastîyê ji min dixwazî? Ev nerastî ye, ne!? Ezê ber bi ku ve herim, ev xaka Kurdistanê ye! Bav û bapîrên min li vir jîyane. Ez jinsexlet nîn im heya welat û milletê xwe li cih bihêlim û bazdim!

Serheng Eta, ji tîrsa wê çendê ku Qazî Mihemed dûbare turre nebe û mîna Nîkuzadî wî jî bêrûmet neke, bi lez daxwaza lêbûrîne kir û sond xwar ku marama wî bêrûmetkirina Qazî nebûye, tenê gotinek weha derketîye. Û bi rastî ji te dixwazim bersiva vê pîrsê jî bide; ku tu ew qas hez li millet û welatê xwe dikî, çira rê didî bîyanîyan bêne nav welat û bibin serbazên gelê te ?

Qazî Mihemed: Hûn vê peyvê zor dûbare dîkin, dîyar e merema we hêzên Rûsî û Îngilîzî ne?

Serheng Eta:Na, merema min Mela Mistefayê Barzanî ye.

Qazî Mihemed (bi pêkenîn ve) got:

Ev demeke min bersiva vê pîrsa we daye û dûbarekirin ne pêwîst e, min ji we re got, Mela Mistefa Kurd e û Kurdistan mala hemû Kurda ye û Mela Mistefa wek mirovek ji beşekê mala xwe hatîye beşeka din, hemû kesekî ew maf heye li her cih û alîyekê mal û milkê xwe rûne û ev mafê wî ye. Û baş bizanin min bi xwe hez nekir biçim, eger ne çendîn tirombêl li ber dest min hebûn û her dem û gaveka min hez kiriba ez dikarîm biçim û ji xaka Îranê derkevim.

Min pîrr baş encamên karê xwe jî dizanî û min hûn jî pîrr baş nas dikirin. Her wek Barzanî gotî, kes nikare mîna we Eceman di dema şikestin û bê desthelatîyê de hêvîyan bixwaze û mezlûmeyetîya xwe nîşan bide, lê di dema desthelatdarîyê de tu kes ji Eceman zalimtir û bêrehmtir û dilreştir û serreqtir nîn e.

Bi vî awayî dadgehîkirina Qazî Mihemedî bi dawî hat.

Ji nûh dora Mihemed Husên Xanî Seyfî Qazî hat û zor bi heybet û li ser xwe û bi cesaret (wêrekane) hate hundirê dadgehê û her hizir nedikir ku ev dadgeh e.

Serheng Nîkuzad hate ser cihê xwe û li Seyfî Qazî nêrî û dest bi pîrskirinê kir.

Pîrsyar: Çima tu bûyî wezîrê şer û çira te ev berpirsariyê wergirt û merama te ji vî karî çî bû?

Seyfî Qazî: Min bi şanazî ve ew erk wergirt û merama min tenê ew bû xizmeta gelê xwe bikim.

Pîrsyar: Merema te xizmet bû yan ew bû bi rêya vê berpirsariyê pere û diravî kom bikî û pê bijî?

Seyfî Qazî (bi pêkenîn ve): Serheng, eger tu min nas nakî, bizane bo komkirina pere min ew kar nekirîye, belku min 2 milyon tûmen bo milletê û Komara Kurdistanê xerc kirîye ku pereyê min bi xwe bûye. Serheng, xuyaye ji bilî wê çendê ku tu min nas nakî, tu, ti tiştêkî ji kar û edalet (dad) û nerîtên dadgehê jî nizanî.

Li vir, ji ber ku serheng hêşta ji gotinên Qazî Mihemedî turre bû û dilê wî pîrr bû, hest bi şikestinê dikir, dixwest bi behaneyekê xwe ji Seyfî Qazî turre bike. Lê Seyfî Qazî ew agehdar kir û ji wî re got:

Êdî me dest ji jîyan û malê xwe şûstîye û eger hindî serê derzîyê cesaretê bidî xwe û bê rûmetîyekî bikî, ez mîna Qazî Mihemed nîn im, tenê bi gotin bersiva te bidim, (destê xwe guvaşt wek mistekê nîşa serhengî da û got): Ezê bi vê mistê ser û dindanên te bişkênim, axir ji mirinê pêvetir hêvîya me ji ti tiştên din tune ye. Heya nûha we milyonek derew û bêbextî û gotinên neşîrîn û tiştên din ên bêraman ji me re dirust kirine, ji nû ve hûn divên şaşî û tiştên ne di rê de pêtir lê bikin. Ew hemû derew û bêbextîyên ku we ji me re dirust kirin, ti binya û bîngehek jê re nîn e, lê ez li vir radigehînim ku wan hemû derew û bêbextîyan bi şanazî ve li ser xwe qebûl dikim. Êdî ez amade nîn im bersiva tu pîrsyarên we bidim.

Bi vî awayî dadgehîkirina Seyfî Qazî jî bi dawî hat.

Ji nû gerr (dor) gihîja Ebû El Qasim Sedrî Qazî û ew anîn dadgehê. Yekem

pirsyara ku ji wî hate kirin ev bû:

Erê merama te ji nivîsîna wê nameyê çî bû, ya te ji Qazî Mihemed re şandî û tê de daxwaz jê kirî ku xwe ragirin heta ku alîkarîyên leşkerî digihîjin we?

Sedrî Qazî got: Tu tiştên weha rûnedane û eger dibêjin rûdane fermo bixine berçav.

Dadistanî got: Ew çî helbest e ya te ji bo Barzanî nivîsî?

Sedrî Qazî got: Belê ew min nivîsîye, min Barzanî vîyaye û helbest ji wî re nivîsandîye.

Dadistan dúbare pirsî: Ew alîkarîya te di nama xwe da nîşan pêkirî, pêşîya nûha jî hebûye yan jî cara yekem e ku ji alîyê biyanîyan ve alîkarî ji we re tête şandin?

Sedrî Qazî got: Ez dibêjim tu tiştên weha rûnedane.

Dadistanî carek din got: Çima li Tewrêzê te kombûn bi Pişewerî re kirîye û gotûbêj bi Nemaz Eliyof fermandarê Rûsî li Mîyandwaw û Eliksander li Meraxe û konsolê Rûsî li Urmîye re kirîne û bi wan re rûniştin û civîn çekirine.

Sedrî Qazî got: Ev pêwîstîyên wê rojê bûn.

Dadistan got: Ew karek casusî bûye bo Rosan?

Sedrî Qazî (ev boçûna wî red kir û) got: Casûsî ji bo kê? Çira, çî di welatê me de hebû ku Rûsan nedîtibît. Tişte, cîyek heye Rûs bi xwe neçûbinê?

Carek din dadistanî navên hinek nameyên din jî bilêv kir ku weha û aweha nivîsîne.

Sedrî Qazî got: Her tiştêkê min bo her cîyekî nivîsandibît, min danek (nisxeyek) li cem xwe hiştîye, dosya min bişînine Tehranê name û belgenamêyên min hemû li wir in, wê baştir rohnî be, ka min çî bo çî cîyekî nivîsandîye.

Bi vî awayî dúbare mehkemekirina her sê Qazîyan bi dawî hat. Desteka (heyeta) mehkemekirinê dúbare dest bi hevpeyvînan kir, lê vê carê ne mîna cara pêşîn ku kêmîr ji nîv seetê hevpeyvîna xwe bi dawî anî û biryara xwe wergirt. Desteka dúbare dadgehîkirinê biryara xwe di mabeyna pêtir ji 10 seetan de, di vê navbeynê de peywendîkirina bêtêlê di nêvbera Tehran û Mehabadê de berdewam bû, heya seet 12ê şevê desteka mehkemekirinê, biryara sêdaredana her sê Qazîyan wergirt û pirr bi lez ev biryar ragehandin Tehranê.

Her çend ne Qazî Mihemed, Sedrî û Seyfî Qazî û ne em tu tiştêkî ji biryara Tehranê negihîjayan. Lê dema ku me dît reng û rûyê fermandarê nîzamî zor hat guherîn û destên wî dilerizin û bi lez bi rêya bêtêlê hewil dide ku peywendîyê bike, me hest kir ku ev tundtirîn biryare hatî wergiritin.

Her çend biryar wesa bû ku wê şevê tenê nîv seetê peywendîya bêtêlê bi Tehranê re hebe, lê xuya bû ku wê şevê Fermandariya Leşkerî û Saraya Şah heya sibê çaverêya encamên dawî yên mehkemekirinê bûn.

A rast, mehkemeya dúbare pêdaçûn û mehkemekirinê jî, her wekî tawanên dadgeha meydanî ya pêşîya nûha dúbarekirin û bo tu tawanên belgeyê pêwîst berçav nekirin, tu pûte jî bi redkirina van tawanbaran (Qazîyan) neda û biryara

sêdaredana hersêyan pesend kir. Êdî li pey cîyekî li nav bajarî geryan bibînin da ku darê sêdarê li wir danin. Xuya bû fermandarîya nîzamî rojekî berîya biryara dadgehê ku bête wergirtin, ew xaniyê li Çiwarçira heye destnîşan kiribû, anku her li despêkê ciyê sêdaredana wan hatibû destnîşankirin.

Fermandarî got: Me cîyê pêwîst amade kirîye.

Di despêkê de xwestin bicîanîna li sêdaredana wan bo fermandarîya Mehabadê bi cî bihêlin. Me digel desteya mehkemê/dadgehê xwe amade kir ku vegezin Tewrêzê û li wir ber bi Tehranê ve biçin. Lê ji nişkê ve biryar hat dayin ku heya bicîanîna sêdaredana wan, pêwîst e desteya dadgehê li wir amade be. Em neçar bûn ku li wir bimînin, heya li sêdaredana Qazîyan bi rêve diçe.

Paş mehkemekirinê, her sê Qazî di odekê/jûrekê de hatibûn danîn û dewr û berên wan serbaz hatibûn danîn, ne ku nîyaza wan ew be, ku xwe rizgar bikin.

Biryar hat dan ku yek bi yek li tirombêlan bêne siwarkirin û her tirombêlekê 10 serbaz di gel siwar bin. Ji wan re gotin; emê we bişînine Tehranê. Fermandarîya Mehabadê destûr da efserekî, biçe yek bi yek wan bîne meydana Çiwarçirayê.

Kîyomers Salih dinivîse: Ez jî ji bo temamkirina rapora xwe, bo kovara xwe çûme nêv zîndanê, dema ez bi efserekî re çûme di nêv zîndanê de me Qazî Mihemed dît, nivêj dikir. Efserî ji Qazîyan re got: Xwe amade bikin emê we bişînine Tehranê. Sedrî û Seyfî Qazî nemaze Ebû El Qasim pîr pê xweş bû. Paşî ku Qazî Mihemedî silava nivêjê veda, me dît hatina me û gotina me tu kar têde nekirîye, bi lez cil û berg û tiştên xwe komkirin û amade bûn û got: Destûrê bidin em malîyên xwe bi çûna xwe ya bo Tehranê agahdar bikin, heya pere ji bo xercîya rêya me ji me re bînin.

Wî efserî got: Ne, pêwîst nake, ji ber ku berpîrsên payeberz pere ji bo xercîya rêya we dane efsêrê berpîrsê vî karî, lewra pêwîst nake hûn pere digel xwe bînin.

Li pey biryarê, her yek ji Qazîyan bi tevî 10 serbazan re siwarî komyonekê kirin, lê her li êvarîya wê rojê fermandarîyê rewşa ne asayî li nêv bajarî ragehandibû, hemû cûreyên ji mal derketinê hatibûn qedexekirin. Efsêr û serbazên çekdar li tevayê nêv bajarî û dewr û berên bajarî hatibûn belavkirin. Di dema nîv seetê da her Qazîyek bi tevî 10 serbazan li komyonekê hatin siwarkirin. Qazî Mihemed li komyona yekem û Mihemed Husên Seyfî Qazî li kamyona duwem û Ebû El Qasim Sedrî Qazî li kamyona sêyem siwar kirin û çaverê bûn bi rê bikevin. Lê li Tehranê destûr hatibû dan ji bo tirsandina xelkê Kurd û pend (ders) wergirtinê, li meydana Çiwarçirayê li nêv bajarê Mehabadê bi darê sêdarê ve bêne helawîstin. Dema ku desteka dadgehê berve Mehabad hatin, fermandarîya Mahabadê ew xaniyê li meydana Çiwarçira ji xelkê çolkiribû, bi behana wê çendê ku efsêrê çavdêrikirina bajarî wê li wir be. Ew xanî sê dergehên wî hebûn; yek ji dergehan bo meydana dihat vekirin û yê din bo derveyê meydana û yê din bo hewşa biçûka xanî dihat vekirin. Destûr hat dan ku kamyona Qazî Mihemed berve meydana here, dema kamyon gihîşte ber dergehê xaniyê meydana Çiwarçira, Qazî Mihemed pîrsî; çira pêwîst e li vir peya bim? Efsêrî jê re got: Çûna te ji vir ber bi Tehranê wê li

vir bête rêxistinkirin û çend pirsyarek mane wê li vir ji we bêne pirsikirin. Qazî Mihemed peya bû, dema hate nêv xanî dît dadistan serheng Nîkuzad û Melayekî Kurd û çend serbazên çekdar li wir in, herweha maseyeka mezin li wir hatiye danîn û Quranek li ser e, her weha serokê saxlemîyê ku ji Tehranê ber bi Mahabadê hatiye li wir in. Li vir yekser têgihîja ku çûna berve Tehranê derew e û bi vê behanê ew anîne meydana Çiwarçira. Dadistan serheng Nikuzad dest bi xwendina hukmê dadgehê kir û ji wî re got: Pêwîst e nûha ev hukûm bête bicîanîn.

Ji Qazî Mihemed re got: Eger te wesyetek heye bike yan jî binivîse. Qazî Mihemed pirr bi lez çû pişt masê û dest bi nivîsîna wesyetnama xwe kir, heya çend rûpelek nivîsîn û wesa xuyabû westiyayî bû, lewra ji melayê Mehabadê re got: Were ya ez dibêjim binivîse. Qazî Mihemedî pirr bi rohnî digot û pê dida nivîsîn. Got binivîse filan erd û filan cih bo mizgeftê û xwendingehê û nexweşxanê bin, heya ku neviyên gelê Kurd ên paşerojê fayde jê werbigirin. Şîret li gelê Kurd kirin ku yekgirtin û bi hev ra jîyan û ji hev hezkirin hebe. Dema wesyetnama wî bi dawî hatî dest da nivêjkinê, vê çendê nêzîkî du seet û nîv vekêşa. Dadistan di ser birina vê dema dûr û dirêj de zor dilgiran bû, yê bi lez bû ku vegere Tehranê. Piştî ku Qazî Mihemedî wesyetnama xwe nivîsî û nivêj kirî û hêviyên xwe ji Xwedayê xwastin, daxwaz kir destûrê bidinê çend wesyet û şîretan bo gelê Kurd binivîse, dadistanî destûr dayê. Daxwaza qelem û kaxezan kir, ji wî re anîn, her ji bo hindê ku dadistan Serheng Nîkuzad û hemû berhevbiyayî bibihîzin û têbigihîjin, ji mela re got were binivîse. Got, mela her tiştekê ez ji te re dibêjim tu binivîse, melayê ji wî re got: Qurban çi binivîsim, ez nizanim ya cenabê te, divê dadistan wê destûrê ji te re bide ez binivîsim. Qazî Mihemed turre(hêrs) bû û got: Dadistan kî ye? Heya ji min re destûr bide yan nede? Min divê bêjim:

(Li vir Kîyomers Salih dibêje: Qazî Mihemedî ew tiştên bi farisî ji mela re digotin, ji wî dixwest ku ew bi kurdî binivîse.)

Melayî got: Qurban ez nizanim bi kurdî binivîsim.

Qazî Mihemed hêrs (turre) bû û got: Ev jî bextreşîyeka din a gelê Kurd e.

Carek din Qazî Mihemed bi xwe dest bi nivîsîna wesyetnama xwe kir, bi xetên pirr ciwan bi vî awayî nivîsî:

“Bi navê Xwedayê mezin û dilovan;

Miletê Kurd û birayên min ên hêja! Birayên min ên ku beşê wan hatî xwarin! Miletê min ê zulim lê hatî kirin! Vaye ez dixwazim di gavên dawî yên jîyana xwe de çend şîretan li we bikim; ji bo xatira Xwedayê êdî dijminatîya hev nekin, hev bigirin, piştta hev bigirin, li hemberî dujminê zordar û zulmê rawestin, xwe ji dijmin re nefiroşin, dijmin her dem heya karê xwe bi we bi cî tîne we divên û qet rehmê bi we nabe û qet li we nabûre.

Dijminên gelê Kurd zor in, zalim in, zordar in, bêrehm in. Remzê serketina her gel û netewekî yekgirtin û yekbûn e, piştevanîya temama milletî ye, her milletekê yekêti û tevayî nebe herdem wê li jêr destê dujminan be. Gelê Kurd, ji gelên li ser

rûyê vî erdî kêmtir nîn e, belku di mêrxasî û xîret û jêhatinê de zor ji wan gelên rizgarbûyî li pêştir in. Ew milletên ji dest dijminên xwe yên zordar rizgarbûne mîna we ne, lê ew ên xwe rizgarkirî yekêfî di nêv wan de hebûye, bila hûn jî mîna hemû gelên li ser rûyê erdê êdî jêrdest nemînin. Her bi hev girtinî, bêhesûdî, bi hev nebirin û xwe nefrotina dijminan mîletê me dikare rizgar bibe.

Birayên min! dijminê Kurd ji çî reng û qewmekî be her dujmin e; bêrehm e, bê wijdan e, rehmê bi we nake, wê we bi destên we bi xwe bide kuştin, wê we temah bike û bi fêlbazîyên xwe û bi derewan we li hev bixe. Di nêv hemû dijminên gelê Kurd de dijminê Ecem ji hemûyan zalimtir û mel'untir û Xwedênenastir û bêrehmtir e, destê xwe ji tu tawanên hemberî gelê Kurd naparêze, bi dirêjîya dîrokê de kerb û kîn wî li dijî gelê Kurd hebûye û heye. Binêrin tevaya mezinên gelê we ji Simail Axayê Şikak heya Cewher Axayê birayê wî û Hemze Axayê Mengurî û çendîn mirovên din her hemû xapandin, aram kirîne û xelk ji piştevanî kirina wan dîrxistine û ji nûh zor nemerdane kuştîne, ji wan re sûnd bi Quranê xwarine ku Eceman nîyaza xêrê bi wan re heye û wê başîyê bi wan re bikin. Lê heçî Kurd e, zû bawerî ji sûnd û sozên Eceman dike û pê têtê xapandin, lê bi dirêjîya dîrokê heya nûha tu kesan nedîtîye tu caran Ecem soz û peymanên xwe bicîh bîne û tu sozên xwe bi Kurdan re bicî neanîne, her hemû derew û fêlbazî kirine. Ez, wek birayekê biçûkê we, di rêya xwedayê de û bo xatirê Xwedê ji we re dibêjim hevbîgirin û qet piştî hev bernedin. Pirr bawer bin eger Ecem hingivînî bide we, dîyar e jehr kirîye di nêv de, bi sûnd û soz û derewên Eceman nehên xapandin, eger hezar caran dest li Qurana pîroz jî bidin û sozê bidin we, jê bawer nekin û pirr bawer bin tenê merama wan xapandina we ye.

Vaye ez di gavên dawî yên jîyana xwe de bo xatirê Xwedayê mezin şîretan li we dikim û ji we re dibêjim ku Xweda dizane ya ji dest min hatî bi ser û can û têkoşîn, bi şîret û nîşandana rêya rast min xebat kirîye, niha jî di vê gav û rewşê de bi we radigehînim ku êdî bi Eceman nehên xapandin û bawer ji sûnd û dest li Quran dan û soz û peymanên wan nekin. Ji ber ku Ecem ne Xweda nas dikin û ne bawerî bi Xweda û Pêxemberê wî heye û ne bawerî bi roja qiyametê û hisab û kîtabê heye. Ji aliyê wan ve tenê ku hûn Kurd in bila misulman jî bin tawanbar in, bo wan dujmin in, ser û mal û canê we bo wan helal e û bi xezayê dizanin, her çende soza min bi we re ew nebû ku ez biçim û we di dest dujminê dilrêş de bicî bihêlim, lê zor caran jî dema min hizir di bihûrî û mêrçakên me yên mezin de dikir ku Eceman bi sûnd û derew û fêlbazîyan girtîne û kuştîne. Ji ber ku di qada mêrxasîyê de dujmin nedikarî li hemberî wan raweste, lewra neçar dibûn bi derewan bixapînin û bikujin.

Ew hemû herdem li hizra min bûn û qet min bawer ji Eceman nekirîye. Pêşî ku Ecem vegerîne vir, çendîn caran bi şandina naman û kesên navdarên Kurd û Faris û bi dana soz û peymanên zor mezin ku dewleta Ecem û Şahî bi xwe nîyaza xêrê heye, amade ne û naxwazin yek dilopa xwîné di Kurdistanê de bête rîştin. Nûha hûn Eceman û soz û peymanên wan bi çavê xwe dibînin, eger serokhoz û eşîretên

me Kurdan xîyanet nekiriba û xwe nefiroştiba Hukûmeta Eceman, ev, bi serê me û we û Komara me ve nedihat.

Wesyet û şîreta min ew e, ku zarokên we bixwînin, ji ber ku em milletê Kurd bi tu awakî ji milletên din kêmtir nîn in, tenê xwendin nabe, bixwînin heya hûn ji karwanê gelan paş nekevin, xwendin çekekê kujek e ji bo dijmin. Pirr bawer bin eger tebayî û hev girtin û xwendewarî di nêv we de baş be, hûn dê baş bi ser dijmin de biserkevin. Nabe ku bi kuştina min û bira û pismamên min hûn bitirsîn. Pêwîst e zor kesên din ên wek me divê rê de bikin qurban heya digihîjin hêvî û merema xwe, ez bawer dikim ku zor kesên din jî wê bihên xapandin û ji nêv birin.

Ez bawer dikim zor ji wan ên paş me jî, ji alîyê Eceman ve têne xapandin ê ji me zanatir û jêhatitir bin, lê hêvîxwaz im kuştina me bo we bibe pend/şîret û îbret. Ji bo dilsozên gelê Kurd, min wesyeteka din bo we heye ku ji xwedayê mezin daxwazê bikin ku hûn çi ji bo serferaziya Kurd dikin alikariyê bi we re bike, ez pirr bawerim xwedayê mezin wê alikariya we bike û we serbixe. Dîyar e ku ji min bipirsîn “çima tu sernekevtî?” Di bersivê de dibêjim, bi wî Xwedayî ez serkeftî me, çi serkevtin ji vê mezintir heye ku niha ez di rêya gel û milletê xwe de ser û mal û canê xwe dikim qurban, bawer bikin min bi xwe pirr ji dil hez dikir eger mirin di rêya xweda û pêxemberê Xwedayî û gel û milletê Kurd de be û bi rûyek geş bimirin, ji bo min ev mirin serkevtin e.

Ezîzên min! Kurdistan mala hemû Kurda ye, her wekî di malê de endamên wê malê herkes çi cûre kar û kiryar dizane dihête rasipardin ku wî karî bike, Kurdistan jî her ew mal e. Eger we zanî kesek ji endamên wê malê karek ji destê wî tê, li wî bigerin bila wî karî bike. Êdî nabe em astengan bixînin ser rêya wî û nabe bi wê çendê dilgiran bin ku yek ji we berpirsariyek mezin di dest de ye, eger karek mezin kete ser milên kesekî û birêve dibe, xuyaye wî karî dizane û berpirsariyek mezintir li hemberî wî erkî heye. Pirr bawer be birayê te yê Kurd pirr ji dujminê dilkerb û kindar çêtir e. Eger berpirsariyek mezin li ser milên min nebaye, niha ez li jêr darê sêdarê ranediwestam, lewre nabe digel hev hesûdî bikin. Ewên fermanên me bi cî nedianîn, ne tenê ferman bi cî ne dianîn, belku dijminatîya me dikir, ji ber ku me xwe bi xizmetkarê xelkê xwe dizanî. Niha ew li nêv mal û zarokên xwe di xewek şîrîn de ne, lê em bi navê xizmetkirina ji milletî re va ye li jêr darê sêdarê ne û niha ezê gavên dawî yên jîyana xwe bi nivîsîna vê wesyetnamê temam dikim. Eger berpirsariyek mezin li ser milên min jî nebaye, niha dê ez jî mîna we di nav mal û xêzana xwe de, di xewek şîrîn de bibûma. Ev şîretên ku ez ji bo ew ên paş xwe dikim, yek ji wê berpirsariya li ser milên min in, ez bawer dikim ku eger kesekê din ji we berpirsariya min bi stûyê xwe ve girtiba, niha wê ew li şûna min li jêr darê sêdarê bûwaye. Va ye min bi merama razibûna Xwedê û li pey wê berpirsariya li ser milên min, wek kurdekê xizmetkarê gel û di rêya karê çak de, ev çend şîret kirin ku hêvîxwaz im hûn ji îro paşve îbretê jê wergirin û bi temamî guhdariya şîretên min bikin. Bi hêviya Xwedayê mezin dê bi ser dujminan de serkevin.

* Bawerîya we bi Xwedê û her tiştekê ji cem xwedê hatî û peristina Xwedê û Pêxemberî (s.i) û bi cî anîna erkê dînî ya mukum bît.

* Yekîtî û tebayî yê di nêv xwe de biparêzin, karên neçak nekin, li hemberî hevdû hesûd nebin, nemaze di berpirsîyarî û xizmetkirinê de.

* Xwendin û zanist û hêla-dereca zanyarîya xwe pêşde bibin heya ku kêmtir bikevin davên dijminan.

* Bawerî ji dijminan nekin, nemaze dijminê Ecem. Ji ber ku bi çend rêyan Ecem dujminên we ne; dijminên gel û nîştîman û olê we ne. Dîrokê xuya kirye ku herdem bi behaneyan li Kurdan dixin û bi kêmtirîn tawan dê we bikuje û di tu sûcekê hemberî Kurdan de destê xwe nagrin.

* Ji bo çend rojên jîyana xwe ya bêqîmet ya vê dinyayê, xwe nefiroşin dijminî, çunke dijmin dijimin e û cîyê tu bawerî pêkirinekê pêre nîn e.

* Xîyaneta hevdû nekin; ne xîyaneta sîyasî, ne gîyanî, ne malî, ne namûsî. Çunke xîyanetkar li cem Xwedê û mirovî, sivik û tawanbar e, xîyanet wê bi rûyê xîyanetkarî de vegere.

* Eger yek ji we karî karekî we bê xîyanetkirin bike, alîkarîya wî bikin, nek ji bona hesûdî û pexlîyê dijî wî rawestin, Xwedê neke li ser wî bibin casûsên (sîxûrên) bîyanî.

* Ev cihên ku min di wesyetnama xwe de nivîsîn bo mizgeft û nexweşxane û xwendihgehê, hûn hemû li pey şîyanên xwe daxwaz bikin heya ku fayde jê bête wergirtin.

* Hûn ji xebat û têkoşînê ranewestin, ta ku wek hemû gelên din li jêr destê dijminan rizgar dibin. Malê dinyayê tu ne ye, eger welatê we hebe, serbestî hebe, mal û xak û nîştîmanê xwe hebe, wî demî dê hemû tiştek we; mal û saman û dewlet û namûs û nîştîman jî hebe.

* Ji min re xuyaye ku ji bil mafê Xwedê tu mafên din li ser min nîn in, lê eger kesek wesan hizir bike mafek wî (kêm yan zêde) li ser min heye, min samanek zor li paş xwe hiştîye, dikare ji mîratgîrên min daxwaz bike û wergire.

Heya hûn hev negirin, hûn sernakevin. Zulm û zorîyê li hev nekin, çunke Xwedê zor zû zaliman ji nêv dibe, ev soza Xwedê ye, zalim wê bişîkê, Xwedê wê tola zulmê jê veke.

Hêvîxwaz im guhdariya van şîretan bikin û Xwedê we bi ser dijminên we de serbixe. Mîna Sadî dibêje:

Merama me nesîhat bû û me got

Me we sipart bi Xwedê û em çûn.

**Xizmetkarê Gel û Nîştîman
Qazî Mihemed**

Paşî ku Qazî Mihemed nivîsîna wesyetnama xwe bi dawî anî, ji dadistanî re got hez dike guhdariyê bike ezê ji te re bixwînim?

Dadistanî got: Pêwîst naket.

Qazî Mihemedî got: Baş e, lê ji ber ku di şerîeta Îslamê de sêdaredan (darvekirin) nahê pesendkirin, dema hûn min dikujin min tîrbaran bikin.

Dadistanî ev daxwaza wî qebûl nekir, ji ber ku biryara dadgehê xeniqandina bi şirîtê bû.

Carek din Qazî Mihemed got: Ezê nivêjê bikim û kar û barên pêşîya mirinê bi cîh bînim.

Destûr pê hat dan, pêşî biçite jêr şirîta sêdarê, li semta qîblê nêrî û herdû destên xwe bilind kirin û bi dengê bilind hêvî ji Xwedayê xwest û got:

Xwedê tu bi xwe şahid î ku min di xizmeta vî milletî de tu xemsarî û kêmasî nekirîye! Xwedê tu şahid î, her tiştekê ku ji destê min hatibe di rêya te de û ji bo razikirina te min kirîye! Xwedê tola mezlûman li vê dinyayê û li qîyametê ji zaliman bistîne ku ez dizanim her wesa ye, Xwedayê agahdar li hemû tiştekî, hemû milletên jêrdest û milletê Kurd ji jêrdestê wan zaliman rizgar bike.

Kîyomers dibêje: “Vî rê û resmê hêvî xwastin ji Xwedê, nizîkî 20 deqîqan vekêşan, her wesa ew tiştên Qazî Mihemed bi kurdî digotin min pîrsa ramana wan anku bi farisî ji wî melayê Kurd dikir, ew ê ku li wir amade bû.

Paş wan rê û resman Qazî Mihemed birin jêr şirîta sêdarê û li sêdarê dan, tenê di mawê dû deqîqan de Qazî Mihemed canê xwe ji dest da, seet 4ê nîva şevê bû.

Ji nû îşaret bi wê Kamyona (tirombêl) Wezîrê Şerr ê Komara Kurdistanê Mihemed Husên Seyfî Qazî hate dan ku ber bi meydanê bête. Seyfî anîn. Di xanî de, dema çavê wî bi dadistanî û mela û serokê saxlemîyê ketî, yekser zanî mesele çî ye, lê hiç têkneçû û aloz nebû. Dadistanî hukmê dadgehê ji wî re xwend û jê re got tu dikarî wesyetnama xwe binivîsî. Ew jî çû pişt masê û wesyetnama xwe di deh (10) rûpelan de nivîsî, heta nivîsîna wesyetnama xwe bi dawî anî dem ber bi sibê ve diçû. Dema ku ew ber bi meydanê birin û çavê wî ji dûr ve bi Qazî Mihemedî ket ku bi şirîta sêdarê ve daleqandî ye û leşê wî li hewa ye, yekser bi zimanê kurdî dest bi gotina diruşmên (şîarên) şoreşgêrî kir û bi mist û pêhna, li ser û çavên efser û serbazan dixist û her serbazekî ku dikete ber lêdana wî, ew dixiste erdê. Ji ber ku Seyfî Qazî mîna şêran dinirrî, tevayê xelkê dorûberê meydana Çîwarçirayê ji xew hişyar kir, digel lêdana her kesekê destê wî digîhiyayê mîna şêran dinirrî û digot: Bijî Qazî Mihemed! Bijî Kurd! Bijî serxwebûna milletê Kurd! Emê bimirin, lê Kurd tu caran namirin!

Ji ber ku dengê Mihemed Husên Xan Seyfî Qazî bi xwe mezin bû û ew bi xwe jî zor bi heybet û netirs bû, lewra heya gihandîye jêr sêdarê çend kesek bi mist û pêhna xistine erdê. Gelek kes ji ber dengê wî ji xewê hişyar bûn, lê ji ber ku rewşa ne asayî û qedexekirina hatin û çûnê her ji êvarê de hatibû ragehandin, kesî cesaret nedikir ku ji malê derkeve.

Piştî bi şirîta sêdarê ve kirî, ji du deqîqan şûn ve şirîta sêdarê piçya, qut bû û

kete erdê, carek din ew bilind kirin, hêjta henase dikêşa û ew birin bin şîrîta sîyê ya ku ji bo Sedrî Qazî hatibû amadekirin û carek din hate helawîstin, seet bû pêncê sipêdê û dinya bi temamî rohnî bû.

Ger (dor) gîha Ebû El-Qasim Sedrî Qazî, lê ji ber ku çend seetan bû di kamyonê de çaverê dikir, gêj û hêr bibû, herwesa pîrr ji cihê sêdaredanê jî dûr nebû û dûr nîn e nîrrîna Seyfî Qazî jî bihîstibît. Lewra heta radeyekî têgehiştibû ka karesat çî ye.

Dema ku ew ji kamyonê peya kirin û anîne jorê, dadistan û mela û em dîtîn û dest bi hêvî xwastinê kir û got: Min tu guneh (tawan) nekirine, hêvî dikim min bişînin Tehranê, heya karê min baştir rohnî bibe.

Melayê Mahabadê jê re got: Şerm û fihêtî ye, hêvîyê ji wan neke, mîna yên din mêrçak be, hêvî xwestin derdê te derman nake, ev hukmê dadgehê ye û pêwîst e bête bicîhanîn, çima mêrane namirî, te mêrane jîn kirye, mêrane jî bimire, çira tu dilê dijmin bi xwe şad dikî, ew dijmin in û dê we li sêdarê bidin. Ev gotinên mela pîrr kar lê kir, lewra rûnişt û dest bi nivîsîna wesyetnama xwe kir.”

Tiştê balkêş ew e ku Kîyomers Salih bahsê naveroka wesyetnama Sedir û Seyfî Qazî nekirîye, eger delîveyek weha ji bo dilsoz û hevalên dîroka gelê Kurd peyda bibe di nêv erşîfxana leşkerê Îranê de deqê wan wesyetnaman vebînin û belav bikin.

Kîyomers Salih dinivîse: “Dema wesyetnama xwe bi dawî anî ber bi meydana sêdaredanê birin, dema çavê wî bi leşên Qazî Mihemedî û Seyfî Qazî ket, rewşa wî aloz bû û dilgirtî bû, nikarî xwe li ser lingan bigre, neçar bûn her bi wê rewşê li himbêza serbazan şîrîtê bikin stuyê wî, ew jî li sêdarê dan û karesata li sêdaredana her sê serdarên Kurd bi dawî hat.

Paş sêdaredana wan, ew tirombêla ku me ji Tehranê anîbûn amade bû, hinekê ji meydana Çiwarçirayê dûrtir rawestîya bû, pêştir tiştên me li tirombêlê hatibûn barkirin, desteka dûbare pêdaçûna dadgehê û ez û çend serbazên din bi lez siwarê tirombêlê bûn û ber bi Mîyandiawaw û Tebrêzê ve bi rê ketin. Em seet 10ê sipêdê gehiştine Mîyandiawawê.

Qet min bawer nedikir ku berpirs û rêberên Kurdan hinde/ewqas bi cerg û xîret û mêrçak in. Heya niha jî dengê Qazî Mihemed tête guhê min, dema digot: Xwedê heqê/sizayê mezlûman ji zaliman bistîne. Lê nîrrîna Seyfî Qazî ku ew meydana dewr û ber pîrr kiribû, mist û pêhn li efser û serbazan didan, hemû li ber çavên min in û di guhê min de ne.

Min karî her ji dûr ve çend wênayên wan bigirim û ez newêram xwe nêzîk bikim, paş sêdaredanê jî, ji dûr ve min wêneyekê wan dema helawîstî bûn girt. Min bawer dikir, duayên Qazî Mihemedî wê qebûl bibin, lê nîzanim kengî û çawa?”

Hemû ev nivîsîna li ber destên we, di hejmara 61an a kovara Mahname ya leşkerî ya sala 1946 de bi vî awayî hatiye nivîsîn û çapkirin. Pêwîst e nişanê bi wê çendê bikim ku

zor peragiraf û riste ji wesyetnameyê hatîne reşkirin ku ez bawer im destkarî têde hatiye kirin, nemaze di wê beşê de ku Qazî Mihemed şîretan li miletê Kurd dike de. Lê di wê namilkê de ya bi navê Wêjename ya taybet ku bi awayek nîhênî ji bo efserên leşkerî û cihên taybet hatiye çapkirin, hinek cîyên hatîne reşkirin, lê kêmîr mehkemekirina her sê Qazîyan bi temamî tê de hatiye nivîsîn.

Di hejmareka paştir a di wê kovarê de, serwan Kîyomers Salih dibêje: Bi behaneyê dijî emnîyetbûna min, Wêjename ya min jî destûrîya belavkirinê werne-girt. Herwesa di dawîya nivîsîna xwe de dibêje, Qazî Mihemedî ji mela re got: Sibe vê “Wesyetname” û “Şîretên Min” bide xelkê bajarê Mehabadê. Qazî Mihemedî nivîsîna xwe da destê Mela, lê paş sêdaredana Qazîyan dadistanî nivîsîna Qazî Mihemedî ji melayê Kurd stand û da destê min û got, ev di paşerojê de wê bibe fitne (ajawe), va ye min jî di Wêjename de çapkir, lê li dawîyê pêşgîrî li belavkiri-na wê hat kirin.

Pêwîst e nîşan bi wê çendê bikim ku wesiyetname xanewadeyî (malbatî) û wesiyet-name û şîretên Qazî Mihemedî yên destnivîs, ji bo gelê Kurd herdû di namexana leşkerî ya Îranê de hatîne parastin, anku di Bayeganî (arşîvxane) Nigarxaneya Millî Stadî Arteş de digel hemû hejmarên wê Mahnameyê û Wêjename û Tac Kîyanî de ji bilî van tevayan belgenameyên mehkemekirina efser û serkirdeyên serhildanê û şoreşên seranserî Îranê, bo nimûne tevaya naveroka dadgehîkirina efserên Xorasanê û Azerbaycanê û Qezwîn û Şîraz û Tehran û Esfehan û mehkemekirina efserên Tudehî û serhildana leşkerê Şahînsahî û Norî Hewayî Cebhey Millî û layengirên Dr. Museddeqî û Sureyaya jina Şahî digel Erdeşêrê Zahidê kevnezavayê Şahê Îranê di wê namexaneyê de wek xwe hatîne parastin.

Jêder (Çavkanî)

- Namilka Tac Kîyanî, Namilka Stuada Leşkerî.
- Kovara Mahname ya leşkerê Îranê, jimarên 44 heya 75.

Têbînî:

Deqê mehkemekirinê bi destê M. M. Bokan ketiye, ku ji ber hindek kawdanên taybet di şîyan de nebû navê wî yê dirust bête belavkirin. Kak M.M Bokan paşê ji bo kurdikirinê ji Kak Heyder Rewanduzî re şandîye. Paşê rojnamevan Bedreddîn Salih dûbare pêda çûye û pêşekîyek jê re nivîsiye û di kovara Xebatî Qutabyan di jimara 37 de belav kirîye ya di 14/08/2000an de hatiye weşandin.

Ji ber giringîya vê babet û belgeyê dirokî, me jî bi ferz zanî ku em di Kovara Warê de belav bikin. Kurmancîya vê belgenameyê, di hejmar (10-11) a kovara Warê de hatiye weşandin. Her weha min belge-nameyê pirr girîng û dirokî wergerand ser zimanê tirkî û di hejmara (12) a Kovara Warê de jî tirkîya wê hate weşandin. Ev nivîs ji aliyê V. Segvan Cemil ve (endamê desteya nivîseran li Kovara Dicle) ji tîpên Arebî ji bo tîpên Latînî hatiye wergerandin.

Bîrxistina Barzanî ji bo Baqirov

Kurê Kurd û Xizmatkarê Kurd: Mistefa Barzanî

Ji bo hevalê Mîr Cafer Baqirov, Sekreterê Giştî yê Partiya Komunîst a Azerbêcanê û Berpirsê Karûbarên Miletên Rojhilat;

Ji bo min serbilindî û şanazî ye, ku ji bo yekemîn car xwe bi we bidim nasîn. Ji pîrr salan ve ye ku miletên rojhilat di bin giraniya zordariyê, sitembariyê û guvaştinê de têtin pelçiqandin, ku yek ji wan miletan jî miletê Kurd e. Ev miletê ku beşekî mezin a zordariyê ji ber bindestiya dewletên kevneperest wek Turkiye, Îran û Îraqê ber pê hatiye, ku wana xwedî piştigiriya Dewletên Yekbûyî yên Amerîka û Îngilistanê ne, û herweha jî Kurd ji destên van herdû dewletan jî pîrr êş kişandine.

Di barûdixên vê pêla hanê de, piştî ku ev têkiliya nêzîk bi we re hatiye danîn, bi seyr ve nayê biderkevtin, ku miletê Kurd bi serbilindî bi tevî hêviyên xwe ve rûyê xwe bide we. Û zarokên miletê Kurd biryar dane ku bi dil û can herin ser rêya xebata rizgariyê. Em jî bi serleşker û çekdaran ve wekî beşekî ji miletê Kurd ê demokratxwaz, me penaberiya xwe li cem we kir û me pîrr hêviyên xwe bi we ve girê daye.

Wekî hun dizanin, serdariya Îranê a kevneperest a noker, bi alîkariya emperyalîzma Îngilistanê û Amerîka, bi artêşa xwe ve bi ser Kurdistanê Demokrat ve rakîşiya û wê tune kir û Kurdistanê kir bin destê xwe. Herweha, dewleta Turkiye ya faşîst jî, ya ku beşekî mezin ji Kurdistanê di nava sînoren wê de ye û di bin destê wê de tete dîtin, ev beşê hanê veguhartiye tarîkistanek û konê nezaniyê û paşveketinê bi carekê ve vedaye, ku tu heş nikare raman bike.

Heta vê dema hanê jî, bi hezaran ji azadîxwazên Kurd di nava binê zindan û girtûgehên Îranê de têtin dîtin.

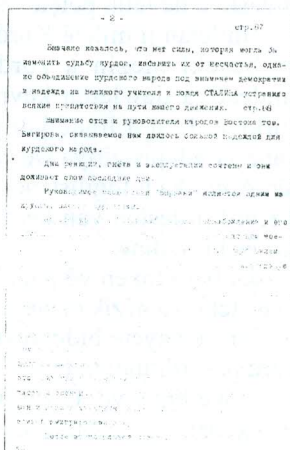
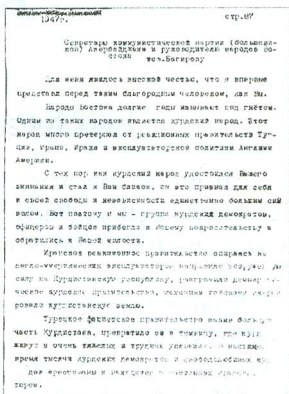
Di pêş de bi bîra me nedihat ku hêzek li ser rûyê erdê hebe, ku ew bikaribe miletê me yê Kurd ê ku dildarê ronahiya azadiyê ye, rizgar bike û wî ji wê roja dirêj a tarî derbêxe.

Lêbelê miletê Kurd di bin ala demokrasiyê û çavdêriya Mamostayê Serokê Mezin Stalîn de hêvî dike, ku ew wê tariye tarûmar bike û rêya xebatê liber vî miletê hanê vebike. Herweha jî miletê Kurd pîr ji dilovaniya bav û rêberê miletên rojhilat Heval Bagerov bihêvî ye. Bêgûman, serdariya kevneperest a karbidest wê li ser goriyên miletê me bête qedandin û ew wê rojên xwe yên mayî bijimêre.

Eşîra Barzanî —ya ku di hustuyê min de ye û di bin berpirsiyariya min de ye— yek ji eşîrên mezin ên Kurdistanê ye. Mêjûya wê ya di xebata azadî û pêşketinê de dirêj e. Di sala 1894an de birayê min ê koçkirî (rehmetî) Şêx Ebdulsalam serhildana vê eşîrê li dijî desthilatiya serdariya Osmanî ya karbidest, di rojên serhildanek gelêrî de rêberiya wan azadîxwazan kir. Di sala 1914an de, di rojên serdarîkirina Sultan Muhammed Reşadê Pêncem de ew serhildan bi bilindbûna xwe ve bi tevê çekdarî çêbû. Lêbelê, xebata me negihaşt armanca xwe û birayê min hate girtin û rayedarên Tirk li bajarê Musilê wî daleqandin û me berdan û em bi mal û mirovên xwe ve li Îranê penaber bûn. Di sala 1920 de birayê min ê din Şêx Ehmed ji bo serokatiya eşîrê hate helbijartin. Vê carê xebata me li dijî serdariya Brîtanya ya dagirker Kurdistanê bû û me ala xebatê li dijî siyasetên serdariyên Îraqîyên nokerên Îngilîzan bilind kir.

Di nava salên 1942-1945 de, piştî şer û lihevdanek zor, em hatin neçarkirin ku em bi mal û mirovên xwe ve ji Eşîra Barzan, li Kurdistana Îranê penaber bin. Li Kurdistana Îranê stêrkek geş, hêviya jiyaneka birûmet dijiya. Ew stêrk, damezrandina Serdariya Kurdistana Demokratîk bû. Me jî bi tevê birayên xwe yên Azerbêcanî, ji bo liberxwedana vê serdariyê, bi şerên pîr giran li dijî Îranîyên faşîst, li bajarê Ormîyê û cihên din, em beşdar bûn. Çend hezar kes ji Barzanîyan, bi zêrevan û parêzvanên sînor ve, ji bo herdû serdariyên Azerbêcan û Kurdistanê, canê xwe dan. Bi tevî vê jî, hêzên Barzanîyan li hember dijmin, li Seqiz, Serdeşt û cihên din şer kirin û di hemî şeran de dijmin bi paşve dane bezandin û revandin.

Têkoşîna qehremanên rizgarkirinê a li Azerbêcan û Kurdistanê, bîr û baweriya demokrasiyê û pêşketinê di Azerbêcan û Kurdistanê de da bihîmkirin û ew ji bo bicîhanîna karî dan guhestin.

Di 11ê Befrenbara sala 1946ê de, leşkerên Azerbêcanî bi şertên berpirsiyariya siyasî ve xwe teslîm kirin. Herweha, serdariya Kurdistanê jî, piştî demekî kurt, çekên xwe teslîm kir û ew jî teslîm bû. Lêbelê, me Barzanîyan xwe neda destên dujminên xwe û me daxwaza destdanê jî nêyênî kir. Di bin duruşma “pêşî azadîxwaziya Kurdistanê” de me xebatê domand û me di mawê şeş mehan de kariya xwe li hember dujmin ragirin. Zincîrek şerên germ û giran rû dan. Me nexşeyek ji bo domandina têkoşîna şerekî partîzanî li Îraqê kişandibû. Em li Îraqê mehek man û bî nala jîyana Canbêzaran, ku xwe ji bo doza xwe gorî dîkîrîn, me jiyan kir. Piştî re, em di nava sînorê Îranê da derbasî Turkîyê bûn û piştî wê jî me berê xwe da Sovyetê.

Dîvê lî ve derê bête gotin, ku hêzên herdu dewletan, ji du alîyan ve xwe bi ser me ve dan û wan dixwestin ku me bi rê de nabûdî bikin. Bidûketina wan a li dûv me qet nese kinî.

Me ji bo azadiyê xebat dikir. Kesek tune ku vê rastiyê nezanibe.

Bînvanên me yên lî ser vê yekê, dam û dezgehên ragihandinên çep û belavkirinên partiyên demokrat in, ku wan ji hemî miletan re li ser xebata me bi dûr û dirêjî axavtin, tevî ku kevneperestiyê pîrî qîrûqîj dikir ji bo ku ew rastiyan serejêr nîşan bidin. Lî vê derê, ez navên hin rojname, kovar û nivîsên ku navê me dane, didim:

Kovara Eşîrên Îraq- S. Bîrutî

Rojnama El-Ehram’a Qahire, li Misrê

Rojnama Partiya Demokrat a Kurdistan, li Mahabadê rojnama Kurdistan e.

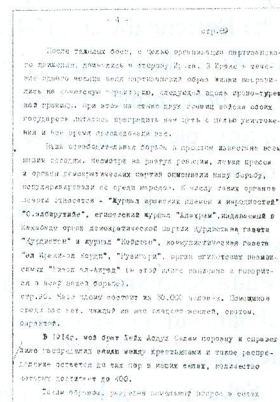
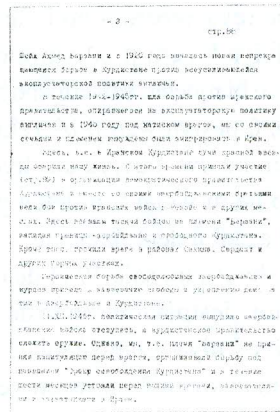
Rojnama Weten, ku ew rojnama Partiya Komunîsta Îraqê-Beşê Kurdistanê ye.

Rojnama Rizgarî, nivîsa “Xebata Kurd”, ku ew li Misrê hatiye çapkirin.

Van rojname, kovar û nivîsan lî ser me axavtine û nivîsandine.

Eşîra me pêncî hezar kes in. Di nava wan de tu kes axa û derebeg nîn in, ku ew suwarê ser şanên wê bin. Qet cudabûn di nav wan de nayê dîtîn û hemî wekhev in. Her malek ji me, çend serî pez û perçeyek biçûk a zewiyê çandiniyê bi wan re têt dîtîn.

Di sala 1914î de, bîrayê min Şêx Ebdul-Selam erdên çandiniyê di nav cotkaran de bi wekhevî parve kir û ew şeklê parvekirinê heta nuha wek xwe maye.

Gundên me, her yek xwedî çarsed perçe zevî ne û ew bi wî hawayê hanê, ku li jor hat qalkirin, hatine parvekirin. Bi vî hawayî pîrsa erd li cem me hatiye çareserkirin, bê ku pevçûnek yan jî cudabûnek rû bide. Wetov cotkarên me, her yek ji bo karê xwe, diçin nava zeviya xwe û li ser berhemên wê dijîn. Bi vî hawayî, tu cudabûn a ku berê di nava axa û cotkar de dihatê dîtin, nema. Hemîyan bi

hevûdu digirtin, ku di nava wan de dadwerî û wekhevî bi zînetekî azadî û aştiyê hukum dikir. Li ser vê rêbazê, me rêya xebatê ji bo jiyana welat ji xwe re girt. Me diviya ku em ji bo xurtkirin û bihîmkirina têkiliyên xwe bi miletên bawermend re, bi azadiyê û demokrasiyê re, û pêşiya wan jî bi Yekîtiya Sovyetê re pet bikin, yên ku ew hêviya azadiyê ya miletên dildar in û ji bo hemî welat û miletên pêşkevtî yê bawermend re bi azadî û demokrasiyê ne.

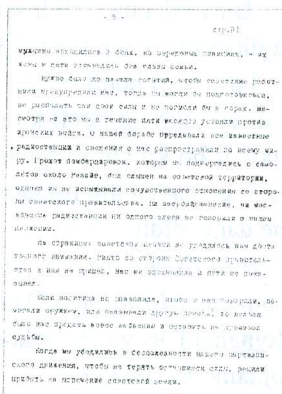
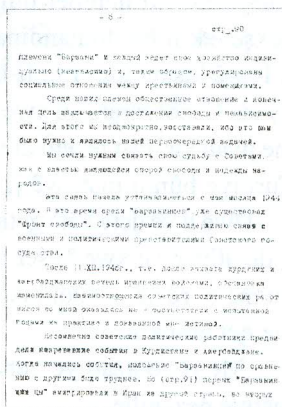
meha Adara sala 1944 de di nava rêxistinên Kurd de hatin destpêkirin, ku tê de Barzanî jî beşdar bûn û bi navê Eniya Azadiyê dihat binavkirin. Di wê demê de min bi wênerên Sovyetî yê siyasî û leşkerî re dan û standin û têkilî danî. Piştî ku Kurdistan Îranê di 11 meha Befrenbara sala 1946an de ji alî Sovyetê ve hate dagirkirin, hinek guhartin li dorûberê navçê rû dan. Di navbera min û hinek ji berpirsiyarên siyasîyên cihî yê Sovyetê de sarbûn çêbû, bi tevî ku wan jî dostanî û dilsoziya me ya li hember Sovyetê zanibûn.

Bêgûman, berpirsiyarên Sovyetî vê pêşbîniyê dikirin, ku wê çî bête kirin û ew di derheqê serhatina destana Komara Kurdistan û Komara Azerbêcanê agahdar bûn. Di vê destana hanê de para Barzanîyan jî hemîyan bêtir bû;

Yekem, ji ber ku em penaber bûn û em ji axa xwe dûr ketibûn; duwem, ji ber ku peyayên me bi tev de di sîperên pêşî yê şer de dihatin dîtin û kes û karên wan jî bê peya di nava navçê de dihatin dabeşkirin.

Weha îcab dikir, ku em berî ku bikevin destanê, ji alî berpirsiyarên Sovyetî agahdariyan li ser rewşa siyasî bigirin, da ku em karibin li ser ronahiya wan rûdanan, hêzên xwe û gelê xwe ji bo wê destanê amade bikin. Herweha jî, da ku em berî destan rû bide, hebûnên xwe yê jê vegirtinê bidin alî. Bi vî hawayî, wê me xwe ji gelek derd û kulên ku li serê çiyên bi serê me hatin, xelas bikira.

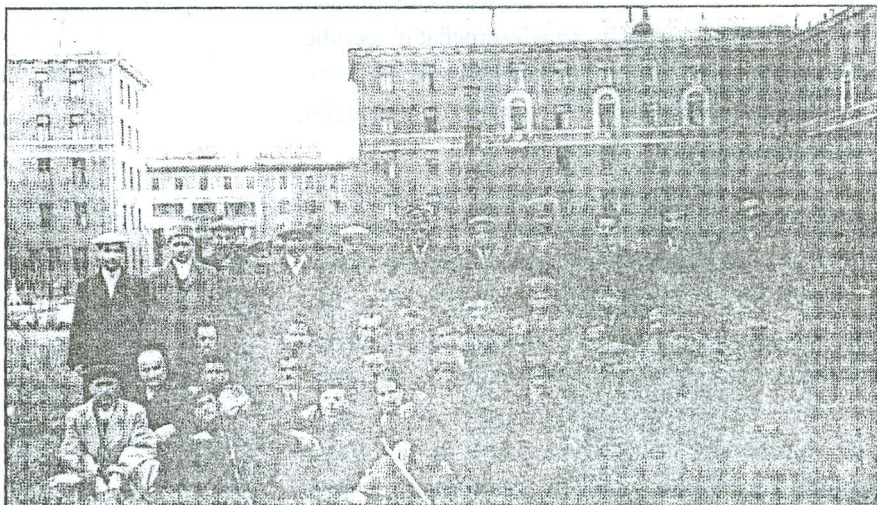
Bi tevî vê jî, jî pînc mehan zêdetir, li hember hêzên dagirker ê ji me pîr zêdetir, me xwe ragirt û me berberiya wan kir.

Rûniştvanên wan navçeyan, yên ku wan nûçeyên rûdanên me didan ragihandin û li ser diaxivîn, wekî ku tevayiya cihanê li ser diaxivt, binvanên cesaret û mîrxasiya me ne. Herweha jî, bê ka çawa balafirên dijmin li ber çav û guhên berpirsiyarê Sovyetê bombên xwe bi ser serê me de dibarandin.

Bi tevî vana jî, em hê jî dildariya Yekîtiya Sovyetê û guhpêdana wê ya rewşa xwe nabînin; ji ber ku Radyoya Mosko'yê û Radyoya Azerbêcanê bi peyvekî jî li ser şerên ku me kirî û li ser derdên me neaxivîn. Ji alî Sovyetê ve, me qet guhpêdanek nedît û herweha jî tu kesek ji berpirsiyaran ne dîtina me kirin, ne jî li rewşa me pirsîyan û ne jî tu dildariyek û guhpêdanek ji me re nîşan dan.

Eger barê (mesûliyet) siyasî rê li ber we girtibû ku hun alîkariya me bi çek û teqemeniyan (tiştên teqandinê) bikin, ma nuha êdî çi pêşiya me û we digire ku hun me binin bîra xwe? Ma gelo divê hun me bidin jibîrkirin?

Hinek ji hevalên rêbaza Barzanî li Rûsya

Me di demekê de penaberbûna xwe ya li Yekîtiya Sovyetê biryar da. Piştî ku em giheştin vê encamê, ku em nikarin bi şerê partîzanî têkoşîna xwe bidomînin û divê em hêzên xwe yên mayî biparêzin; ji ber vê jî, bi bawermendiyek pirr xurt bi doza xwe re û bi pêgirtina armancên xwe re, me rêya xwe ji xwe re bi dilgermî vedikir. Me şerê hersê serdariyên Îraq, Turkiye û Îranê kir, yên ku wan bi hev re biryar dabûn ku ew hebûna me ji holê rakin. Lêbelê, em di derbasbûna xwe ya ji nava çardorlêgirtinê û gihîştina xwe ya sînore Sovyetê de, bi ser ketin. Yek hêviyê me piştrast dikir, ku em jî wê di bin siya Komarên Yekîtiya Sovyetên Sosyâlîst de bêtin jiyandin. Lêbelê, me tu guhpêdan ji alî berpirsiyarên Sovyetê ve ji xwe re nedît. Qet warek ji me re nehate nîşandan ku em tê de bijîn.

Lêbelê, em li ser kenarên çem, li aliyê din ê sînor, demekî dirêj dane sekinandin, ku jîna me ber bi metirsiyê ve diçû û em hatin neçarkirin ku em beşekî mezin ji çekên xwe li paş xwe ji dijmin re bihêlin. Herweha jî, gelek ji kelûpelên xwe yên gir û pêwistiyan xwe yên giran me avêtin, da ku em bikaribin ji çem derbas bibin û bigêhin nav axa Sovyetê.

hanê di radyoyek de bête dengdan, ku dijin pê bitirse û di nav miletê Kurd de belav bibe û ew pesnê berxwedana wî, mîrxasiya wî û goriyên wî bide. Bi vî hawayî mirov dikare rêyek berxwedanê ji bo mafên miletê Kurd vebike û dengê sitembariya ku li ser wî ye bigihîne hemî rêxistin û encumên cîhanê.

Pêrebûna serdariya Sovyetê bi piştgirtina doza miletê Kurd re, bêgûman wê dengvedaneka wê ya pirr bihêz li seranserê cîhanê de bike û herweha wê dijin bêhêvî bibin. Weha ez baş dibînim, ku belavokekî dûhevdu yê mehane bi zimanê Kurdî bête derxistin, ku di nava wê de lêgerînên zanyarî, aborî û zanistî ji bo xelkên Kurdistanê bêtin çapkirin, da ku ew ji bo tevgera azadîxwaziya Kurd, bibe destpêka vekirina mêjiyan. Herweha jî, da ku ew li ser mêjûya têvgerên azadîxwazên Kurd û şoreşên wî biaxive û bê ka vî miletê hanê çiqas giranî ji goriyan û destanan xwariye, çiqas hatiye êşan, çiqas pirr paşve maye û herweha, bê ka çawa hawayên zordariyên hovane he jî li hemberê vî miletê cesûr ê mîrxas û gernas, li devera rojhilatê wî têtin bicîanîn.

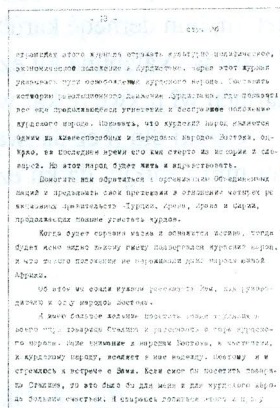
Di vê dawiyê de mejûya vî miletî şaşûmaşo kirine û wêjeya wî nehênî kirine; lêbelê ev miletê hanê jîndar e û wê her û her jî jîndar bimîne.

Ez ji we hêvî dikim, ku hun alîkariya me bikin, ji bo gilî û acizbûna me ya derheqê wê siyaseta zordarî ya li hember miletê Kurd ku ji alî herçar serdariyên Tîrkiye, Îran, Îraq û Sûrîyê tete kirin, bigihînin Netewên Yekbûyî, da ku perda reş li ser rûyê wan seradriyan bipoşe û ew ji tevayiya cîhanê re rûreş û rûsar bibin. Tu destan wekî destana miletê me tune ye û li cem tu miletan û ne jî li Efrîka ew tune ye.

Em we li ser van rûdanan agahdar dikin, ji ber ku hun ji bo miletên rojhelat bav û rêber in. Ez gelek hêvî dikim, ku hêviya min a dîtina rêberê karkerê hemî cîhanê heval Stalîn bi cih bêt, da ku ez bikaribim jê re wêneyekî ji destana miletê Kurd nigar bikim.

Ez di mijara bicîhatina hêviyên me de we çavdêr dikim, ji ber ku hun berpîrsiyarê miletên rojhelat û herweha yê miletê Kurd in jî. Herweha ez hêvî dikim ku wê hunê keysekî ji bo min a dîtina we bidin, ji ber ku ez bi tevaya dilê xwe çavdêriya wê dîtîna dikim. Heger ew keysa mezin a dîtina heval Stalîn ji min re bête dayîn, wê ez û herweha miletê Kurd bextewar bibin. Ez gelek bihêvî me, ku dê ev hêviya min bête bicîanîn. Ji ber vê jî ez ji we hevalê Bagerov dixwazim, da ku hun alîkariya min ji bo bicîhanîna daxwaza min bikin, ji ber ku hun nêziktirîn kes in ji bo heval Stalîn.

Bicîhatina vê hêviya hanê wisa ye, wekî ku min serdana hemî karkerên cîhanê kiriye. Herweha ez hêviya dîtina herdû bajarên Mosko û Lenîngradê jî dikim, ku wan bi saya serê Artêşa Sor, di girên xwe de dijin dane revandin û bi ser dijin de serkevtinên mayînî ji xwe re bidest xistin.

Di dawî de spasiya xwe ya rasteqîne dikim û daxwaza çavpêketina hevalê Stalîn dûbare dikim û ez çavdêriya bicihhatina vê daxwazê bi saya serê we û alîkariya we yê mirovane dikim; ji ber ku ez xwe pirr bi pêwîstiya siyasî û rêxistinî dibînim. Ez hêvîdarim, ku hunê çavtengiyê ji bo bicihanîna vê hêviya min nekin.

Barzanî yê ku li hemî şeran û giftugoyên siyasî de beşdar bûye û wî xwe bi hawayekî lêhatî nîşan daye, biraziyê min e û nuha ew li cem min dijî. Bi vî hawayî ew dost û hevalê min ê herî nêzik e. Ez hêvîdarim, gava ku ez ji bo demekî kurt yan jî dirêj li vêderê nebin, hun derheqê karûbarên me de pişta xwe bi Şêx Sulêman ve girêbidin. Ew dikare wê valabûna ku ez li pişt xwe dihêlim, dagire. Herweha jî, hun dikarin ji karînen wî ji xwe re kar wergerin.

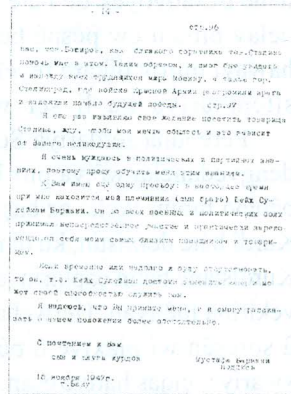
Carekî din jî ez daxwazê li we yê rêzdar dikim, ku hun rêya ji bo dîtina we li ber min vebikin, da ku ez bi hawayekî hûrtir li ser kêşên (pîrsên) me biaxivim.

Bi tevê rêzên pirr ve

Kurê Kurd û Xîzmetkarê Kurd

Mistefa Barzanî

Bajarê Bako, 15.11.1947

Kürtler: Genel Bir Özgeçmiş

Burhanettin Yasin

İngilizceden çeviren: Baver UÇAMAN

Kürtler ve Kürdistan

Kürtler, birkaç bin yıldan beri Kürdistan olarak tanınan etnik topraklarda yaşamışlardır. Kürtlerin soyu, çoğunlukla, ikinci bin yılın sonlarında Orta Asya'dan İran platosuna gelen bir kabile olan Medler'e dayandırılır. Medler, M.Ö. 550'de yıkılmadan önce 612'de büyük bir güç haline geldiler ve imparatorluklarını geniş bir alana yaydılar.[1]

“Kardaka”, “Kurti” ve “Guti” olarak söz edilen insanlar M.Ö. 11. yüzyıl erken Asur yazıtlarında olduğu gibi M.Ö. 2000 tarihli Sümer yazıtlarında da anılmaktadırlar.[2] Grek tarihçisi Xenophon M.Ö. 401 tarihli Anabasis adlı kitabında, Mezopotamya'dan Karadeniz'e yürüyen “Onbin Grekler”i usandıran Kardoki veya Kardoka halkından söz etmektedir.[3] Pek çok bilim adamı Kürtlerin sayacağımız antik grupların bazılarının ya da tümünün bir karışımı olduğuna inanmaktadır: Kassitler, Manneanlar, Gutiler, Medler ve Kardokiler.[4] Kürt sözcüğü modern şekliyle, 9. yüzyıl Arap kaynaklarında çoğul hali olan Akrad olarak ortaya çıkmaktadır.[5] Kürtlerin, kuzeydeki Kafkas halkı ve en erken zamanlarda aslen Hazar Denizi'nin batısındaki dağlık bölgelerde yerleşik halk da dahil olmak üzere değişik antik grupların torunları oldukları sanılmaktadırlar. Bu bölgelerin orta kesimi Zagros sıradağlarının her iki yanında uzanır ve güneye ve batıya doğru, Aşağı Anadolu üzerinden Suriye ve Irak'ın dağlık bölgelerine yayılır.[6]

Kürt dili Hint-Avrupa dil ailesine dahildir ve İran dilleri grubunun bir parçasıdır. Bununla birlikte, Kürt dili kökleri ve formları bakımından bağımsız bir dildir.[7] Kürtçe lehçeler iki ana gruba ayrılır: Kurmanci denilen kuzey lehçesi ve Sorani denilen güney lehçesi.[8] Buna karşın Martin van Bruinessen'e göre aşağıdaki alt gruplara ayrılabilir çok sayıda değişik lehçe bulunmaktadır:

Kuzey/kuzeybatı lehçeleri, veya Kurmanci;

Güney Kurmancisi veya Sorani denilen güney lehçeleri; ve

Sinei'nin güneydoğu lehçeleri, Kermansahi ve Leki[9]

Sorani lehçesi Arapça yazının uyarlanmış bir şeklini kullanarak yazılı Kürt dilini geliştirmiştir. Kürt yazınının çoğu Sorani lehçesiyle yazılmaktadır. Arapça harfler İran ve Irak'daki, Latin harfler Türkiye; ve kiril harfleri eski Sovyetler Birliği Kürleri tarafından kullanılmaktadır.[10]

Dil meselesi, genel ve standart bir dil oluşturma'nın önemine vurgu yapan Kürt ulusalcıları için önemli bir ilgi konusu olmuştur. Kürtler ulusal hakları için verdikleri mücadelelerinde ve bir ulus olarak ayırt edilmelerinde Kürtçe'nin güçlü bir role sahip olduğunun farkındadırlar. Kürt dili Kürt kimliğinin hem kanıtı hem de farklılığının sembolüdür.[11] Kürdistan'ı paylaşmış olan ülkelerin hükümetleri Kürtçe'nin Kürt kimliği için önemi konusunda daima uyanık olmuşlardır. Bu nedenle, kamu yaşamında ve okullarda Kürtçe'nin kullanılmasına hükümetlerinin geleneksel olarak az çok toleranslı davranmış olduğu Irak hariç, hükümetler Kürtçe'yi ya yasaklamış ya da kullanımını engellemişlerdir. Kürt dilindeki lehçe farklılıkları ve Kürtleri asimile etmeye yönelik politikalar standart bir lingua franca'nın (ortak dil ç.n.) oluşumunu engellemiştir.[12] Kürtçe konuşulan bölgelerin değişik yörelerinde farklı alfabelerin kullanılması kimlik süreci üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olmuştur.[13] Dağlık bir bölge olan Kürdistan'daki iletişim yetersizliği, Kürt dilinin birçok lehçeye ayrılmasında etkili olmuştur. Ayrıca Kürtler olası bir ortak literatürü mümkün kılabilecek olan politik birlikteliği de hiç benimsememişlerdir.[14] Kürdistan'ın birkaç ülke tarafından bölünmüş olması, komşu halkların egemen dillerinin etkileri, ve Kürtlerin dillerini geliştirmek için kısıtlı imkanlara sahip olması, standart bir lingua franca'nın gelişimini engelleyen diğer faktörlerdir. Her ne kadar sonuç vermemişse de, bir tek standart Kürtçe oluşturma yönünde pek çok girişim olmuştur.[15]

Kürtler için kesin bir nüfus vermek güçtür. Değişik kaynaklar değişik rakamlar vermiştir. Mehrdad İzadi aşağıdaki tabloda 1990 yılı için Kürt nüfusu hakkındaki genel değerlendirmesini özetlemektedir.[16]

Tablo 1. 1990'da Kürt Nüfusu

Ülke	Toplam Nüfus (milyon)	Toplam Kürt (milyon)	Kürtler %
Türkiye	56.7	13.7	24.1
İran	55.6	6.6	12.4
Irak	18.8	4.4	23.5
Suriye	12.6	1.3	9.2
Sovyet Cumhuriyetleri		0.3	
Toplam		26.3	

Kaynak: İzadi, 1992, s. 119.

Buna karşın, Lübnan'da ve genel olarak Batı ülkelerinde sürgün yaşayan görece çok sayıda Kürt de dikkate alınmalıdır.[17] Bundan başka, merkezi hükümetlerin yaptığı sayımların hem nadir ve yetersiz olması hem de kasıtlı olarak Kürt nüfusunu düşük göstermeleri yüzünden Kürtlerin kesin sayısı hakkında doğru bilgi edinmek güçtür. Kürt dilinin kullanımının 1924'ten beri yasalarla engel-

lendiği Türkiye’de, bu sorun daha da karmaşıktır.[18] Türkiye’de Kürtler 1990’ların başında resmi olarak “Dağ Türkleri” olarak tanımlandı.

Kürtlerin yaşadığı ülkelerin rejimleri Kürt nüfusunu düşük göstermeye yönelirken, kimi Kürt ulusalcıları da Kürtlerin siyasal önemini vurgulama çabasıyla bunu yüksek göstermeye yöneldiler.[19] 1940’ların başında Kürtlerin sayısı İran’da 1,700,000, Irak’ta 900,000, Türkiye’de 3,400,000 ve Suriye’de 260,000 idi.[20]

Kürtler arasında başlıca din İslam’dır ve çoğu Sünnî Müslüman’dır.[21] Buna karşın, Kermanshah ve Xaniqin bölgesindeki Kürtlerin çoğu Şii’dir ve Türkiye’de de alevi Kürtler vardır. Kürtler arasındaki temel gayri-müslim topluluk Yezidiler’dir.[22] Kürtler VII. ve IX. yy arasında İslamiyet’i benimsemezden önce büyük oranda, ateşi saflığının sembolü olarak kabul eden bir din olan Zerdüştlüğe bağlıydılar.[23]

Kültür açısından bakıldığında, Türkiye, İran, Irak ve Suriye Hükümetleri İslam’ı resmi devlet dini olarak kabul ettiklerinden, İslam bir bakıma Kürt ulusal kimliğinin gelişmesinde olumsuz bir faktör olmuştur. Böylece, Kürtler için Kürt kimliğinin farklılığını öne çıkarmak daha da güç oldu. Bir bilim adamı, İran’da İslam Devrimi’nin gerçekleşmesinden sonra din birliğinin kültürel asimilasyon (akültürasyon) için bir kanal görevi gördüğünü belirtmektedir. Ayetullah Humeyni’ye göre, etno-ulusalcılık ve etnik farklılıklardan kaynaklanan çatışmalar, daha büyük bir amaç olan Müslüman birliğine ulaşıldığında ortadan kalkacak olan ikincil meselelerdi.[24] Öte yandan, Kürtlerin ezici çoğunluğunun müslüman olduğu gerçeği göz önünde tutulursa, din bölücü değil daha çok birleştirici bir faktör etkisi yapar.[25]

Kürtlerin sosyal ve politik örgütlenmelerinin doğasını açıkça ortaya koymak güçtür.[26] Kimi gözlemciler örgütlenme tarzını aşiretsel olarak nitelendirmiştir.[27] Fakat bu tanım Kürtlerin aşırı basitleştirilmiş bir görüntüsünü vermektedir. Her ne kadar kırsal bölgelerde, özellikle de uzak ve izole yörelerde,[28] aşiretsel yapı gerçekten yaygın ise de, aynı zamanda hatırı sayılır bir kentli nüfus da bulunmaktadır. 1940’larda sadece %13 dolayında olsa da, bugün Kürtlerin %35’ten fazlası kentlerde ve kasabalarda yaşamaktadır.[29]

Birçok gözlemcinin izlenimlerinin aksine, Kürtlerin sadece küçük bir kesimi göçebedir.[30] Kürdistan’da uzun zamandır aşiret yapısını çözme (detribalizasyon) süreci geliştirilmektedir, ve bu olgu çeşitli sosyal, ekonomik ve politik faktörden kaynaklanmaktadır. Yarı göçebe ve kırsal yaşam tarzı azaldıkça Kürtler arasında aşiretsel yapı da yavaş yavaş çözülmüştür.[31]

Kürtler arasında şehirleşme, Kürt kimliğinin ve ulusalcı bilincin gelişmesinde belirleyici olmuştur. Geleneksel aşiret-egemen sistem eski ve gerici olarak nitelendirildiğinden, bu yeni süreç aynı zamanda yeni reformcu veya radikal doktrinlerin de gelişmesine yol açtı.

Bilim adamları Kürtlerin yaşamlarının, son yıllarda bile, hala aşiret etrafında örgütlenmiş olduğunu ileri sürmektedirler. Neriman Yalda, Kürt köylülerinin ne ekonomik gelişmeye ne de çalışmanın veya toplumsal bağlılığın geleneksel kalı-

plarını değiştirmeye yarayan ileri iletişim yöntemlerine sahip olmadığını iddia etmiştir.[32] Kürdistan'da ekonomik gelişimin yavaş seyretmesi çoğu zaman Türkiye, İran, Irak ve Suriye'deki merkezi hükümetlerin Kürt bölgelerine kasıtlı olarak az sermaye aktarmalarına dayandırılmıştır.[33] Bu tartışmayı, Kürt bireylerinin Kürt ulusalcı elitine bağlılığı meselesiyle ilişkilendiren Mehrdad İzadi, aile-klan liderlerinin hala yüksek sadakatten hoşlandıklarını vurgulamıştır.[34]

Kürdistan dört Ortadoğu ülkesi; Türkiye, İran, Irak ve Suriye ile iki eski Sovyet cumhuriyeti; Azerbaycan ve Ermenistan arasında paylaşılmıştır.[35] Kürdistan, Ararat Dağı'nın kuzeydoğusundan güneye doğru Zagros'un güney bölümüne ve İran'da Pişkut'a uzanan bir yay; bu yayın batıya doğru uzanarak Irak'ta Musul'a, buradan Türk limanı İskenderun'a devam ettiği, Türkiye içinde Erzurum istikametinde kuzeydoğuya yayıldığı, ve Erzurum'dan doğuya Ararat Dağı'na vardığı bir bölge olarak tanımlanmıştır.[36] Kürt toprakları aynı zamanda Ermenistan'ın ve Azerbaycan'ın içine uzanır.[37] Bu coğrafi kroki göz önünde tutulduğunda açıktır ki, Kürdistan'ın yasal veya uluslararası alanda kabul edilmiş sınırları bulunmamaktadır.

Yüzyıllar boyunca yaşanan gelişmeler değişik Kürdistan parçaları arasındaki farklılıklarda bir artış yaratmıştır. Bu ise Kürt nüfusu arasındaki bölük-pörçüklükte önemli rol oynamıştır. Örneğin, Kürtler söz edilen devletlerin sınır bölgelerinde yaşadıkları halde sık sık bu devletlerin politik veya askeri çatışmalarının içine çekilmiş, asimilasyona maruz kalmış ve entegrasyona zorlanmıştır. Buna karşın, Mehrdad İzadi'nin deyimiyle Kürtler "asimilasyona ve yok edilmeye inatla direnen canlı bir ulustur".[38]

Kürt bölgesinin ana parçası Türkiye içinde yer alır ve tümü ülkenin doğu veya güneydoğusunda olmak üzere 17 vilayeti kapsar. Suriye'de Kürtlerin çoğu ülkenin kuzey ve kuzeydoğu bölgesinde yaşar ve genelde Suriye'deki Kürt faaliyetlerinin odak noktası olan Qamişlo'da yoğunlaşırlar. Diğer Kürtler, önemli bir Kürt merkezi olan Afrin'de, Halep vilayetinde ve Cebel-el Ekrad'da (Kürt Dağı) yerleşiktir.[39] Eski SSCB'de Kürtler esas olarak Ermenistan ve Azerbaycan'da bulunurdu. Irak'ta Kürtler temelde dört Kürt kenti olan Süleymaniye, Erbil, Kerkük ve Duhok'ta yaşarlar. Xaniqin, Mandali ve Sincar kentlerinde ise Kürtler nüfusun çoğunluğunu teşkil ederler. Irak'ın diğer birkaç kentinde de önemli bir Kürt yoğunluğu bulunmaktadır. İran'da Kürtler, Batı Azerbaycan, Senendaj (resmen Kürdistan olarak adlandırılır), Kermanshah ve İlam olmak üzere dört vilayete dağılmıştır.[40]

Jeopolitik bakımdan Kürdistan; Bizans, Osmanlı ve Pers İmparatorluğu gibi imparatorlukların sınır bölgelerinde yer almıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında gerçekleşen İngiliz ve Fransız işgalleri Suriye ve Irak'ı Osmanlı imparatorluğundan ayırdı ve oluşan devletlerarası sınırlar geride beş parçaya ayrılmış bir Kürdistan bıraktı. Kürdistan'ın eski SSCB'ye yakın olması, Kürt bölgesinin dört Ortadoğu ülkesi arasında geniş ve stratejik bakımdan yaşamsal bir alan olması gerçeğiyle birleşerek Kürdistan'ı günümüzde çeşitli büyük güçler için bir ilgi odağı haline getirmiştir.

Kürdistan'da ham petrolün varlığı aynı zamanda uluslararası petrol şirketlerinin de ilgisini çekmiştir. Irak Kürdistanı'nda Kerkük ve Xaniqin, İran

Kürdistanı'nda Kermansah ve Türkiye Kürdistanı'nda Siirt bölgelerinde büyük petrol kaynakları sömürülmektedir.[41]

Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler

Çağdaş Kürt tarihinin Osmanlı İmparatorluğunun ortaya çıkmasıyla başladığı konusunda genel bir uzlaşma vardır. Kürtler bu imparatorluğun doğuşundan itibaren Safevi (Pers) İmparatorluğuyla süregiden savaşımında kendi politik önemlerinin farkındaydılar.[42] Safevi hanedanı 16 yy.da ortaya çıktı ve Kürt bölgeleri üzerinde etkinlik ve egemenlik konusunda Osmanlı İmparatorluğuyla rekabet içine girdi. Kürt nüfusu böylece bu çatışmanın temel unsuru oldu. Kürdistan jeopolitik açıdan, bir yandan bir savaş alanı olurken aynı zamanda bu iki güç arasında tampon bölge işlevi gördü. Bu gerçek, Kürtlerin tarihsel olaylardaki rollerinin farkına varmasını sağladı. Kürtler, daha sonra Osmanlı sultanlarıncan tanınan ve Kürt Bitlis Prensince[43] kurulmuş olan cordon sanitaire'a (güvenlik kuşağı ç.n.) uygun olarak "yarı bağımsız" prensliklerini[44] zaten kurmuşlardı. Bu prensliklerin çoğu gelişimini sürdürdü ve 19. yy.a değin yaşadı. Osmanlılar Kürt prensliklerinin yarı bağımsız statülerini korurken, büyük ihtimalle bu prenslikleri kendileri ile Safevi İmparatorluğu arasında tampon bölge olarak güçlendirmeye çalıştılar.

Günümüzdeki sınır düzenlemesi (Türkiye-İran ve İran-İrak) 1639'da bu imparatorluklar arasında yapılan bir anlaşmayla belirlendi. Kürdistan böylece ilk kez iki parçaya bölündü.

19.yy.ın ilk yarısı boyunca Osmanlı sultanları siyaseti daha da merkezileştirmeye çabaladılar. Bu önlem Kürt prenslikleri tarafından şiddetli bir muhalefetle karşılandı.[45] Muhammed Paşa Rewandiz olarak tanınan Soran prensi, 1830larda Kürdistan'ın büyük bir bölümünü birleştirmeye çalıştıysa da Osmanlı sultanının ordusu tarafından yenilgiye uğratıldı.[46] Diğer prenslikler de benzer şekilde yenildi.

Kürt ulusalcılığı

Etno-ulusalcılığın gelişimi büyük ölçüde ortak bir dil, soy, din ve tarihsel geçmişin varlığıyla ilişkilidir.[47] Kürtler, kendi dil, etnik birlik, ortak duygu ve değerleri ve ortak tarihsel geçmişleriyle, temelde homojen bir etnik grup oluşturlar. Kürtlerin; Asur, Pers, Grek, Roma, Arap, Moğol ve Türk imparatorluklarından daha uzun yaşayarak üç bin yıldır bugünkü yerlerinde var olagelen bir ulus oldukları söylenebilir.[48]

Bilim adamları Kürt ulusalcılığının ortaya çıkış zaman ve koşulları üzerinde derin bir görüş ayrılığı içindedirler. Çoğu, 1840larda ortaya çıktığını iddia etmiştir.[49] Bedirxan 1843-1847 arasında Osmanlılara karşı bir ayaklanmaya liderlik etti. Daha sonraları bu ayaklanmanın, amacı tüm Kürdistan'ı kapsayan bir ulusal devlet kurmak olan ve politik bir hareketin işaretlerini veren, modern anlamda[50] ulusalcı bir hareket olduğu ileri sürülmüştür.[51]

19.yy.daki Kürt ayaklanmalarının, özellikle de 1843-1847 yıllarında Bedirxan ve 1880-1881 yıllarında da Şêx Ubeydullah Nehri'nin yönettiği ayaklanmaların Kürt ulusalcılığına zemin hazırlayan unsurlar içerdiği doğrudur. Buna karşın, bu ayaklanmaların etkisi genelde lokal olay düzeyindeydi ve sadece Kürtlerin vergilerden ve askerlikten muaf tutulması, muğlak kültürel talepler ve Kürt memurlar tarafından yerel öz-yönetime izin verilmesi gibi sınırlı yönetsel reform talepleri içeriyordu. Bununla birlikte, bu ayaklanmalar; kendi çıkarlarının peşinde koşan veya aşiretlerinin çıkarına gördükleri şeyleri korumak için Kürtlerin ulusalcı duygularını kasten sömüren dini liderler ve/veya aşiret liderleri tarafından yönetildi.[52] C.J.Edmonds, ulusalcılığın çoğunlukla belli liderlerin hırslarını veya aşiret insanlarının herhangi bir türden emir ve otoriteye olan tahammülsüzlüklerini perdelemek amacıyla kullanıldığını ileri sürmektedir.[53] 19. yüzyıl boyuca gerçekleşen Kürt isyanları, değişik toplumsal katmanların birbirinden farklı ve çoğunlukla birbiriyle bağdaşmayan taleplerini içeriyordu. Bu, en az bir ortak mezhebin varlığı durumunda, etnik çelişkinin değişik insanları harekete geçirme kapasitesinin daha çok olduğu gerçeğinden kaynaklanıyor olabilir.[54]

Bir diğer düşünce ekolüne göre, Kürt ulusalcılığı 19. yy.'ın sonları ile 20. yy.'ın başlarında şekillenmeye başladı.[55] 19. Yy.'ın sonlarına doğru, Kurdistan[56] adındaki ilk Kürt gazetesi ortaya çıktı. Gazete ilk olarak Kahire'de çıktı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kürtler'e yönelik politikasına saldırdı. Gazetenin Kürt edebiyatına da özel bir ilgisi vardı ve Kürtler'in bağımsızlığı düşüncesini pekiştirmek için çok şey yaptı.[57] Yine de, Kürtler Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan diğer etno-ulusal gruplara kıyasla, kendilerine ait bir gazeteyi oldukça geç çıkardılar. 1908'de Türk İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önderlik ettiği yapısal devrimin (Jöntürk devrimi) olumlu etkileri de belirtilmelidir. Devrimin Osmanlı İmparatorluğu içindeki etnik azınlıklar üzerindeki güçlü etkisi açıktır:[58] Jöntürkler, tüm ulusal azınlıklar için ırklar arası eşitliğin garanti altına alınması gerektiğini ilan ediyorlardı. İktidara gelmelerinin ardından, azınlıklar arasında, kendi ulusal örgütlenmelerini amaçlayan politik bir hareketlenme başladı ve Kürtler de kendi ulusal örgütlerini bu yeni politik atmosfer içinde kurdular.[59] Kürt edebi toplulukları kuruldu ve süreli yayınlar, antolojiler vs. yayınlandı.

Modern Kürt ulusalcılığının gelişimi üzerinde bariz etkisi olan bu politik atmosfer, çok uzun sürmedi. Jöntürkler, vaatlerinin aksine, bir Pan-Türkizm politikası gütmeye başladılar.[60] Bu gelişmelerin önemi, Kürt aydınlarının ve kentli unsurların ilk kez Kürt ulusalcı hareketinin liderliğini etkileyebilmeleri idi. Ortadoğu'nun kensel alanlarındaki Batı etkisinin bir sonucu olan ulusalcılıktan etkilenen eğitilmiş Kürt nüvesi kendi atılımını yapmak üzere ortaya çıktı.

Birinci Dünya Savaşı sırasında ABD başkanı Woodrow Wilson, ulusların kendi kaderlerini özgürce tayin edebilme hakkına sahip olmalarını öngören on dört maddeyi kamuoyuna sundu.[61] Britanya başbakanı Lloyd George, savaşın sonraki barış konferansının, sömürgelerdeki yerli halkların beklenti ve kaygılarına değinmesi gerektiğini ve bu gruplara self-determinasyon hakkının uygun olduğunu ileri sürdü.[62] Wilson'un on dört maddesi Osmanlı İmparatorluğu'ndaki azınlıklar özellikle de Kürtler tarafından sevinçle karşılandı.

5. ve 12. maddeler kendileri için özellikle önemliydi. Madde 5, sömürgeler hakkındaki tüm anlaşmazlıklar için adil ve samimi bir uzlaşmadan bahsediyordu. Madde 12'ye göre ise, Osmanlı İmparatorluğu içindeki azınlıkların bağımsız gelişme fırsatları garanti altına alınmalıydı.[63] Osmanlı İmparatorluğunun parçalanması, bir anda ulusal azınlıkların isteklerini canlandıran bir iktidar boşluğu yarattı. Parçalanmayı, dağılan imparatorluk içmdeki azınlıklara çözüm bulma çabalarını da içeren bir barış anlaşması takip etti.[64] Fakat, Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülmesinin etkisi Kürtler, Ermeniler ve Araplar arasında aynı etkiyi uyandırmıyordu.[65] Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması -artık yeni ulusal kimlikler varolduğundan- eski Osmanlı İmparatorluğu'ndaki azınlıkların ulusal kimliklerinin evrime uğramasında önemli bir faktör oldu.[66] İnsanlar artık Osmanlı değil, Türk, Arap, Ermeni, Kürt vs. idiler. Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçları, eski Avusturya-Macaristan ve Osmanlı imparatorluklarındaki birçok azınlık ulusal hareketlerinin gelişimine tanıklık etti. Ortadoğu'da azınlıklar, dağılan imparatorlukların topraklarında sınırların çizilmesini gerektiren yeni devletlerin oluşumundan olumsuz etkilendiler. Dinsel ve etnik azınlıklar ayrıştılar ve değişik politik oluşumlara ayrıldılar. Bu gelişme, ulusalcı hareketlerin yükselişinin arkasındaki faktörlerden biriydi.[67] Bu bağlamda, Nadir Entessar'ın vardığı sonuca göre, Kürt etnisitesinin politize olması, Ortadoğu'da modern devlet sisteminin yükselişiyle aynı zamana denk düşmektedir.[68]

Bilim adamları, Kürt elitinin, eğitilmiş kentlilerin, Kürt ulusalcılığının gelişiminde oynadıkları rolü vurgulamaktadırlar.[69] Ömer Şeyhmus'un ileri sürdüğüne göre, bu elit, İkinci Dünya Savaşında, Türkiye, İran, Irak ve Suriye'de, bu ülkelerdeki sosyo-ekonomik değişimlerin sonucu olarak hızla gelişti.[70] Entelektüellerin ve okumuş kesimin etkinliğine kaşın, geleneksel Kürt eliti de Kürt ulusalcılığının gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Ulusalcı düşüncelerin yayılmasından ve insanların ulusalcı hareketlere yönelmesinden sorumlu olan Kürt elit yalnızca okumuş ve entelektüel kesim değildi. Geleneksel bir elit Kürt ulusalcılığının gelişiminde çok önemli bir rol oynadı.[71]

Birinci Dünya Savaşı sırasında, bazı Kürt liderleri Ruslarla temas kurup, Rus himayesi altında olması koşuluyla bağımsız bir Kürt devletinin kurulması için destek istediler. Türkiye Kürdistanı'ndan Abdurrezzak Bedirxan'ın çabaları dikkat çekiciydi. Bu lider, Rus ordularının Erzurum ve Bitlis'e ilerlemelerinde Kürtler'in işbirliğini önermek için 1916'da Rusya'ya gitti. Han, dönüşünde Kürtlerin bağımsızlığı için Rusların desteğini talep etti. Görünüşe göre, gerçekten de Ruslar otonom bir Kürt devleti için söz vermişlerdi.[72] Ruslar bu sözlerini tutmak istemiş olabilirler, fakat Osmanlılar'ın, Persler'in ve Almanlar'ın buna karşı çıkacaklarını bildiklerinden, böyle bir adım atamadılar.[73] 1918'de Mahabadlı bir aşiret lideri bazı Britanyalı yetkililerle Britanya himayesi altında bağımsız bir Kürt devleti düşüncesini tartıştı.[74] Britanya, Kürdistan'ın büyük bir bölümüne politik görevliler göndermişti. Bunlardan biri, daha sonra Britanya'nın o zamanki politikasının Kürtlerin otonom veya bağımsız, her türlü varlığı konusunda sorumluluk almaktan kaçınmak olduğunu yazacak olan C.J.Edmunds idi.[75] Diğer bir görevli, hükümet yetkilisi Albay Arnold Wilson 1 Aralık 1918'de Süleymaniye'yi ziyaret ederek, Kürtler'in geleceği konusunda

farklı düşünen 60 kadar Kürt lideriyle görüştü. Bunlardan bazıları, Kürdistan'ın Irak mandalığından ayrılıp doğrudan Londra'dan yönetilmesini isterken, bazıları da Güney Kürdistan'ı (daha sonra Irak Kürdistanı) Britanya yönetimine sokmak konusunda tereddütlüydüler. Sonunda Irak Kürdistanı olduğunda, o zamanın en güçlü Kürt lideri olan Şêx Mahmûd Berzencî, Kürtlerin Müttefik Kuvvetler'in savaş sırasında verdikleri sözler uyarınca kendi bağımsız devletlerini talep ettiğini vurguladı.[76]

Gerçekten de, 7 Kasım 1918 tarihli İngiliz-Fransız ortak deklarasyonu Britanya ve Fransız hükümetlerinin Doğu savaşının amacını "uzun zamandır Türkler tarafından ezilen halkların tam ve nihai özgürlüğü ve gücünü yerli halkın inisiyatifi ve özgür seçiminden alan ulusal hükümetler ve yönetimlerin kurulması" olarak tanımlıyordu.[77] Buna bağlı olarak, Birinci Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde, bağımsız bir devletin inşasıyla Kürtlere özgürlüklerinin verilmesi konusunda çokça konuşuldu.[78] 1919 Nisanında, İstanbul'daki Britanya Yüksek Komiseri, Bağdat'taki Britanya temsilcilerini İstanbul'daki bir Kürt komitesinin Kürtlerin bağımsızlığı talebi konusunda haberdar etti.[79] 3 Mayıs 1919'da, başka bir münasebetle Yurtdışı Bürosu, İstanbul'daki Yüksek Komiser'den Kürtler'in "kendileri için hiçbir şey yapmamış olan Türkler'den sonsuza dek ayrılmak istedikleri" bilgisini aldı.[80] O dönemde Kürt meselesiyle görevlendirilen Britanyalı bir subay olan Binbaşı E. M. Noel, Kürdistan'da Özel Bir Görevde Günlük adlı kitabında, Van, Bitlis, Diyarbakır ve Elazığ'ı içerecek bağımsız bir Kürdistan'ın Britanya desteğiyle kurulması önerisinin Albay Arnold Wilson tarafından yapıldığını yazmıştır.[81]

İngilizler Kürt meselesiyle nasıl başa çıkacakları konusunda bölünmüşlerdi. Bazıları Kürtlerin bağımsızlığı fikrini desteklerken, diğerleri buna karşıydı.[82] Buna karşın, Ekim 1918'de Osmanlılarla ateşkes yapıldıktan sonra, Britanya'nın temel hesabı, parçalanmış Osmanlı İmparatorluğundan mümkün olduğunca fazla şey elde etmek ve aynı zamanda Osmanlıların eski pozisyonlarına bir daha asla kavuşmamalarını temin edecek yeni bir denge sağlamak oldu. Bu amaçlarına ulaşmak için, İngilizlerin Osmanlı yönetimi altında yaşayan halkların dostluğuna veya en azından düşmanca olmayan bir konumda olmalarına ihtiyacı vardı. İngilizler kendilerini bir parça ikilemin içinde buldular.[83] Bir yandan Osmanlı İmparatorluğunun kontrolünde yaşayan halklara Müttefiklerin verdiği self-determinasyon sözünü yerine getirirken, aynı zamanda kendi yaşamsal çıkarlarını korumak zorundaydılar. Böylece, Binbaşı Noel'e göre, İngilizler Türklerin panislamizm propagandalarını ve Kürtleri kendilerine karşı çevirme çabalarını kırmak için Kürtlerin desteğini kazanmanın yollarını arıyordu. [84]

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması üzerine Kürtler, İmparatorluk bünyesindeki diğer etno-ulusal gruplar gibi, kendilerini bağımsızlığa ulaşmak için tarihi bir fırsatın eşiğinde buldular. Parçalanmayı Ağustos 1920'de Sevr Antlaşması'yla sonuçlanan barış anlaşmaları izledi. Bu antlaşmanın 62, 63 ve 64. maddelerine göre, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Kürtlere otonomi sağlanıyordu. Bu otonomi, bir yıl sonra Kürtler arasında yapılacak bir referanduma göre bağımsızlığa dönüştürülecekti.[85] Müttefik Kuvvetler, özellikle de Büyük Britanya, Sevr Antlaşması'nda

Kürtlerin taleplerini desteklediler. Büyük Britanya, Kürtlerin özerkliğini veya bağımsızlığını destekleyerek, pan-türkist düşüncelere dayanan bir devletin oluşumunu engellemek amacıyla, SSCB ile Türkiye, Türkiye ile İran Azerbaycanı ve Türkiye ile Orta Asya arasında bir tampon bölge oluşturmaya çalışıyordu. Bir diğer amaç, kurulacak Kürt devletinin Britanya nüfuzunda olmasını sağlamaktı. Büyük Britanya sadece Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasını değil, aynı zamanda, daha sonra Türkiye adını alacak olan anavatanı da hedefliyordu.[86] Büyük Britanya, bunun yanında, Ekim Devrimi'nden sonra Ortadoğu üzerinde muhtemel bir Sovyet nüfuzu yayılımını da bastırmak istiyordu. Rusların yayılması ihtimali, İngilizlerin Asya ve Ortadoğu'daki çıkarlarına olan ilgilerini bileyen ve 1920 Eylül'ünde Lenin'in önderliğinde gerçekleşen Doğu Halkları Bakü Kongresi'yle artmış olmalıydı.[87] Britanya'nın, öngörülen bağımsız Kürt devletinin, İngiliz çıkar bölgeleri ile Sovyetler Birliği arasında bir tampon bölge işlevi görmesini ummuş olması en güçlü ihtimaldir.

Fakat, Sevr Antlaşması'nın Kürtlerin bağımsız veya özerk olmasıyla ilgili hükümleri gerçekleşmedi. Zaten 1921'deki Londra Konferansı'nda, Müttefikler Kürtlere verdikleri sözleri savsaklamaya başladılar. Müttefiklerin tutum değiştirmesinin altında birkaç neden yatmaktadır. Birincisi, Mustafa Kemal önderliğindeki Türk ulusalcı hareketinin Anadolu'daki Kürt bölgelerini de içine alarak Türkiye Cumhuriyeti'ne dönüşmesi. Bu bölgeler, Sevr'de üzerinde anlaşılan Kürt bağımsızlığı veya özerkliği için düşünülen coğrafyanın bir bölümüydü. İkincisi, Yurtdışı Bürosu Araştırma Bölümü'ne göre, Sevr Antlaşması'nın onaylanmasını engelleyen Atatürk önderliğindeki Türklerin direnişi sözkonusuydu. Bunlar, 1923'te Sevr'in yerini alan Lozan Antlaşmasında Kürtlerden veya Ermenilerden herhangi bir şekilde bahsedilmesini de engellediler.[88] Üçüncüsü, bir yanda İngilizler ve Irak mandalığı, diğer yanda Türkiye olmak üzere, neredeyse Irak Kürdistanı'nın tamamını içine alan Musul ili (eski Osmanlı'da Musul Vilayeti) üzerinde hak iddialarının olması. İngilizlerin Irak'taki ve özellikle de Musul'daki petrole ilgili çıkarları, Britanya'yı Irak'ın iddialarını desteklemeye yöneltti. İngilizler, böylece kendi çıkarlarını korumayı seçtiler. Kürtler ise bu konunun mağlupları oldular.[89] Sonuncusu, Türk Kemalist rejimi ile Sovyet Rusya arasındaki yakın ilişkiler İngilizleri oldukça endişelendiriyordu. Böylece İngilizler, yeni Kemalist rejimle iyi ilişkilerin korumak umuduyla, bir Kürt devletinin kurulması fikrini desteklemekten vazgeçti.[90] İngilizler, Türklerle dostluk kurmak ya da onları Sovyet Rusya'ya "terketmek" seçenekleriyle karşı karşıya kalmışlardı. İkinci seçenek, İngilizler için yıkım getirebilirdi. Sonuçta İngilizler kendi stratejik ve ekonomik çıkarlarını öne çıkarmış oldular.[91] Bağımsız bir Kürt devleti İngiliz veya Fransız çıkarlarına uygun olmadığından, Kürtlere yeni devletler kabul ettirildi. Eski Osmanlı'daki Kürdistan topraklarının geriye kalanı Türkiye'de kalmasına rağmen, İngilizler bugünkü Irak Kürdistanı'nı Irak mandalığının içine dahil ederken, buraların stratejik ve ekonomik açıdan önem taşıyan petrole sahip Kürt bölgeleri olması temel kaygılarıyla.[92]

Lozan Antlaşması 14 Temmuz 1923'te imzalandı. Bu antlaşmanın 5. maddesi, Türkiye'deki azınlıklar sorunuyla ilgiliydi ve azınlıkların haklarının Türkiye

tarafından tanınması gerektiğini belirtiyordu.[93] Ancak, bu hakların içeriği belirlenmemiş ve Kürtlerin bahsi bile edilmemişti. Lozan Antlaşması pratikte Sevr Antlaşması'nın hükümlerini boşa çıkarttı.

Müteakip üç yıl boyunca (1923-1926) Kürt sorunu, bir yanda Türkiye, diğer yanda Irak mandalığı ve Büyük Britanya olmak üzere, taraflar arasındaki bölgesel bir ihtilaf konusuna bağlandı.

Türkiye ile Irak mandalığı arasındaki sınır sorunu Lozan Antlaşması'nda zaten tartışılmıştı. Türkiye de, Irak ve Büyük Britanya da Musul vilayetinin tamamını talep ediyordu. Milletler Cemiyeti Konseyi 20 Eylül 1924'te Musul konusunda müzakereler başlattı ve özel bir komisyon bu ihtilafı araştırmakla görevlendirildi. Musul vilayetinin nüfusunun çoğunluğunu Kürtler oluşturmaya rağmen, Büyük Britanya ve Türkiye, Kürt nüfusunun çıkarlarını ve beklentilerini umursamadan iddialarını sürdürdüler.[94] Komisyon, ihtilafli bölgede bir Iraklılık ulusal duygusu bulunmadığını ve Kürtlerin açık bir biçimde yükselen bir ulusal bilinç sergilediklerini rapor etti.[95] Komisyonun nihai önerisi, Musul vilayetindeki Kürtlerin çıkarlarının dikkate alınması gerektiği şeklindeydi.[96] Ancak, en sonuna Musul vilayeti Irak mandalığına bırakıldı ve böylece Kürdistan Türkiye, Irak İran, Suriye ve Sovyetler Birliği arasında bölüşülmüş oldu.[97] Yukarıda sayılan ülkelerin hiçbiri herhangi bir şekilde bağımsız bir Kürt devleti varlığını görmek istemediklerinden, o günden sonra Kürtlerin bağımsızlığı fikri gerçekçilikten oldukça uzak bir fikir gibi görünmeye başladı.[98]

Özetlenecek olursa, Kürt ulusalcı hareketi o zamanlarda var oldu ve çeşitli güçlerin dikkatini iki nedenden ötürü üzerine çekti: ilki, Musul'daki petrol varlığı; ikincisi, Kürtlerin değişik ülkeler arasında bölünmüş olması nedeniyle belli ülkeler tarafından komşu ülkelerin hükümetlerini zor durumda bırakmak için kullanılabilecek olmaları idi. Bu bağlamda, Kürtler önemli bir uluslararası unsurdular.[99]

Dipnotlar:

- [1] Hussein, 1985, s. 28; Entessar, 1984, s. 911; Izady, 1992, s. 28-29; Medler hakkındaki diğer detaylar için bkz. Al-Karadaghi, 1992, s. 6-67.
- [2] Elphinston, 1946, s. 92; Hazen, 1979, s.50; Arfa, 1966, s. 3; Izady, 1992, s. 30-31.
- [3] Jawad, 1981, s. 1; Hazen, s. 50; Burton, 1944, s. 66; aynı zamanda bkz. Barth, 1979, s. 11-12.
- [4] Eagleton, 1988, s. 9.
- [5] Elphinston, 1946, s. 92.
- [6] Westermann, 1946, s. 679.
- [7] Zakie, 1939, s. 312.
- [8] Edmonds, 1971, s. 88. An abrupt change may be observed along the line running from Mosul up to Rawanduz Gorge to Lake Urmiya in Iranian Kurdistan. Eagleton, 1988, s. 10.
- [9] Bruinessen, 1992, s. 21-22; ve bkz. Hussein, 1985, s. 29-30.
- [10] Sim, 1980, s. 2.
- [11] Kreyenbroek, 1992, s. 68. Aynı zamanda bkz. Eagleton, 1988, s. 10.
- [12] Detaylar için bkz. Kreyenbroek, 1992, s. 68-72.
- [13] Laanatza, 1984, s. 22.
- [14] Edmonds, 1971, s. 88; Entessar, 1992, s.4, 86; Izady, 1992, s. 188.
- [15] Bkz. örneğin, Kreyenbroek, 1992, s. 68-69.
- [16] Izady, 1992, s. 119, tablo 4A, ve orada başvuru kaynaklar. Diğer değerlendirmeler için bkz., örneğin, Sim, 1980, s. 3 ve Bruinessen, 1992, s. 15.
- [17] Chailand, 1980, s. 11; Sluglett, 1986, s. 177.

- [18] Whitley, 1980, s. 246. Bu durum, 1990'da Türk hükümeti Kürtçe'nin halk tarafından kullanımına izin verdikten sonra değişti.
- [19] Entessar, 1992, s. 3; Eagleton, 1988, s. 9
- [20] Izady, 1992, s. 117, tablo 3. İran'ın toplam nüfusu yaklaşık 17.000.000 idi. Naamani, 1951, s. 208.
- [21] Ghassemlou, 1965, s. 24
- [22] Hussein, 1985, s. 29.
- [23] Bkz., örneğin, Burton, 1944, s. 66.
- [24] Entessar, 1984, s. 912.
- [25] Entessar, 1989, s. 86
- [26] Kürdistan'ın sosyal ve politik örgütlenmesine dair en önde gelen kaynak, Martin van Bruinessen, Agha, Shaikh and State: On the Social and Political Structures of Kurdistan, (London. New Jersey: Zed Books Ltd. 1992, ikinci basım); Güney Kürdistan'daki (Irak Kürdistanı) sosyal ve politik örgütlenme üzerine, bkz. Fredrik Barth, Principles of Social Organization in Southern Kurdistan, (New York: AMS Press, 1979).
- [27] Bkz., örneğin, Westermann, 1946, s. 681.
- [28] Eagleton, 1988, s. 10.
- [29] Ghassemlou, 1988, s. 14.
- [30] Bruinessen, 1992, s. 66.
- [31] Harris, 1977, s. 114.
- [32] Yalda, 1980, s. 104-105.
- [33] Sim, 1980, s. 2.
- [34] Izady, 1992, s. 192. Bu türden sadakat "içe yönelik"tir. Ghods, 1989, s.xi.
- [35] Chaliand, 1980, s. 11; Sluglett, 1986, s. 177.
- [36] Ghassemlou, 1965, s. 14.
- [37] Bkz., örneğin, Barth, 1979, s. 11; Eagleton, 1988, s. 7.
- [38] Izady, 1992, s. 200; sözkonusu ülkelerin sınır bölgelerinde Kürtlerin hayati rolü üzerine bir tartışma için bkz., Sheikhmous, 1992, s. 136-137.
- [39] Hazen, 1979, s. 51.
- [40] Ghassemlou, 1988, s. 14.
- [41] Ghassemlou, 1965, s. 85; Bruinessen, 1992, s. 13-24.
- [42] Arfa, 1966, s. 16.
- [43] XVI. yy.ın sonlarına kadarki Kürt prenslikleri hakkında detaylı bilgi, Şerafeddin Han Bitlis tarafından 1596'da Farsça olarak yazılmış olan Şerefname'de yer almaktadır.
- [44] Kianne, 1970, s. 22-23; Entessar, 1992, s. 3-4; Sheikhmous, 1992, s. 137. Bitlisi, Yavuz Sultan Selim'in baş danışmanlarından biri oldu.
- [45] Bkz., örneğin, Othman, 1989, s. 45; McDowall, 1991, s. 296.
- [46] Arfa, 1966, s. 22-23.
- [47] Entessar, 1984, s. 912.
- [48] Edmonds, 1971, s. 106.
- [49] Kianne, 1970, s. 23; Talabani, 1970, s. 38; 'Ali, 1986, s. 46.
- [50] Kianne, 1970, s. 23.
- [51] 'Ali, 1986, s. 44-46. Aynı zamanda bkz. Sherko, 1987, s. 42-43. Daha çok detay için bkz. Talabani, 1970, s. 33ff.
- [52] Othman, 1989, s. 51.
- [53] Edmonds, 1971, s. 88.
- [54] Tâgil, 1984, s. 24.
- [55] Zeidner, 1959, s. 24; Catudal, 1976, s. 1025; Hazen, 1979, s. 61; 'Abdul-Rada, 1975, s. 8; Elphinson, s. 94; Hussein, 1985, s. 31-32
- [56] Edmonds, 1971, s. 89; Kendal, 1980, s. 55.
- [57] Ahmed, 1984, s. 102-103; Elphinson, s. 94.
- [58] Kianne, 1970, s. 25; 'Abdul-Rada, 1975, s. 39-40; Talabani, 1970, s. 48-52.
- [59] Detaylar için, bkz. Othman, 1989, s. 48-50. James Kellas'ın belirttiğine göre, "Ulusalci partilerde ve politik örgütlerde örgütlenmiş ulusalci militanlar olmadan, ulusalçılık politik açıdan genelde etkisiz olacaktır." Kellas, 1991, s. 78.
- [60] Daha detaylı bilgi için, bkz. Ahmed, 1984, s. 94ff; O'Balance, 1973, s. 19; Sherko, 1987, s. 55.

- [61] Emerson, 1960, s. 26. Detaylar için, bkz. Østerud, 1984, s. 93-110, 76.
- [62] Emerson, 1960, s. 25.
- [63] Ulusal azınlıklara yönelik barış antlaşmaları hakkında bilgi için, bkz. Harold W. V. Temperly, A History of the Peace Conference of Paris, (London: Oxford University Press, 1969) cilt I, s. 129-194. Ondört Madde'nin Kürt ulusalcılığı üzerindeki etkisi için, bkz., örneğin, Ahmed, 1984, s. 319-320, ve Edmunds, 1971, s. 90.
- [64] Entessar, 1992, s. 12; Sheikmous, 1992, s.131. Bu yan üzerinde ileride daha detaylı olarak durulacaktır.
- [65] Othman, 1989, s. 39
- [66] Erksen, 1992, s. 220.
- [67] Gurr, 1992, s. 68.
- [68] Entessar, 1992, s. 1.
- [69] Bkz. Cottam, 1964, s. 68.
- [70] Sheikmous, 1992, s. 135
- [71] Detaylı bir tartışma için bkz., Nabaz, 1985, s. 9-11.
- [72] Yurtdışı Bürosu, Araştırma Bölümü, "Kürt Sorunu," FO. 371/40219, İran, 1944.
- [73] Ahmed, 1984, s. 64-65.
- [74] Jwaideh, 1960, s. 399-400.
- [75] Kianne, 1970, s. 35.
- [76] Ashkenazi, 1946, s. 165; Perash, 1986, s. 16.
- [77] Yurtdışı Bürosu, Araştırma Bölümü, "Kürt Sorunu," FO. 371/52369, Irak, 1946.
- [78] Foster, 1936, s. 152.
- [79] Gavan, 1958, s. 21.
- [80] Aynı eser.
- [81] Noel, 1919, s. 1.
- [82] Kianne, 1970, s. 36.
- [83] Aynı eser.
- [84] Noel, 1919, s. 1.
- [85] Sevr Antlaşması bakımından Kürt sorunu hakkında detaylar için, bkz., örneğin, Safrastian, 1948, s. 77-78; Ahmed, 1984, s. 344-348; Jwaideh, 1960, s. 374-383.
- [86] Olson, 1992, s. 2; Ahmed, 1984, s. 345.
- [87] Bakü Kongresi hakkında detaylar için bkz., örneğin, Seton-Watson, 1960, s. 128-130; ve Ahmed, 1984, s. 195-239.
- [88] Yurtdışı Bürosu, Araştırma Bölümü, "Kürt Sorunu," FO. 371/52369, Irak, 1946; bu gelişme hakkında daha fazla bilgi için bkz., Olson, 1992, s. 4-5.
- [89] Izady, 1992, s. 201-202; Musul sorunu hakkında detaylar için bkz., Beck, 1980, s. 256-277.
- [90] Zeidner, 1959, s. 24-25; Ahmed, 1984, s. 350; Alexandrove, 1986, s. 403-411.
- [91] Foster, 1936, s. 152.
- [92] Izady, 1992, s. 198-202. Aynı zamanda bkz. Bruinessen, 1992, s. 13. Irak'taki Kürt bölgelerindeki petrolün önemi ile ilgili olarak bkz. Central Office of Information, 1948, s. 11.
- [93] Gavan, 1958, s. 24.
- [94] En güvenilir nüfus sayımı 1922-1924 arası Irak hükümeti tarafından yapıldı ve şu sonuçlar çıktı; Kürtler 494.007; Araplar 166.941; Türkler 38.652; Hristiyanlar 61.336; Yahudiler 11.897; Yezidiler 26.257. Milletler topluluğu Komisyon Raporu, s. 31, aktaran Foster, 1936, s. 161.
- [95] Milletler topluluğu Komisyon Raporu, s. 78, aktaran Foster, 1936, s. 163.
- [96] Foster, 1936, s. 174.
- [97] Musul sorunu ve Kürt sorunu üzerindeki etkileri hakkında daha fazla detay için bkz., örneğin, Ghassemloo, 1965, s. 64-65; ve Foster, 1936, s. 142-177.
- [98] Hazen, 1979, s. 50.
- [99] Irak'taki İngiliz Haberalma Komutanlığı, Bağdat, 3 Haziran 1942, "Kürt Ulusalcılığı – Xoybûn Cemiyeti", rapora ek no. 3 Haziran 1939, 1942, Bağdat'taki Amerikan Legasyonu'ndan, Devlet Onluk Dosya Bölümü, 890G.00/625, NA.

**HER MILETEKÊ ZANEYEKÊ WEK CIZÎRÎ, WEFAYÎ,
XANÎ Û MEHWÎ HEBE, MAFÊ WÎ HEYE KU SER-
BILIND BÎT DI NÊV HEMÛ MILETAN DE Û
ŞANAZÎYEKA GELEK MEZÎN PÊ BIKE***

Mesûd BARZANÎ

Ez xweşhalim ku delîve bo min hilkevt di Fistevala Cizîrî de beşdarî bikim. Her çende min ne dizanî ka dê delîve bo min bête pêş yan ne ku ez li vê fistevalê berhev bibim. Lewra min ji birayê xwe Kak Felekî (wezîrê kar û barê Rewşenbîrî-WAR) xwest ew li şûna min bixêrhatinê li we bike û eger peyvek jî hebît li şûna min bixwînît. Sipas bo xwedê bi her halê heyî îro min çî karên din ji vê fistevalê ferztir û pîroztir nezanîn, lewra min dest ji karên xwe berdan û hatim ku beşdariyê digel we de bikim.

Ez wek mu'cibekî Cizîrî û aşîqekê helbestên Cizîrî, dê bahsê bîr û boçûnên xwe bikim. Çinku ez ne vekolerim, ne min çî vekolîn kirine û ez ne torevan û ne helbestvan im.

Pêşî dest bi bahsê xwe bikim, min divê bi germî bixêrhatina hemu mêvanên berêz bikim. Min pirr hezdkir birayên me ên rewşenbîrên Kurdistanê Îranê jî li vê fistevalê amade biban, lê mixabin li gava dawîyê rêknekevt amade bibin.

Ev fistevala Wezaretê Rewşenbîrî sazîrî, hêjayê sipasî û rêzgirtineka zor e. Ez hêvîdarim miletê Kurd van cûre fistevalan sazbike û wan helbestvan û zanayan bêxne di hêlsengandinê de.

Her çende dohî min ne bihîst ka çî dan û standin hatîne kirin û bêdaxwaz ew dem jî di dest min de nîne ku heya dawîyê digel we da bim. Lê ew dan û standinên min bihîstin, helbet wek her babetek din, her biraderek di bîr û boçûnên xwe de azad e. Lê bi dîtina min, me hemuyan pêwistîya bi hindê heye ku baştir helbestên Cizîrî bixwînin û bi awayek baştir vekolînan li ser Cizîrî bikin.

Min hinek têbînî bihîstin, bi rastî gelek ji dorhêlê Cizîrî dûrin, gelek dûrin ji ilmê Cizîrî û ew merteba Cizîrî têde. Cizîrî aşîqê/evîndarê keçekê nebûye. Cizîrî zanayekê gelek mezin bû. Cizîrî aşîqê zatê “Tebarek Te’ala” bû. Her miletêkê

zanayekê wek Cizîrî , Wefayî , Xanî û Mehîwî hebe mafê wî ye ku serbilind bît di nêv hemu miletan de û şanazîyeka gelek mezin pê bike.

Cizîrî evîndarê evîneka pak bû, evîndarekê mezin bû, evîndarê giyaneka gelek mezin û pak bû. Di warê îrfanê de, di warê felsefê de, di rewşenbîrîyê de, heya di zanistê felekê de gelek xuyaye ku Cizîrî siwarekê zorê şareza ye û melevanek bê bevlê di nav hemu delîvan de. Di heman deman de jî ji bilî zimanê Kurdî gelek şareza bûye di zimanê Erebî, Farisî û Turkî de.

Cizîrî çirayekî geş e, bi hizra min tu caran kiz û tarîk nabe. Ew helbesta ku pêşîya 400 salan nivîsî, îro jî tu hest dikey ruh (giyan) têde heye, anku zindî ye. Ew berhemê Cizîrî li paş xwe bo me bicî hiştî, berhemekî nemire, çiqas dem pêşde biçê jî kevin nabe.

Helbestên Cizîrî bo hemu dem û deravan tîn bikaranîn, bo min bi xwe Cizîrî mirovekî aşna bû, çinku di nêv Barzanîyan de û li Tekya Barzan û li cem xwedanê Barzan bi xwe, qedrekî zor zor mezin yê Cizîrî hebû. Her jî dema Şêx Ebdulselam Barzanî ve mirîdên Barzan zor(gelek) caran dil û mêşkên xwe bi helbestên Cizîrî avdidan, çi di demên şeran de yan jî di demên tenahîyê de be.

Bo agadarîya we, ji bilî hinek pertûkên din, tenê Quran û Dîwana Cizîrî herdu di çandika Barzanîyê nemir de bûn. Her çend li bin ber û tiraşekê baregayê xwe lê danaba, ew herdu pertûk digel de bûn. Dîsa bo zanîna we, Kak Îdrîsî jî yekemîn qesîda Cizîrî heya dawîya wê hemu jiber kiribû.

Ez dan û standinê li ser hindê nakim ku Cizîrî helbestvan û feylesof bû yan na. Li cem min Cizîrî helbestvanekê zorê(gelek) mezin bû. Cizîrî hêmayekê berz e bo me, weku Kurd û heqe em şanazîyê pê bikin. Ewa din bila bo wan kesan be, ên jê dizanin. Bi hizra min Cizîrî bi xwe jî girîngî bi wê çendê nedaye ku em jêre bêjin tu feylesof î yan feylesof nîn î. Cizîrî di warê felsefê de bît, di warê îrfanê de bît, di zimanî de bît, birastî Cizîrî gelek zana bûye.

Qesîda Cizîrî(Ellah Sehergeha Ezel) eger baş bête vexwendin hemû tiştekê têde û kupa îrfanê di nav çend beytên Cizîrî de xuya dibe, dema dibêje:

Em tê hewîyatîn yeqîn

Mewhum û laşey mutleqîn

Îsmîn ji mesder muştêqîn

Eksîn di nîv ayînedâ

Her weha Cizîrî dibêje:

Serrê wehdet ji ezel girtîye hetta bi ebed

Wahid û ferde bi zatê xwe wî nîn in cu'eded

Her çende merteba Cizîrî di warê îrfanê de zor bilind e, lê di warê niştiman

perwerî de Cizîrî siwarçak bûye û ev meydana çolnekirîye. Pêwîste bizanîn her kesekê îmana wî çenda mukum bît, çendê ji Xweda nêzik bît, hind welatê wî dê li ber dilê wî şîrîn bibît. Nebûye kesek Musilman û dîndar û xwedî bawer hez ji welatê xwe neke û welatê wî li ber dilê wî ne şîrîn bît. Lewra Cizîrî di helbestekê de dibêje:

Gulî baxî Îremî buhtan im

Şeb çiraxê şebî Kurdistan im

Bo wê demê Cizîrî eve gotî, têde ramanekî zor mezin heye.

Bawerîya Cizîrî bi hindê hebû ku pêwîste mirov di jîyana xwe de xebatê bike û pêwîste mirovî şîyan hebe paşî idi'aya tiştan bike. Di nav çend beytan de xuya dibe her çend qesîde dirêje:

Fa'îlek lazime da fi'îl û eser peyda bit

Ger tu hedad nebit kureyî hedad dê çi kit

Mumkînek dê hebitin da ku teleb hasil bit

Seyd û nêçîr ku nebit tuleyê seyyad dê çi kit

Di warê felsefê de, bi dîtina min derbîrrîn di warê felsefê de ji wê baştir nahêt gotin a Cizîrî gotî dema behsê ecelî û jiyê mirovî dike, dema dibêje:

Tu binê mahî new û destê fezayê hey hey

Ne li zer'ê felekê belkî ji'umrê me bidas

Eger mirov baş hizra xwe di vê de bike, eve li ciwaba hemu tiştêkî ye û ji vê ciwantir û tazetir wesf û derbîrrîn nahête kirin. Dîsa di warê kolendarî de Cizîrî siwarçakek bikar e. Cizîrî di vê qesîdê de dibêje:

Qesdê weslê me bi can kir ku vedayîn û nehişt

Dest nehêlîn ji teleb ger me dirê çit ser û tişt

Piştê nadîn dû hizar tîr rim û xîşt

Me serê danîye rê û bi xwedê bestîye pişt

Rastî û wefadarî li cem Cizîrî di vê beytê de zor xuya ye ku dibêje:

Dil yek dê îşiq yek bît

Aşîqan yek yar bes

Qîble dê yek bît

Quloban dilberek dildar bes

Bawerî bi xwe hebûn. Cizîrî bawerîyek mezin bi xwe heye û xwe dikete hêmayek, dema dibêje:

Ger lûlûy mensor ji nezmê tu dixwazî

Wer şî'rî Melê bîn te bi Şîrazî çî hacet

Dîsan mele mêrxas bûye û xedr û zûlm qebûl nekirîye. Melayekî hinek helbestên melayê Cizîrî li hinek gunda dixwendin û digote ev helbestên min in. Lewra melayê Cizîrî helbestek pê vehandîye û têde dibêje:

Ey mela navê te ye <xemset 'eşer>

Tu bi şî'ra ne te gotî xwe dikî qend û şeker

Tu dizanî finika te mekanê xezalan e

Serî vêra dihejinî bi dused ah û keser

Dest û paya ji berrê zêde bikî dê te bikim

Mislê Hemmadê 'ereb her wekî şêx anî bi ser

Ez bawer nakim ew mela wêra bit di meydanê de beramberîya Melayê Cizîrî bike. Lewra Cizîrî li dawîya helbesta xwe dibêje:

Ehmedin sîne siper pêşberî tîra felekê

De 'wedare te me îro tu ji dehlî were der

Ez bi xwe wek mu'cibê Cizîrî û helbestvanên mezinên din ên Kurdan, i'ca-ba min Wefayî kêmtir nîne ji Cizîrî. Lê li vir bi dîtina min ê giyanê wî ji hemû kesekî şadtir Xanî ye. Bêguman giyanê Mewlewî, Mehwi, Ehmedê Xanî, Feqê Teyran û Wefayî jî şad e û di cihê xwe da ye bêjine Xanî:

Bi navê ruha Melê Cizîrî

Pê hey bikra Elî Herîrî

Keyfek we bida Feqeyê Teyran

Heta bi ebed bimaye heyran

Dîsan ji Xanî ra dibêjim: Îro di Kurdistanê azad de bazar nayê kesade û ji qumaşî ra xerîdar hene û peyrewên rêya te zor in û alayê şî'r û hunerê Kurdî dê ragirin, bi anehîya Xwedê dê bilind ji ragirin... Zor zor sipas.

ŞEŞ XALÊN LI SER DÎWANA CİZÎRÎ*

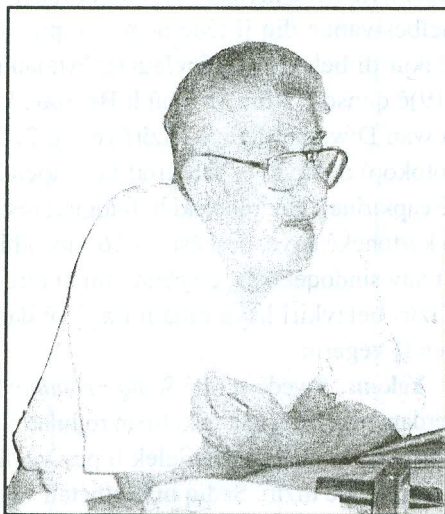
Dr. Maruf XEZNEDAR

Bi kurtî ew şeş xalên ku min divê li ser Dîwana Cizîrî bahs bikim ev in:

1- Edeba Kurdî

Jîyê edeba Kurdî hezar salin bi sê dîyalektên girîng ên zimanê Kurdî hatiye nivîsîn û pêdeçûye. Ev wê ramanê nade ku bi dîyalektên din ên zimanê Kurdî edeb ne hatiye nivîsîn, hebûye, a ji hemû dîyalektan kevintir ku edeb pê hatiye nivîsîn dîyalekta (Goranî) bûye, li deverên (Hewraman, Şarezûr, Germîyan û gelek deverên din). Ev edebe bêtir bi edebê dinî (Ehlî Heq) dihate naskirin ku ji *Baba Tahirê Hemedanî* destpê dîke.

Kurmancîya jorî li paş Çaldêra an ku çerxê 16ê destpêkirîye û heya nûha jî berdewam e, ku di Çaldêran de Kurdistan bû du parçe. Qonaxa sisê yê edebê Kurdî li nîva yekê ya çerxê 19ê li Silêmanyê'yê (qutabxana Nalî) destpêkirîye. Di van hezar salan de hîç dabirînek di edebê Kurdî de nîne.

2- Edeba Kurmancîya Jorî

Yekemîn jêder qonsolê Rusî *Aleksandir Jaba* pêşîya (150) salan dibêje bi lehca Kurmancî heşt helbestvan hebûn: *Eli Herîrî, Melayê Cizîrî, Feqê Teyran, Melayê Bateyî, Ehmedê Xanî, Îsmailê Bayezîdî, Şeref Xan, Mirad Xan*.

Şeref Xan, Şerefxanê Bidlîsî nîne. Her sê helbestvanên dawîyê, heta nûha helbestên wan nehatine dîtin, ji bil Mirad Xan ku li vê dawîyê hinek helbestên wî hatine dîtin. Li Kurdistanê Bakur sê helbestvanên navdar hene: Cizîrî, Xanî, Teyran. Cizîrî, edebê klasîkî yê îslamî di helbesta xwe da bikar anîye û li hember wî li Kurdistanê Başûr Nalî ev rêbaza girtîye, an ku her du yek qutabxane ne.

* Ev nivîsa Dr. M. Xeznedar ji hejmara 30 yê Kovara DÎCLE hatiye girtin.

3-Ciyê Cizîrî

Em agadarin ku pirranîya rojhilatnas û Kurdnasên Awrupa pesnê Kurdan didin û dibêjin: Kurd hemû helbestvan in, zor helbest hene (merema wan ew helbest in, ên ku li ser dev têne gotin, ne ku ên hatîn nivisîn). Mînorskî bersîva vê pirsyarê dide û dibêje “eger wergêrek bi dest me bikeve û derheqê Dîwana Cizîrî derkeve û wergêre ser zimanek Awrupî, dê xwe li hemberî helbestekê bibîne ku ew helbest qet kêmtir nîne ji helbesta Îslamî, mîna Mutenebbî, Hafîz û helbestvanên Osmanî.

4- Dîwana Cizîrî

Li Kurdistanê Bakur dîwana Cizîrî û li Kurdistanê Başûr dîwana Nalî pirr belav in. Li Kurdistanê Bakur ez nizanim ji bilî *Xanî* û “*Mem û Zîn*”a wî wekî din destnivîs hene yan ne. Li derbarê Kurdistanê Başûr ez baş dizanim ku (Kurdî, Salîm) heta niha destnivîsekê wan bi dest min nakevtîye, bi taybetî jî dîwana wan. Destnivîs hene nîveka helbestên Mistefa Begê Kurdî tete bin, lê helbestên hinek helbestvanên din jî tede hene. Lê pirr destnivîsên Dîwana Cizîrî li Kurdistanê Bakur di belav in. Rojhelatnasê Almanî (Martîn Hartman) ku li naverasta çerxê (19)ê qonsolê Almanîya bû li Beyrotê, komekî destnivîs bidest dikevtîne ku yek ji wan Dîwana Melayê Cizîrî ye û ji 222 rûpelan pêk hatiye. Helbet li wê demê fotokopî nebûye, bi fotogiraf her rûpelekî wergirtîye (ne hatiye zanîn çend dane jê çapkirîne). Her rûpelekî bi fotogiraf resimkirî ye. Paşî ev kaxeze bi lişqê (şiryazê) li kartonekê daye, pêşkêşîyek 16 rûpelî bi zimanê Almanî jêre nivîsî ye û êxistîye di nav sindoqekê da, ev çend min bi dirêjî bahskir. Jiber ku ewên dîwana Melayê Cizîrî belavkirî heya niha mifa ji vê danê nekirîye. Ezê du rûdanan derbarê vê çendê vegêrim:

Yekem: Xwedê jê razî *Sadiq Behaddîn* li salên heftêyan çûbû Rusya (Lênîngirad) serdana peymangeha vekolînên rojhilatî kir bû, jiber ku bihistîye dîwaneka Melayê Cizîrî li wê derê heye. Gelek li pey vê dîwanê gerya lê bi destê wî nekevt û jêre gotin hatiye dizîn. Sadiq bi destbetalî vegerîya.

Duwem: Li sala 1948ê li (Gotivîn) ku bajareke li rojavaya Almanya ye, ez çûme cem *Mekenzî* ku hingê berpîrsê beşê Îrannasî’yê bû, ji min re got Dîwana Melayê Cizîrî heye û ji min ra deranî. Min ji wî ra got şeş (6) rûpelan ji min re fotokopî bike, jiber ku ên din mîkrofilma wan bi min ra hene. Dema ku min rûdana Rusya’yê ji wî ra vegêra êkser hilgirt û xiste nêv dolaba xwe û got ez ditirsim li vir jî ji min bihête dizîn, jiber ku li pertokxanên Awrupa tu bi xwe dikarî her pertûkeka te bivê derbînî. Li vir merama min ew e, heya niha mifa ji van dana nehatiye wergirtin, her çend pêşî sîh (30) salan demê bahsê Melayê Cizîrî dihate kirin, min bahsê vê çendê kiribî û min li Hewlêrê gotîye her 222 rûpel bi mîkrofilm hene, lê heya niha tu dezgeh yan kesan ji min re negotîye kaka ji min ra bîne, heya ku ji xwe re tomar bikim û mifay jê wergirim.

5- Zivingî, Sadiq Behaedîn Amêdî û Hejar

Ji bil wê çendê ku çendîn caran Dîwana Cizîrî hatîye çapkirin, bi hizra min baştirîn vekolîna Zivingî ye:

Yekem: *El'eqid El cewherî fî şerih dîwan El Şêx El Cizîrî* a Melayê zivingî ye ku li Qamîşlo hatîye çapkirin û bi hizra min baştirîn vekolîn e.

Duwem: Li ser Dîwana Cizîrî vekolîna *Sadiq Behaedîn* e.

Sêyem: Dîwana Şêx Arîfê Rebbanî Melayê Cizîrî ya mamoste *Hejar Mukrîyanî*.

Ji alîyekê ve van her sê çapan kes ji wan mifa ji dana (Hartman) wernegirtîye, ji alîyek din ve baştirîn dana ji van her sê dana, Zivingî û ên (Hejar û Sadiq) li astê ya Zivingî nîne.

6- Sofînîzim Di Helbesta Cizîrî De

Sofînîzim meseleka kûr e, li nêv şikefta peyda bûye, demê mirovî hizir fikir xweda kî ye û çiye û çawa ew kewne dirustkirîye. A din jî mesela dînî ji Ademî despêkirîye. Ew sofînizima ku em niha bahs lê dikin, sofînizima Îslamî ye, di bineret de dijî dînî û Îslamî destpêkir bû, belge ji bo vê çendê komek ji wan sêdare dan, di serdemê duwê ê Ebasîyan da sofînîzimê dîn hembêz kir û digel xwe guncand. Sofînizima kevin tiştê e û sofînizima li cem sê helbestvanan hatîye dîtin (Baba Tahirî Hemedanî, Mele Salihî, Ni'metillâhê kimanşanî, Mehwî) tesawîfa cizîrî li pey hinek boçûnana kevin nîne û li pey hinekên din Îslamî ye.

ÇÎROKA KURDÎ

Dr. Ferhat PÎRBAL

S. V: *Gelo tu dikarî ji kerema xwe ra bi kurtî xwe bidî nasîn, Dr. Ferhat PÎRBAL kî ye? Kîngê dest bi xebata nivîkarîyê kirîye?*

F. P: Ez di sala 1961ê de li Hewlêrê ji malbatekî navhal ji dayik bûme. Bavê min qesab bû, tu elaqa wî bi tarîx û edebîyat û wd. nîn bû, merivekî arîf û xwedî hin taybetên xwe bû. Dayika min ji alîyê folklor û kelepura Kurdî ya gelêrî ve gelek dewlemend û agadar bû. Nêzikayî ya min bi edeb û folklorê Kurdî ra jiber vê yekê bû. Min hewil dabû ku şîran binûsim.

Li salî 1979 de tême Beşî Ziman û Edebî Kurdî li Zankoyê (unîversîte) Selehedîn ku wê demê li bajarê Silêmanî'yê bû. Di sala 1983ê de min diplomaya Beşî Ziman û Edebî Kurdî wergirt li Zankoyê Selehedîn. Piştî şerê Îraq û Îran'ê, ez çûme Îran. Demekî li Îran'ê mam û piştî hatim Turkîye û ji wê derê jî derbazê Surye'yê bûm û ji Surye'yê çûm Almanyayê. Teqîben 3-4 mehan li Almanyayê mame û di sala 1984an de gehîştîme Danîmarka'yê. Du salan li Danîmak'ê û li Kopenhag daniştîm. Li wê derê min nikarî bi ya xwe bikim, bixwînim. Di salên 1986-87an de çûme Fransa'yê. Min di sala 1987 de ji Înstutuya Kurd ya Parîsê bursekî wergirt da ku doktora xwe bikim. Çûm Unîversîteya Sorbon'ê jibo doktorayê. Min li Unîversîteya Sorbonê liser "Dîroka Çîroka Kurdî" masdera xwe qedand. Paşê min xwendin û xebata xwe berdewam kir. Min di 4ê mengî Avrêla 1994ê de doktora xwe ya liser "Dîroka Edebîyata Kurdî ya li Dumahîya Sedê 19. û Destpêka Sedê 20an" qedand. Ev e, xwendina min ya akademî.

S. V: *Belê. Dîrok yan jî bûhorîya çîroka Kurdî çîye?*

F. P: Divê em bizanin ku heta naverastî sedeyê 19an çîroka Kurdî nebûye, çîroka gelêrî ya Kurdî jî bi devkî hatiye gotin, nehatiye nivîsandin û belavkirin

di çapemenî û weşanê de. *Çîroka Mem û Zîn ya Ehmedê Xanî, Leyla û Mecnûn* û wd. bi çîroka şîîrî(hozanî) hatine nivîsîn, jiber vê taybetê, evana nakevin nav xaneyê çîrokên Kurdî. Ji ev cûre nivîsaran ra ‘şîîrê çîrokî’ yan jî ‘bi şîîr çîrok’ jê re tête gotin. Xasyetekî çîrokê jî ev e, ku bi pexşan bête/hatîbe nivîsandin. Ew pexşan heta salên 1856 nîn e, heta wê gavê çîrok bi zimanê Kurdî nehatîye nivîsandin.

Mela Mehmedê Bayazidî di salên 1856an de liser daxwazîya *Aleksandir Jaba* ku sefirê sefaretxaneyê Împaratoriya Rusya bû li bajarê Erzromê de. Aleksandir Jaba ji Mela Mehmedê Bayazidî daxwaz dike ku hinek çîrokên Kurdî jibo wî binûse. Mele mehmedê Bayazidî daxwaza wî qebl dike û komek çîrok bi zimanê Kurdî jibo Jaba dinûsîne.

Di dîroka edeba Kurdî de cara yekemîn çîrok ji aliyê M. Mehmedê Bayazidî ve tête nivîsandin. Çîroka yekemîn di sala 1856 de bi navê ‘*Mem û Zîn*’ tête nivîsandin. Nûsxeyek vê çîrokê di Pertokxaneyê Petesburg’ê de li Rusya ye, nûsxeyek di jî li Parisê tête parastin. Ev çîrokan, çîrokên gelêrî ne ku yekem car derbazê nivîsarê dibin, jibo zimanê Fransizî jî tene tercume kirin (wergerandin) û cara yekemîn di rojnameyên awrupî de tene weşandin û belavkirin. Ev çîrokan bi lehceyê kurmançîya Hekarî yanî Behdînî hatine nivîsîn. Dîsa liser daxwaza Aleksandir Jaba M. Mehmedê Bayazidî di salên 1860an de, yanî beriya nûha 140 salan ji dervayê çîrokên gelêrî komekî çîrokan dinivîsîne. Ji xeynê wî dîsa di vê pêvajokê de komekê rojhelatnasên Kurdnas çîrokên bi zimanê Kurdî berhev dikin. Piştî wî heta salên 1913an em rastê çîroka Kurdî nayin.

Di sala 1913 de *Fuatê Temo* di kovara *Rojî Kurd* de ku li Îstenbolê derdiket, bi navê ‘cûrekî edeb’ çîroka Kurdî dinivîsîne. Paşê *Abdurrehîm Rehmî* di kovara ‘*Jîn*’ ku di salên 1918-19 de li Îstenbolê derdiket de, 2-3 çîrokan bi zimanê Turkî dinivîsîne, lêbelê naveroka çîrokan bahsê jîyana Kurdan û bahsê şexsiyetên Kurd dike.

Paşan bi navê *Mêrgeson* hakimê Îngiliz ku Kurdîyekî zor baş dizanî, li Silêmanyê’yê di sala 1920 de bi navê *Pêşkewtîn* rojnamekî dertîne. Mêrgeson, hakimê dewletî Brîtanya li Silêmanîye’yê bû. Wê demê Silêmanîye li bin destê Îngiliz bû. Mêrgeson Kurdîyekî baş dizanî. Ew Mêrgeson komekî çîrok ji zimanê îngilizî tercume dike liser zimanê Kurdî. Ev çîrokan, çîrokên Îngilizî ye, çîrokên Fransizî ye û çîrokên Amerîkî ye, tercume dike liser zimanê Kurdî. Ev yek ji nivîskarên Kurd ra dibe teşbîh ku çîrok bi zimanê Kurdî tête nivîsîn. Ev nûxteka girîng e. Ji xeynê Mêrgesonê Îngiliz, hindek destpêdikin çîrokên Kurdî dinivîsin. Paşan hindek nivîskarên din li silêmanyê’yê, ev çîrokek dinivîsîne ew du çîrok dinivîsin. Çîrok, bi vê awayê dikeve nav edeba Kurdî bi awakî awrupayî.

Piştê wî *Cemîl Sayiq*, nivîskarekî Kurdê Silêmanyê’yê bi navê ‘*Li Xew Ma-Li Xewa Min Da*’ kitêbek çîrokan dinivîsîne. Jiber ku ew çîrokên wî gelek dirêj in, lêbelê ne wek roman e, em dikarin ji wê ra bêjin *kurte roman* jî. Naveroka *Li Xew Ma* di salî 1925 de li rojnama *Jîyan newa* hate çapkirin û weşandin. Evan

çîrokan bi naveroka xwe rexneyekî pirr tund li sistemê sîyasî yê Şêx Mehmudê Berzencî digirt. Yanî ev çîrokan bi rêbazekî realîzmî rexnekî pirr giran dikir.

Paşan li salî 1928an navlekeka din ya *Ehmed Mîqtad Bedîrzat* bi navê *Meseleyê Wijdan* dertê. Paş evan hemuyan *Kamiran Bedîrxan*, *Celadet Bedîrxan*, *Nuredîn Zaza*, *Osman Sebrî*, *Qedrî Can*, *Cîgerxwîn* û wd. li Kurdistanana Surye'yê wekî li salî 1932 kovara *Hawar* diweşînin û belav dikin. Komekî çîrokên zor(pirr) di nav rûpelên Hawarê de tene belavkirin. Ev destpêka girîng e, pirr girîng e. Ji aliyê pêşvebirina çîroka Kurdî de dewrekî nû ye.

Bi rêya *Roger Lescot* ku Fransayî ye, ew çîrokên Celadet, Kamiran, Nuredîn Zaza û wd. hemu di kitêbxanekî de berhev dibin. Xasîyetên (taybetên) wan çîrokan xasyetekan zor(pirr) in: Yek ji van, ev çîrokan hemu bi Kurdî û latînî ne; duyemîn, hemu bi lehçê kurmancî ne; sisê, hemu xwedî naverokekî netewî ne; Çar, ne hemu lê pirrê van nivîskaran di bin tesîra kultira awrupayî de ne.

S. V: *Gelo li Başûrê Kurdistanê destpêka çîrokê digîje kîngê, çîroknûsên berbiçav kî ne, babet(mijar) û naveroka çîrokên wan çîye, liser honandina çîrokên wan de tesîra(havila) kîjan ekolan heye?*

F. P: Min siwalê berê de ciwabê dîroka çîroka Kurdî da, heta salên sih (1930). Li başûrê Kurdistanê di dumahiya salên 1920 û destpêka salên 1930ê de çîroknûsên wek *Dr. Hûznî Mukrîyanî*, *Elladîn Sicadî*, *Pîremêrd* heye ku li Îstenbolê jîyaye û endamê parlemanê Dewleta Osmanî bûye û *Şakir Fetah* çîroknûsên salên 1930an in.

Çîroka Kurdî gelek dewlemend bûye, lê em nikarin bêjin li bin tesîra filan ekolê de maye. Liser van çîroknûsan ceribandinên jîyana wan tîkel e, ceribandinên kulturî û rewşenbîrî ya wan tîkel e. Ne kultureka li bin yek tesîrî de ye; tesîrekî Farisî heye liser çîrokên *Hesen Qizilcî* li Kurdistanana Îran'ê, liser çîrokên *Heme Kulî Arîfî* tesîreka Arebî heye, liser çîrokên *Mistefa Salih* tesîrekî Îngilizî awrupayî heye, liser *Ehmed Mihemed Îsmail* tesîrekî Turkî heye jiber ku ew Turkî dizane.

Ji salên 1990 û heta nûha nivîskarên Kurd tîr bûn; ji azadî, ji demokrasîyet û heqê Kurdî û filan. Nûha qonaxeka din destpê dîke li gel nivîskarên Kurdên Başûr. Ew jî ew e, ku karibin nasnameyek netewî û firewan li dervayê Kurdistanana Başûr jibo Kurd pêk bînin. Ew yeka ku xemê nivîskarên Kurdên vira ye.

Xemê problemekî nivîskarên Kurd jî ev e, ku encamê şerê navxwe ye; şerê Partî û Yekîti, şerê navbera Partî û Hêzên dervayê Kurdistanana Başûr. Ev hemu problemên cûre bi cûre ne, girîftekê gelek gewre ye liser nivîskarên Kurd. Ew nikarin bi îdeolojîya partîyan li bûyeran, li çand û huner binêrin. Ev problem problemekî zor nexos e. Ezîyet dide xelkê Kurd. Bi vê ra çîrokekî min heye bi navê *Kujranî Eskerekî Turk Li Zaxo* (Kuştina Eskerekî Turk Li Zaxo, S.V.). Di vê çîrokê de min hewil daye ku çareserî ji meseleyê hebûna eskerê Turk li Kurdistanana Başûr bibînim. Ev mişkulekî min e, yê nivîskarên Kurd e. Mişkulekî din jî li Silêmanyê'yê jî heye; hatina pasdarên Îranî jibo Silêmanyê'yê. Ev jî mişkulekî nivîskarên Kurd e. Mana problemên sîyasî yên di başûrê Kurdistanê

de, ne ew problemê qedîme ye ku Ehmedê Xanî bahs dike. Guherîye jîyan, guherîye. Hîzbekan(rêxistin) cûda bûne, têkilîyên înternasyonalî pêkhatine yanî tîkelî û pêkelî durist bûne. Grîftên nû (Pirsgrêkên nû, S.V.) ji bo nivîskarên Kurd durist bûne, helwestekî nû peyda bûye. Jiber vê yekê, dîtinekî me ya taybet divê, dîtinekî me ya objektîv divê, jibo çareserkerîna van hemu probleman. Digel vê helbet hindek girêk û girîftên û problemên komaleyê yê taze jî peyda bûne; bêkarî(bêîşî), koçberî ... û wd. Girêk û girîftên nû ne. Lê tenê ne ew e. Bêkarî li Turkîye jî heye, li Rusya jî heye, li Hindîstan û Fransa jî heye, heye, ... mişkuleya qewmî jî heye, ... Lê jibo nûsekarên Kurd tiştê girîng ev e, ku bi dîtinekî taybetî yê xwe, bi teknîkekî nû, bi şewekî nû, bi formekî nû bikaribe afirandinekî durist bike. Ev pirs jibo nûsekarên Kurd girîng e. Ne girînge ku bahsê bêkarî bike, bahsê problemê Partî û Yekîti bike... Ev mişkuleyê me heye lê problemekî zor girîng nî ye. Girîng ev ku bi dîtinek taybetî xwe û bi form û teknîkekî nû yê bi taybetî xwe, afirandinek e. Nûha ev pirs pirsekî esasî û girîng e, li ber nivîskarên Kurd. Mîsal *Ezîz Nesîn*, heçî meşkilî Turkîya heye bahsê wî dikin. *Yaşar Kemal*, gelek problemê gewre yê însanê Kurd li Turkîye yan jî însanê Turk li Turkîye nivîsyane. Bi ya min ferq ew e, ku afirandinên *Ezîz Nesîn* yan jî *Yaşar Kemal* di dîroka romana Turkî de pîrr afirandinekî cûda ye, ev cûdatî ne ji babeta nivîsara wan e. Yanî nûser dikare nûserekî baş bide, afirandinekî baş durist bike, bi tevî wê bahsê bêkarî yan jî kêşeyê Kurd bike.

Ez weha têdigezim ku çîroka Kurdî li salî 1949an dikeve qonaxekî nû. Çima? Çînkû li salî 1949 de bi navê *Gelawêj* kovareka nû li Kurdistanê Îraq'ê, li Bexda tête weşandin. *Eladdîn Sicadî* û *Îbrahîm Ehmed* di desteka nivîsarên wê kovarê de bûne û komekî çîroknûsên baş di kovara *Gelawêj* de çîroknên awrupayî tercume dikin ser Kurdî, xelkê Kurd bi çîroknên Awropa pêdihêsînin û ew hemu bi xwe jî çîroknên baş dinûsin. Heta salên 1970an.

Li salên 1970an çend çîroknûsên nû tene meydan. (Salên 1970an pêvajokekî nû ye, ku bi serokatîya *Mistefa Barzanî* bi dewleta Îraq'ê ra peymanî 11yê Adara 1971ê çê dibe.) Ew rêkewtnama nû tesîrekî zor gewre peyda dike. Kurdistan dikeve pêvajoka azadiyek, aşitiyek. Di wê demê de çîroknûsên nû dertên; *Hûseyîn Arîf*, *Rauf ...*, *Şêrzad Hesen*, *Mihemed Mukrî* çîroknûsên ji 1970an heta salî 1990 in. Li salî 1990 bi tevî raperîn di çîroka Kurdî de demekî nû destpê dike.

S. V: *Mamoste pertoka we ya çîrokan jî heye, lînêrîna we ya liser çîrokê çîye? Di derbarê çîrokê de çi ramanên we hene?*

F. P: Min pêşîyê jî got, ji bo çîrok nûsînê, divê dîtinek te ya taybetî hebe. Ev dîtina taybetî gelek girîng e. Jibo wê, dema ku xwendevan dixwîne, dixwaze ji xeynî heyî tişteki taze tîbighe ku ew di vê çîrokê de heye yan na, ku beramber însanekî cûda rûniştîye, ku bi awayek din li jîyan binêre û awayekî din temaşeya dewr û dem û jîyana xo bike. Nûxta duwemîn, meseleyek teknîk e. Teknîka çîroka min teknîkek taze ye. Eger ew teknîk li pêşîya min nebî, min navê çîrokekî weha binûsim. Nûxteyekî din jî, meseleya naveroka çîrok e. Ez hewil didim ku jîyanekî fentazî yan waqîyetekî yan jî realîzmekî di çîroknên xwe de

binûsinim. Çinku hemu jîyana min çîrok e. Em her demek di nav çîrokek de ne, her rojekî di nav çîrokekî de ne. Jiyan bi xwe her seetek, her gavek, her rojek bo te çîrok e. Wexta ez hewil didim çîrokek binûsim ku di jîyana rojane de nebîte. Gelo çawa ez bikarim çîrokekî taze yê weha jibo xwendevan bahs bikim, ku li jîyanê wê de nebît û di jîyana rojane de nedîtî be, nebihîstî be. Ev yek jibo min hunerê çîroknûsî ye. Min hewil da bi vê awayê binûsim. Ev nûxtekî girîng e di nûsîna çîroka min de. Bi raya min, têgehîştina min divê naverok tiştekî taze bît, ceribandînen jîyan tiştekî taze bît û nehatîbe bihîstin, şeweyê çîrok û awayê gêraneweyê çîrok û teknîk hemu bi hev ra xemê min e di çîrokekî de.

S. V: *Baş e. Mamoste heta nûha liser çîroknûsên Başûrê Kurdistanê Antolojîyek hatîye amadekirin gelo?*

F. P: Antolojîyek berfireh heta nûha liser çîroknûsîya Kurdên Kurdistanê Başûr nehatîye amadekirin, çapkirin.

S. V: *Belê. Mamoste, ezê pîrsekî tevayî ji te bikim; hîn li bakurê Kurdistanê nîqaşekî (gengeşîkî) wesa heye; ew Kurdên ku bi zimanê bîyanî yanî her wekî Turkî, Arebî, Farisî, ... û wd. Dinivîsîn, lêbelê ji gîyan û naveroka berhemên wan bîhna Kurdî têtê, divê em bi çi awayî li wan binêrin, ew malê edebîyata Kurdî ne yan na? Ev nîqaş li Başûr jî heye gelo?*

F.P: Belê heye. Ev nîqaş li Kurdistanê Başûr jî heye. Ev nîqaş li cem hemû mîletên (gelên) bindest heye, ku nivîskarên wan berhemên xwe bi zimanê mîletên baledest (serdest) didin. Li cem Misrîyan heye ku berhemên xwe bi Îngilîzî dinûsin, li cem Hindîyan heye ku berhemên xwe bi Îngilîzî dinûsin, li cem Mexrîbî, Tunusî û Cezayîrîyan heye ku berhemên xwe bi Fransîzî dinûsin. Ev pîrsgirêk ne pîrsgirêkek taybet yê Kurdî ye. Wekî ku min got, ligel hemî mîletên bindest heye, ku nivîskarên wan bi zimanê mîletê serdest dinûsin. Ev yek jibo Kurdan jî wesa ye. Em dikarin bêjin edebîyata Kurdî bi zimanê Turkî; her wekî *Yaşar KEMAL*, edebîyata Kurdî bi zimanê Arebî; her wekî *Selîm BEREKAT* ê Kurdê Surye'yê, edebîyata Kurdî bi zimanê Farisî; her wekî *Elî Misrefî DERWEŞYAN*. Ev nazarîya (têorîya) taze ye, ne qîsey min e. Ev nazarî li hemu Awrupa heye. Ew edebîyat, edebîyatê mîletê bindest e, lêbelê bi zimanê mîletê baledest (serdest) e. Evan nivîskarên Kurd yên ku bi zimanê bîyanî dinûsin, nivîskarên wî zimanî ne; nivîskarên zimanê Turkî ne, Arebî ne, Farisî ne, ...

S. V: *Mamoste Pîrbal, heta nûha çend berhemên (afirandinên) we û bi kîjan navî hatine waşandin?*

F. P: Berhemên (afirandin) min yên ku heta nûha çap bûne û hatine weşandin ev in:

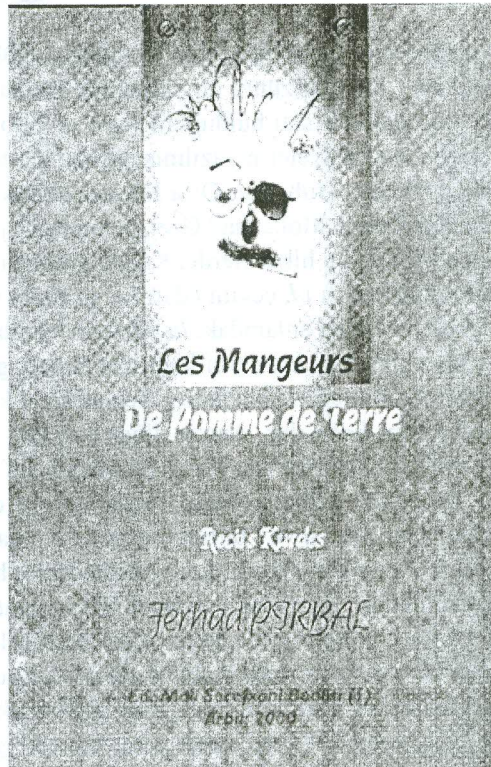
- 1- Şanosomeyek bi navê *Malawa Ey Welat (Bi Xatirê Te Ey Welat)*, li salî 1984
- 2- Şanosomeyek bi navê *Beyanî Baş Ey Xerîbî*. Li salî 1989, Kopenhag
- 3- Şîr-Hozan bi navê *Dûrê welat*. Ji alîyê Înstutîya Kurd Ya Parîsê ve li salî 1994 de li Parîsê hatîye çapkirin.
- 4- Ji nû ve çapkirina Kokirtnewey Gowarî Kurdistan.

- 1- Rojnamegerîya Kurdî (bi zimanê Fransîzî), li salî 1998
- 2- Serçavkanî Kurdnasî (û Nîşeyê Zanistê Kurdnasî-Dîroka Kurdnasî)
- 3- Wêneyên Kurd Li Cem Kurdnasên Awrupî.
- 4- Şiîr-Hozan, li salî 1998
- 5- Încil Li Mêjûyê Edebîyatê Kurdî de
- 6- Vekolîn Li Bareyê Mêjuyê Kurd De (Bi Arebî), li salî 1999, Beyrut
- 7- Şiîr- Hozan
- 8- Çîrok, bi navê *Xelkê Patataxur*
- 9- Ronakbîrekî Kurd Li Sedeyê Nozdeh: Mela Mehmudê Bayazidî (li çapxane ye.)

S. V: *Mamoste, jibo vê hevpeyvînê te dema xwe ya hêja ji me ra veqetand, jibo vê yekê em ji te ra spas dikin.*

F. P: Hejmarekî Kovara WAR ketîye ber destê min, kovarekî pirr hêja ye, ez gelek pê kêfxweş im. Ez hêvîdarim hemu Kurdên Turkiye, Awrupa û vira jî (Kurdîstana Başûr) piştgirîya kovara we bikin. Dixwazim ku hun di vê xebata birûmet û hêja de serkeftî bin.

20.09.2000 - DIHOK

BENİM KOLEKSİYONUMDAN KÜRT HİKAYELERİ*

Basile NIKITINE

Bülten'in bu sayısında yayımlanan hikayeler, III. cildin I. bölümünde yer alan ve erken ölümünden dolayı büyük üzüntü duyduğumuz Binbaşı E.B. Soane'ın değerli yardımlarıyla yayınlama fırsatı bulduğum Suto ve Tato'nun hikayesiyle aynı kaynaktan alınmıştır. Bu hikayelerin yazılmış olduğu Kürtçe, E.B. Soane'ın sınıflandırılmasına göre Kuzey grubunun Orta lehçesi olarak adlandırılabilir. Hikayelerin yazarı olan Kürdistanlı Molla Said Gazi, Şemdinan'ın başkenti Nehri'li bilge bir Kürt'tür. Gerçekten de bu hikayelerde, Kuzey grubuna özgü özelliklere rastlamak mümkündür: çoğul edatı *id*, çekim edatı *ra*, yalnızca Kuzey grubunda kullanılan ve Güney grubunda aynı anlamdaki *la* edatıyla karşılanan çekim edatı *zhe* (-den/-dan) ve geçmiş zaman kipi *habû* (-di'li geçmiş zaman) gibi. Bu özellikler arasında, Güney lehçesi özelliklerinin başladığı Rewandiz'e kadar uzanan tek kullanım, geçmiş zaman kipi *habu*'dur. Ancak diğer taraftan, bu metinlerdeki başka özellikler göz önüne alındığında, Şemdinan lehçesinin saf bir Kuzey grubu lehçesi olmaktan çok, bir Güney grubuna geçiş lehçesi olduğu da düşünülebilir. Örneğin bu lehçede tamlayan edatı *a* ve *i* birbiri yerine kullanılabilmektedir, *zhe* ve *la*'nın kullanımında da bir ayrım gözetilmez. Ancak bütün bu saydıklarımız kesinlik taşımayan göstergelerdir; bu alanda yapılacak daha ayrıntılı araştırmalarla daha kesin kanıtlara varmak mümkün olacaktır. Yine de Molla Said'in, Girdi Nahiye'sinde, yani bu kazanın en güneyinde doğmuş olduğunu unutmamak gerekir.

Koleksiyonumdaki hikayeler, Kürt terminolojisini kullanmak gerekirse, "*Zhe habû*" grubuna aittir. "*Zhe habû*", "Soran" grubunun "Goran" grubuna verdiği

* Bu yazı, Kürt Kültürü Araştırma Vakfı tarafından İngilizce'den Kürtçe'ye çevrilmiş ve yayınlanmak üzere WAR Dergisi'ne verilmiştir.

isimdir; Goraniler de soranileri “*Korkore*” olarak adlandırdır. Kürtçe dilinin sınıflandırılması şu şekildedir. Kürtler, dört ayrı gruba ayrılırlar: (1) Lur, (2) Kalhur (Kırmanşah ve Hawraman bölgelerinde), (3) Soran (Süleymaniye’den Rewandiz, Uşnu ve Saoudj Bulak’a kadar) ve (4) Goran (Akra ve İmadiye’den Diyarbakır, Bitlis ve Bayezid’e kadar). “*Zhe habû*” isminin verilmiş olması, bu şivede *zhe* (-den/-dan) ve *zhi* (ayrıca) edatlarının çok sık kullanılıyor olmasıyla açıklanabilir, “*Korkore*” ise, Soran grubunda *k* ve *r* seslerinin ağırlıklı olmasına bağlanabilir (*lkidara, lakwaya, vedara*).

Tıpkı Suto ve Tato örneğinde olduğu gibi, bu hikayelerin bize Kürt düşünüş yapısının canlı birer örneğini sunmadaki değeri tartışılmaz. Rezgo da, Süleyman da, “*mer chak*” olarak adlandırılan soygunculardır (“*mer chak*”ın birebir karşılığı *vir bonus*’tur; Latince’deki *vir* ile Kürtçe’deki *mer*’in benzerliği dikkati çekmiyor mu?). Bu Kürt kültürüne ait imgeyle, Roma dilindeki *vir bonus nemini nocens vilum honestam vivens* arasında çok da büyük bir fark yoktur. Aynı şekilde, “Şeyh” Süleyman, yürürken hiçbir canlıya, tek bir karıncaya bile zarar vermek istemeyişiyle, Profesör Gawronski’nin bana anlattığı, buna benzer önlemler alarak yürüyen Budist rahiplerden birini andırmaktadır. Rus “anekdotik” folklorunda da buna benzer ayrıntılara, daha uygunsuz bir bağlamda da olsa rastlamak mümkündür. Hakkari Miri Hassan Beg’i seçmemin sebebi ise (“Kürt Feodalitesi” adlı makalem, RMM., cilt IX.). bu hikayenin Kürt folklorunda bilgeliğin ne anlama geldiğini ortaya koyan bir hikaye olmasıdır. Bu konuyla ilgili olarak, M. S. Stasiak, etkileyici bir makalesinde (“Le Çataka”, *Rocznik Orientalistyczny*, t.ii, 1919-24, Lwow) uğurlu ve uğursuz kuşları konu alan folklorik temalardaki bütün ayrıntıların nasıl birbirine benzediğini ortaya koymaktadır. Makalemin sonunda gramere ilişkin bazı notlara yer verdim. Artık kendimi tamamen dilbilimsel araştırmalara adayamadığımdan, okurlarımın bu “amatör” denemeyi hoş göreceklərini umuyorum.

1. MAM REZGO, GENÇ ADAM VE İHTİYAR ADAM

Bundan üç ya da dört sene önce, Diyarbakır yakınlarında saygıdeğer bir adam, Rezgo adında bir yolkesici yaşardı. Hikayeyi bana onun bir adamı anlatmıştı, onun ağzından olduğu gibi aktarıyorum: “Bir gün anayolda çıktığımız bir soygun sonrasında dar bir boğaza pusu kurmuş, çaldığımız bir kuzuyu kızartıyorduk. Mam Rezgo’yla beraber kırk kişiydik. Mam Rezgo bir tepeciğin üstüne çıkmış, elindedürbün, aşağıdaki ovaya bakıyordu. Birdenbire, sırtında “keçi gözleri” siyahlığında çelik bir Martini tüfeği, biri belinde, öbürü göğsünde olmak üzere, her birinde elli fişegin olduğu iki fişek kemeri taşıyan genç bir adamın yaklaştığını gördü. Adamın ayağında Diyarbakır pabuçları, üstünde Geri Moussi’den¹ bir “pestek”², Dehe’den bir palto ve pantolon, başındaysa bir Musul poşusu ve şeritleri vardı. Elini kulağına dayamış, var gücüyle şarkı söyleyerek bir yürümesi vardı ki, Şah bile eline su dö- kemez sanırdınız. Bunu gören Mam Rezgo adamlarına seslendi: ‘Şu aşağıdaki adamı görüyor musunuz? İşte o ya tam bir yiğit ya da tam bir budaladır. Biriniz gidin

1- Köyün adı

2- kolsuz bir giysi

onun bütün varını yoğunu elinden alın. Diğer arkadaşlar burada kalıp seyre dursun, biliyorsunuz böylesi adettendir.’ Böylece adamlardan biri gence yaklaşıp “Ho-lo-lo” diye seslendi, öteki de cevap verdi: “Ho-lo-lo!”. “Tüfeğini yere bırak, pabuçlarını da, poşunu ve şeritlerini de yanına koy, canını kurtarmak istiyorsan kaç kurtul”. Öteki cevap verdi: “İç gömleğimi ve donumu da bırakayım mı?” Cevap “Hayır” oldu, “onları senin hatırın için bırakıyoruz.” Adamlar bütün üst-başı toplayıp Mam Rezgo’nun önüne serdiler. Sonra Mam Rezgo yine dürbünle tepeden aşağı bakmaya başladı. Bu kez, omuzlarında yırtık-pırtık bir “aba”, silah olarak da yalnızca bir kılıç ve bir kalkanla ihtiyar bir adamın geçtiğini gördü. İhtiyar adam eşeğini önüne katmış, “Deeh-çüş” diyerek ilerliyordu. Mam Rezgo adamlarından birine bu adamı da soymasını emretti. Adam, ihtiyara yaklaşıp “Ho-lo-lo” diye seslendi. Öteki cevap verdi: “Ho-lo-lo! Seni kırmızı örümcek, seni zehirli yılan, burada ne ararsın bre köpek!” “Çeneni tut da eşeğini, kılıcını, kalkanını ve abanı bırak ve kaç, canını kurtar.” İhtiyar adam cevap verdi: “Bütün bunları sana bırakacağımı da kim söyledi?” Adam bu lafı duyunca, tüfeğini Mam Kal’e doğrulttu; ancak öteki kılıcına sarıldığı gibi adamın üzerine atılınca, adam tüfeğini ateşlemeye fırsat bulamadı. Sonra dönüp kaçmaya başladı. Mam Kal canını dişine takıp, adamın ardından öyle bir koştu ki bizim olduğumuz dar boğaza kadar geldiler. Adam vadiye girdiği gibi bizim aramıza karıştı. Mam Kal ise tepeye kadar onu takip etti. Arkadaşımıza arka çıkmak için Mam Kal’e doğru davrandık, ama Mam Rezgo bizi engelledi ve durmamızı emretti. Mam Rezgo ihtiyar adama döndü ve şöyle seslendi: “Mam Kal, gel de kebabımızdan buyur.” İhtiyar adam bağırdı: “Köpeklerle bir olmam.” Adamlar Mam Rezgo’ya dönüp yinelediler: “Ağa , izin ver şu adama gününü gösterelim, şerefimizi iki paralık etti.” Ama Mam Rezgo yine kabul etmedi ve ihtiyar adama seslendi: “Allah ve peygamber aşkı için aramıza katıl.” Öteki cevap verdi: “Tamam, geliyorum, korkmuşum denmesin.” Kılıcını yere indirdi ve Mam Rezgo’nu önüne diz çöktü: “Benden ne istiyorsan hemen söyle, tez elden yola düşmem gerek.” “Önce kebabımızdan buyur, sonra söylerim.”

Mam Kal kebaba ortak oldu. Kebabı yiyip bitirince Mam Rezgo, kendisine genç adamdan aldığı birkaç üst-başla beraber hediye olarak da bir hançer uzattı, uzatırken de şöyle söyledi: “Barış içinde git, yanımıza hoş geldin (“gözümüz üstüne geldin”), inşallah bunlar sana hayır getirir, sen bunları hak ettin hepsi sana helal olsun.”

2. ŞEYH SÜLEYMAN

Rivayete göre bir zamanlar Zibar³ aşiretinde değerli bir adam yaşardı. İş gücü hırsızlık ve soygunculuktu. Akra’da düzenlediği bir soygun sonrasında izi bulundu ve hükümet onu yakaladı. Bir yolunu bulup hapisten kaçtı ve Bexda’ya⁴ gitmeye karar verdi. “Orada ‘Markadi Gawsı’ de denilen Şeyh Abdul-Kadir Gilani’nin⁵ türbesi yanına yerleşirim, bir süre sükunet içinde yaşarım”, diye düşündü, “Tövbekar olur, insanların saygısını kazanırım. Böylece yine bir soyguna kalkışsam bile kimse bana şüpheyle bakmaz.” Sonra kalktı, üstüne bir

3- Büyük Zab bölgesindeki Musul Vilayeti’nin bir kazası.

4- Bağdat’ın Kürtçe’deki karşılığı.

5- Kadiri Tarikatı’nın Kurucusu. XIII. yüzyılın başında ölmüştür.

derviş elbisesiyle bir “def” ve bir “keşkül” geçirdi, Bağdat’ın yolunu tuttu, “Gawseye Bagday” diye de bilinen Abdul-Kadir Türbesi’nin yanına yerleşti, gece gündüz yana yakıla Allah’a dua etti. Türbenin bir köşesini kendine mesken edindi. Türbeyi ziyarete gelen insanlar ona iyice aşına oldular. Bir gün kendine adını sordular, cevabı şu oldu: “Ben Allah’ın bir kuluyum, adım Derviş Süleyman.” İnsanlar şaşakaldılar: “Allah aşkına, ne diyorsun sen! Sen başımızın tacı, sen Şeyh Süleyman’sın. Bizim misafirimiz ol, bizi şereflemdir ki, herkes senin yüceliğinden, hayır duandan nasibini alsın.” Süleyman cevap verdi: “Bu günahkar insan bunlara layık değildir, ayrıca ben bu türbeden dışarı adımımı atamam.” “Neden?” “Çünkü yollarda karıncalar (böcekler) dolaşır. Yanlışlıkla bu zavallı yaratıkların üstüne basarım diye korkuyorum, onları öldürürsem daha da günahkar olurum.” İnsanlar bu laf üstüne ona daha da çok saygı duydular. Aralarında konuştular: “Böylesi adalet, böylesi bir davranış, Gawsî zamanında bile görülmemiştir.” Sonra da ona dönüp şöyle dediler: “Bırak seni sırtımızda taşıyalım, taşıyalım ki gel, evlerimizi şereflemdir.” “Hayır, kimsenin sırtında taşınmaya göz yumamam, ama sizin hatırlığınız için bir yol bulacağım. Bana iki küçük çan getirin. Onları pabuçlarıma dikeyim, sesleri karıncaları korkutup kaçırır, ben de onları ezmemiş olurum.” İnsanlar bu fikre hayran kaldılar. Böylece Süleyman’a daha da inandılar. Her gün Bağdat’ın zenginlerinden biri kendisini evine çağırır, ziyafet çeker oldu. Bağdat çarşısında ünü, “pabucu çanlı Şeyh Süleyman” olarak yayıldı. Birçok mürit ve arkadaş edindi. Herkesin ona inandığından ve kimsenin ona kötü gözle bakmadığından emin olunca, zengin müritlerinden kendisi için çarşı dışında bir ev kurmalarını rica etti: “Böylece dervişlerle beraber o eve yerleşir ve Allah’a ibadet edebiliriz, zira çarşı çok gürültülü olduğundan kendimizi ilahi fikirlere adamakta güçlük çekiyoruz.” Zenginler şöyle karşılık verdi: “Başımız gözümüz üstüne, yüce şeyhimizin vereceği emirleri yerine getirmek için canımızı ve malımızı feda etmeye hazırız.” Böylece büyük bir ev kuruldu ve Şeyh, kendi seçtiği dervişlerle oraya yerleşti. Bir müddet sonra dervişlerin de kanına girmeyi başardı. Bir gün ziyaret bahanesiyle türbeye gidip bütün geceyi orada geçirdiler. İki gün orada kaldılar ve hazinenin saklı olduğu duvarın kenarını kazarak hazineye ulaştılar. Bir milyon *Liraya* yakın para ve değerli taşı alıp eve döndüler. **Para önce Şeyh Süleyman’la beraber üç-dört derviş arasında paylaşıldı. Daha sonra Şeyh, diğer dervişlere paylarını almalarını söyledi.** “Geriye kalanı gidip uzak bir yere gömün” dedi, “Birkaç sene sonra kılık-kıyafet değiştirip tekrar gelir, kazıp alırız. Şimdi herkes dağılsın, kendi memleketine dönsün, yoksa yakalanır, bir daha da hükümetin elinden kurtulamayız.” Dervişler dört bir yana dağıldılar. “Muteweli”den birkaç gün sonra, adamlar soygunun farkına vardılar, hükümete haber verdiler ama iş işten geçmişti. Dört bir yana dağılan kurtların izi sürülemez ya, dervişlerin de nereye gittiğini hiç kimse bulamadı. Bazısı dağa kaçtı, bazısı bir mağaraya saklandı. Şeyh Süleyman ise köyüne geri döndü, tövbe etti, bir sürü mal-mülk ve hayvan satın aldı ve zenginlik içinde yaşadı.

Şimdilerde Zibar'ın Perisse köyünde hala Süleyman'ın torunları yaşar. Bu klanın başkanının adı Molla Hacı'dır. Hükümetin Kürdistan'da etkisi neredeyse hiç mertebesindedir ve hiç kimsenin bu klanın elinden malını-mülkünü alacak gücü yoktur. Yalnız arada bir Süleyman'a söylenenler olurmuş, "Şeyh'in türbesini soymak büyük günahdır. Gün gelecek Şeyh seni çarpacaktır", diye. Süleyman da şöyle cevap vermiş: "Yoo, yaptığım bir günah değil, bir sevaptır. Zenginlik ölümler için değil, hayattakiler içindir. Eğer bu çarpılma olayı doğruysa, bana tesir etmez, çünkü soygunculuktan vazgeçmem onun sayesinde. Yok eğer yalansa, zaten bir tesiri olmayacaktır. Bu yüzden hiçbir korkum yoktur." Sağlıcakla kalın.

3. HAKKARİ MİRİ HASSAN BEG VE BİR BAHAR KUŞU MÜJDESİ

Seneler önce Hakkari'nin (aşiretinin) Hassan Beg isminde çok bilge bir "Mir"i vardı. Bu adamın ağzından çıkan her söz ya bir öğüt olur ya da bir atasözü değeri taşırdı. Bir kış günü, Mir'in de bulunduğu bir mecliste insanlar, iyiden ve kötünden, kimin gerçek kimin sahte dost olduğundan bahis açmışlardı. Biri çıkıyor: "Şu iyi bir insandır" diyor; bir diğeri, "Asıl gerçek dost budur" diye karşı çıkıyordu. Mir sessizlik içinde dinledi ve şöyle dedi: "Kim ki bana kuşun iyi haberlerini getirir, dilesin benden ne dilerse." Hiç kimse Mir'in meramını anlamamıştı; Mir'in baharın gelişini müjdeleyen ilk kuşu kastettiğine karar verildi. Şawat ayının yarısı geçti. İlk gelen, çekirge kuşu oldu. Adamlardan biri Mir'in yanına koştu ve haber verdi: "Yüce Mir'im sana iyi haberlerim var, çekirge kuşu gelmiştir." Mir, hiç sesini çıkarmadı, tek bir söz bile söylemedi. Bazıları Mir'in bu tavrını, "Çekirge kuşu çok erkencidir, daha kışın bitmesine çok var, Mir bu yüzden sessiz kalmış olmalı" diye yorumladılar. Sonra leyleklerin gelmesini beklediler, ilk gördükleri leylekle beraber Mir'e koşup: "Mir'imize müjdemiz var. Leylek gelmiştir" diye haber verdiler. Mir yine sessiz kaldı. İnsanlar, "Leylek de erkencidir, bakın yerde hala kar var, kış henüz bitmemiştir. Mir'in cevap vermemesinin sebebi budur" dediler. Aradan birkaç gün geçti. Yeni yıla az bir zaman kala herkes, "Şimdilerde keklik gelir. İlkbahar artık gelmiştir, eğer Mir yine sessiz kalırsa yanılıyor demektir" diye konuştu.

Yeni yılla birlikte bir adam Mir'e koştu: "Müjдеми isterim, keklik gelmiş, kış bitmiştir, şimdi bahar zamanıdır." Mir yine sessiz kaldı. Mir'in cevap vermemesi herkesi çok şaşırttı. Turnalar geldi, yine Mir'e haber götürüldü, Mir'in yine sesi soluğu çıkmadı. Kısaca, soğuk ülkelerden göç eden bir sürü kuşun bahar haberi Mir'e ulaştırıldı ama Mir yine cevap vermedi. Mir'in meclisinin ileri gelenleri bir yerde toplandılar, konuşmaya başladılar: "Mir neden sözünü tutmadı anlamıyoruz. Bu işin içinde bir iş var. Mir'in sözünü tutmadığı görülmemiş şeydir." Konuşanların arasında Mam Tal adında, çok şakacı bir adam vardı. Birdenbire ayağa fırladı: "İşte, işte bir saksagan! Mir'e gideyim, haber vereyim. İlkbahar kuşları bir işe yaramadı, belki bu kış kuşu için

bir ödöl verir.” Mecliste bir kakhaha kořtu: “Mam Tal, aptallık etme, bunu nasıl yaparsın, Mir’i çok kızdıracaksın.” Mam Tal cevap verdi: “Ne olacaksa olsun vallahi, kafam uçacak olsa bile Mir’e gidip bunu söyleyeceğim.” Sonra Mir’e gitti, ‘Diwan-xane’nin giriři önünde durdu, adet olduđu üzere başını eğdi, ellerini göğsünün üzerinde kavuřturdu ve söze başladı: “Müjdemo isterim Mir’imiz efendimiz, saksaaan gelmiřtir.” Mir řöyle cevap verdi: “Hoř geldin Mam Tal, iyi haberler getirdin, bu getirdiđin haberle zeki ve akılı başında olduđunu kanıtlamıř oldun.” Mam Tal řařakaldı, Mir’in onunla dalga geçtiđini düřündü, ama Mir gayet ciddi görünüyordu. Bir adamını çađırdı ve Mam Tal’e bir yelek ve bir pantolon vermesini söyledi. Bunlar getirildi Mam Tal’e verildi ve Mir dedi ki: “Bu ödöl sana helal olsun.” Meclisteki herkes çok řařırdı ve Mir’e: “Birbirinden güzel bahar kuřlarının müjdesi verildi, kimseye ödöl vermedin. Ödölünü, her zaman aramızda dolařan, pislikle beslenen, çöplerin tepesinden inmeyen saksaaan için veriyorsun. Bunu anlamıyoruz, bu çok garip” dediler. Mir: “Tabii anlamazsınız, tam da tersini anlamıřsınız” dedi. “Neden? Bunun sebebi nedir?” “Size açıklamazsam bunun sebebini anlamayacaksınız. İlkbahar kuřları canlarının istediđi yere uçarlar, sıcak günlerde keyifleri yerindedir ve yanımızda kalırlar; kış geldiđinde, soğuk bastırđında istedikleri yere uçup giderler. Pis saksaaan ise iyi günde de kötü günde de yanımızdadır, çöpleri eřeler durur. Güvenilir bir dosttur, kışın soğuđundan hiç korkmaz. Mutlu da olsak, kederli de olsak, bizimle kaderini paylařan gerçek bir arkadařtır. Ödölü saksaaan için vermemin sebebi budur.” Herkes Mir’in bu sözünü yürekten onayladı.

ETÎMOLOJÎYA ZIMANÊ KURDÎ: IV

A. UÇAMAN

G-g

gadan: ev kelîme ji gayindanê hatiye biçûk kirin, jibo ku nezaket bigire.

gadêrhev: ga+da+hev>gadêrhev. Ew darê ku werîsê ustuyê cota gayê barkêş û tîra bar bi hev dixe.

gadoş: ga+doş>gadoş: Tiştê nelihev ê ku parî giro-miro be, ji wî ra tête gotin gadoş, yanî wek doş (hêt) a ga ye, nelihev e. Bi piranî ji serê mezin re tête gotin "gadoş"e bi şîwa nîvdijminkî

gal: ev kelîme ji *gihîn* û *al* çê bûye. Ewê ku xwe bi ser û pê ber bi tiştekî dikêşîne, jibo ku bigehîje wî tiştî. Tête gotin: Gede galê nan bûn... Bn. hucûm, êrîş, rahêlan...

galik: gal+ik>galik: Ew mû, hirî û pembû yê ku gend û gemar galê wan bûne, bi tu hawayî ji wan nayên pak kirin, jibo cil û goreyê wan kesên karker û rêncber re pir bi kêr têtin, lewra pir qalind in.

gamildar: ga+mil+dar>gamildar. Ew darê ku giraniya bar dide ser milê ga, wek nîr, wek tîra moşene.

gamirok: geda+mirok>gamrok: Nexweşîneka gedeyê çilîn e, pê dimirin. Bi xwîn-berdana ji paniya wan hinkî difilitin.

gan: ev kelîme navê dihevbiyîna aletê nêr û mê ye. Sebebê girtina wî îşî ev e ku ji gihiştina wan herduyan, yekî wek wan ganî çê dibe.

garan: ga+rewan (rêvan)>garan: Ga birêkirin. Gerçî di garanê de gelek heywan hene, lê jibo ku ga balkêş e, navê wê hatiye pêş.

garanî: ga+rahn+î>garanî: Ew kundira gir a ku wek rahn e. Gayê ku her roj meftûna wê li jorê bargêşa begê servala yê bajara ye.

gark: ga+ri(rîx)+k>gark: Berê ji ber ku derdan kêmbûn, herkesî jibo helanîna qût kewar çêdikirin. Ji axa bi ka rojê ji firyita sê tiliyan zêdetir nedihat çekirin. Navê her qorekî kewarê gark bû, yanî bi qandî rêxa gayek çamûr dihatin xebitandin.

gaser: gac+ser>gaser: Herçî, ew darê du çetel ê ku bi serê kaca werîs ve ye, jibo girêdana bar.

gasin: ga+hesin>gasin: Ew hesinê ku ga wî dikişîne, şûv radike.

gav: Ev kelîme navê ling avêtinê ye, paşê bûye navê zemanê hindik ku bi qandî ling avêtinekî ye. Hêdî hêdî bûye navê zemanê şert: "gava ku tu ber bi min bêy, ezê jî ber bi te werim."

gaz: ev kelîme navê cihê bilind ê li nava erda deştane ye. Jibo ku dengê hawar-daxistina li der û doran li dîyarê wan gazan dihatin kirin, navê wê hawarê bûye gazî, yanî ew dengê ku li ser gazê têtê gotin

gazin, gazind: gazî+ne+dî>gazind: Lomeyê ku têtê kirin ji wî kesê ku dengê gazî û hawara meriv nebiriye xwe, xwe li nedîtî û nebihîstinê daniye.

geber: gan+ber>ganber>geber: Ev gotin di carsdan û nifirê de têtê xebitandin. "De here geber bibe", "tu geber bibî ez nadim", "tu geber bibî tu dê weha biki".

gebre: giya+bir+e>gebre. Navê wî tiştê zivrê ku bi wî ew giya û toza ser pûrtê dewaran têtê paqijkirin.

geda: gel+da>geda(e): Ew zarokê ku hêj nikare li xwe xwedî derkeve, divê bi diya xwe re be. Di nava zeman de bûye navê mezin û biçûkan tev.

gef: giha+hev>gef: Însanekî ku ji yekî hêrs bibe û di wê gavê de nikaribe bigihîje wî, jê re li hev neyê gihîştina wî, wê gavê hinek gotinan dibêje ku bi wan gotinan, xirabî kirinê li xwe dike deyn. Ev hawa ji vî têtê zanîn ku, gef jî wek sondê bi "xwarin"ê re têt: "sond xwar... gef xwar..."

ge-geh: 1. Carna, car-car, dema divê tekrar bibe. 2. mekanî ye, bi serê xwe nake... berge, şarge, derge...

gel: gi+hêl>gel. Tevlî, digelî, xelq.

gelek: gel+êk>gelek. Pir, zahf. Ew kombûna ku ji pirr yekan pêkhatibe.

gelemşe: gel+e+meş+e>gelemşe: Cihê ku gel bi wê de dimeşe, lêbelê kes nizane li wê derê çi heye.

gelo: gel+o>gelo: Wekî ku me li jorê gotibû; "gel", "xelq" e, "o" tîpa gazîkirinê ye, bi dawîya wî navê gazîkirî ve têt. Di nava zeman de ev "gelo" ji cihê gazîkirinê derketiye, hatiye ketiye cihê şêwrê û pîrskirinê. Wekî ku mirov bi civatî li ser tiştêkî mijûl dibe û mirov dibêje: "Gelo ev îş çawa dibe?", yan jî mirov li ser tiştêkî difikire û ji xwe re dibêje: "Gelo ez çawa bikim."

gene: guhan+e>gene. Ew parazîta ku bi guhanê heywanê digire û xwîna wê dimîje, vî navî girtiye.

genek: Giyayekî bizir-birûn e. Ji bo ku dirûvê bizrê wî bi geneyê dikeve, jê re dibêjin *genek*.

genel: giyin+al>giyinal>genel. Ew tiştê ku ji alî xelk tev were, ew tiş gelî ne, yanê ê gel e, gelî al e, yanê ji alî gel de hatiye

gengeşe: gan+kêş+e. Bihevketin û lihevgerandina biqîrîn û bêhawa, wekî însanê ku gan jê dikêşe.

genî: gû+yîn+î>guyîn>genî. Filan tişt genî bûye, yanê bûye wek tiştê ji gû...

gep: Suret. Ji ber ku, dema xwarin dikeve nava dev, bivê nevê ziman wê xwarinê dide ber kankiran, wê gavê jî sûret bi alî derve de gup dibe. Ji ber vî hawayî navê sûretê bûye *gep*. Dîsan jî, ji ber ku loqme wê sûretê gup dike, ji loqmê re jî têtê gotin *gep*.

ger: Di şûna "ha"ya ku hebûn û tunebûnê wekhev dike *-ha* tu hatî *ha* tu nehatî-. Mela dibêje:

*"Ger mîr î û padişah î, mûyek li niğ mela yî
Nadim bi milkê alem, billahî yek înayet."*

Ger, gava ku jibo şert be, wê demê ew ji egerê hatiye sivikkirin. Wek Mela gotiye:

*"Ger azazîlî bidîta nedibir xeyrê sicûdê
Lê ger li hawêr doş bûn, nihêrîn, pirsîn."*

Hilger: Berjor çûyîn, Dager: Berjêr hatin, kemê. Têger: ketina nava îşekî neçê. Lê geriya, tê geriya..., Jêger: paşve hatin, gerî bûn, gerî hatin.

gerdan: gewrî+dan>gerdan. Xişrê ku li gewriyê (qirikê) têtê danîn

geremol: germe+hol>geremol. Tevlihevî û lihevgerandina bê ahenga, bi lez û bez.

gerger: gir+kere>gerkere>gerger: Kevirê gir, zinar.

germaso: germ+hesin+o>germaso. Ew îşê ku bi hesinê germ têtê kirin. Klasîk hekîman, dema ku bixwestana birînekî der bikin da weku nîm û kîma wê jê biaxife, biwerive, jibo ku birîn teneşe (tetenoz) nebe, wî hesinî berê di agir da sor dikirin. Navê operasyonê *germaso* bû.

gernîçak: ger+niç+ik>gernîçak. Destiyê gerandina dolabê.

geveze: însanê avarê yê devçepel ê ku tevger û xebardana wî wek gevzika dewaran e.

gevezî: ger+vezî>gervezî>gevezî. Li vê derê "ger", xurandin, "vezî", derxistin e.

Dema ku bête gotin filan dewarî xwe gevizand, yanê xuriya xwe deranî, filan meriv gevizî, yanê ew kete nava toz û dûman û gemara ku li ser dewara gevizandî dicive. Lêbelê, dema ku geviz bibe lome, wê demê îş ters dibe, wekî ku bête gotin filankes di hebûnê de digevize, yanê ew jî wek dewarê hêsa dibe.

gevzik: cihê ku toz û dûman jê radiibe. Wê axa ku heywan tê de xuriya xwe dişkîne... bn. gevezî.

gewe: gi+ve>gewe. Ew kesê ku ji hawayê der û dora xwe derketî be. Ehmeq.

gewî: ew kesê ku zêde pêşve here û ji serî derkeve.

gewrek: gi+ver+ok>gewrek. Tiştê ku hev ber dide, dipişire, diherife.

gewrî: qirik.

gewşek: gi+weşek>gewşek: Ew tiştê ku sist e, hev nagire, ji hev dikeve, diweşe.

Têtê gotin: Ev tutûn gi(hemî) weşek e.

gez: jêkirina bi dindanan. Paşê bûye navê loqmekî. Ew gaza ku pê mîx têne kişandin, jibo ku ew jî wek dindanan tişt gez dike û kaş dike, vî navî girtiye.

gezgezî: kêzika zirav a dirêj a çilpê. Jibo ku li pey hev gez dike û diçe, vî navî girtiye.

gezo: giya+zê+o>gezo. Ew tiştê ku giya wî dizê.

gêj: gi+hêj>gêj. Ew însan û hewanê ku tevgerên wî bi tevayî û bê daxwaza wî, ne di ahenga hevalên wî de bin. Tête gotin: "Evê hanê gêj e." Lewra bi her hawayî, bi çep û rast, pêş û paş de diheje, doxa wî diçe. Ew gêjo ye, ne lihev e.

gêl: Çiyayê bi şax û zinar û şaw. Navê yek ji qezayên Diyarbekrê jî Gêl (Egil) e. gêlî: gêl+î. Rêya çiya ya bêkeys a ku di nava şax û zinaran de derbas dibe.

gêr: *ger* û *gêr* ji hev veqetiyane; gêr, cih guhartina ber bi nişûviya bê daxwaz û zanîn. Ez li te feriyam, kevir gêr bû.

gêre: giya+hêr+e>gêre. Hêrana giya û sap bi lingê dewaran. Niha bi piranî jêre têtê gotin gêla.

gêrik: Ji bo ku pir digere, li her cihî serî dide, jêre têtê gotin gêrik, navê wê yê rast morik e.

gêw: Şeytan. bn. gewî.

gi: Hemî, tev.

gidî: gi+dî>gidî. Ev kelîme jibo gaziya bi hawar e. Em baş bala xwe didinê, em dibînin ku ev kelîme ji devê wî însanî derdikeve ku aciz maye ji zanîn û famkirina tiştêkî. Wê gavê weka ku gazî û hawar bi derûdora xwe dixîne, dibêje: Ez ne tê de, ji min pê ve giyê dî (herkes) kî vî tiştî dizane, bila bibêje. Yan jî însanekî ku rêya derketina ji bin barekî giran nabîne, wê gavê dibêje: Gidî ez çi bikim, yanê, ez çara derketina ji bin vî barî nabînim, ji min pê ve giyê dî (herkes), kî vê çareyê dibîne bila ravayê min bike.

gidîş: ked+hêş>gidîş. Kêşkirina şinbêlê zadê çandî. Hem jibo ku keysa bayê lê neyê, hem jî barkirina sixrê zû pêk bêt.

gilî: gil+î>gilî Di Dimilî de "gil", zirwe, pozê dîyarê çiya, nuqta jorîn; di Kurmancî de "gilî", şikayet e. Ev weha çêbûye: Piştî ku gil navê nuqta jorîn e û "î" jî jibo sipartinê ye, ji vî têtê zanîn: Gava ku em dibêjin A giliya B bi C de kir, wekî ku em bibêjin A'yê wê nepakiya B'yê gihande cihê jor ku C ye. Gilî çiyê? Ew tiştê ku aydê cihê jor e.

gir¹: Ev kelîme di zimanê Kurdî -lehça Kurmancî- da; ha nav be, ha sîfet be, ha fi'la alîkar be, ew tiştêkî ji derûdora xwe veqetandî, belîkirî û bi serketî rava dide.

gir² (fi'la alîkar): Ev dara hanê *gir* bûye, ewan ên din hûr mane. Wek em bibêjin: Ev dar ji wan darên din veqetiya ye, belî bûye, bi ser wanên din ketiye.

gir³ (nav): Navê komika mezin a ji axê ku li ber hinek gundan bi dest hatiye çêkirin, jibo hawarî daxistina li derûdoran. Em dibînin ku *gir* navê tiştêkî ye ku ew ji derûdora xwe veqetandî ye, belîkirî ye, bi ser derûdora xwe dikeve.

gir⁴ (wesif): Ev nêrî gir e. Em dibînin ku gir sîfet e, yanê wesfa nêriyê ye. Weka ku em bibêjin: Ev nêrî bi gewdê xwe ji derûdora xwe veqetandî ye, ji wan mezintir e, bi ser wan dikeve.

giran: gir+an>giran: Ev kelîme ji *gir* û *an* hatiye çêkirin. Ev an weka wê an'a ku di kolan û dîlanê de ye. Em dibînin ku ewan tiştên ku li jor di kelîma gir de

hebûn, di kelîma giran de jî hene. Bi tenê ewan tiştan li vê derê bi çav nayên dîtin, lêbelê bi hêzê tene dîtin.

giranî: Mesderê çêkirî... Navê dilaneka Kurdî ye. Du nîfê wê hene: yek pê û sê pê. Vê dilanê vî navî jî avêtina gavên fireh girtiye, lewra di tu hawayê folk-lora Kurdî de bi qandî vî hawayî gavên fireh nayên avêtin.

girrîş: girê+rê>girrîş: Ew kinc û cilê ku hingî qetiyaye ku girêdayê wê jî rijiyane. giş : gi+hêş>giş. Ewan tiştên ku hemî di hêşa hev de ne, hev dipên, sîpera hev in. giştik: gi+hêşî+tî+k>giştik. Hemî di bin yekitiyek. Ji van çar kelîman ewa pêşîn (gi) jibo tevayî, her sêyên dawîn jibo tevayiya hevgirtî, têtin gotin

giştî: gi+hêş+tî>giştî. Hemî hevgirtî, hemî bi yekîtî.

gog-gok: go+k. Topa biçûk

gol: (gul, kul, kun, qul) Dema ku em li van her pênc kelîman dinihêrin, em dibînin ku hevdengiya wan ne bi rasthatinê ye. Belkî ev hevdengiya wan jî hevbiyîniya wan e. Yanê heryek jî wan jî derveyê zemîna xwe tiştêkî dî ye. Her pênc jî, jibo ku di zemîn qetandinê de yek in, ew hevdengê hev in. Tête zanîn ku ew hevzayê hev in jî, lê kî jî wan kîja zaye, kî zarokê kî ye, em vî nizanin.

golalek: gû+lûlik>golalek. Ew kêzika ku gû lûlik dike.

goran: guhur, guhuran. Ev kelîme jî guhartinê sivik bûye. Dema ku em bibêjin: ev tişt li ba te erzan e, lêbelê li gora (gorana) min bûha ye, yanê ji ber ku tu zengîn î, yan jî ev tişt ji te re ne lazim e, ew jibo te erzan e; eger tu bi min biguhurî, bê wekî tu di cihê min de bî, wê gavê dê tu jî bibêjî bûha ye. Ji ber ku kok (mesder) di Kurmancî de mê ye, gora-gorana rast in, goranî çewt e. Bi zeman re ev gotin cihê xwe fireh kiriye û ketiye şûna dîtinê jî: Li gora min =Bi dîtina min.

gorî: guhûrî. Dema ku em bi çavê diyalektolojiya Kurdî dinêrin, em dibînin ku di gelek herêmên Kurdistanê de, dema ku însankî bi yekê jî xwe jortir re xeber bide û bixwaze rûmet û mezinatîyek bide wî, ew tim di serê xebera xwe de dibêje “ez gorî”, yanê ewan êş û kêmaniyên ku bi serê te de werin, bila ez bi te bêtîm guhartin, ewan êş û kêmanîyan bila bi serê min de werin.

gorim: guhura+min>gorim: Di kevneşopa gelê Kurd de ev hawa hê jî gelek e; dema ku di nava du malbatan yan jî du beran de şerekî bi kuştin yan jî bi malwêranîyek giran çê bibe, di lihevhatinê de (jibo pêşgirtina poşmanîyê) jî herdu malên wendakirî keç dihatin guhartin. Dîsan jî di Kurdistanê de ji ber ku qelen pir giran dihat, du malên ku keç û kurê wan hebûya, ewanan keçan bi hev dýguhartin. Ji wê bûnê, her keçekî ji xuşka mêrê xwe re digot *guhura* min, yanê ewa ku bi min hatiye guhartin.

gorr: kûr>gorr: Ev kelîme jî kûriyê hatiye derxistin; navê wê çala kûr a ku mirî têde tete veşartin.

goşkar: goşt+kar>goşkar: Ew kesê ku îş û karê goşt dike. Berê, jibo ku herkes nikaribû pêlavê jî sextiyanê debaxkirî û bi qalib kirî bikirre, herkes diçû ba wan însanê ku karê wan heywan serjêkirin û goşt firotin e; li gora lingê xwe

solekî çerm dikirî, fikir çarox. Ji ber vî hawayî pêşyan gotine: “Lingê pêxwasan li ber deriyê goşkaran e.”

goşt: ev kelîme bi kuştinê re hevdeng e. Navê wê heywanê ye ku jibo xwarinê re hatibe kuştin.

goya: go, ji gotinê ye. Em dibêjin: goya ev tişt weha ye = ji gotinan ev tişt weha ye.

guhan: Ev nav ji *guh* hatiye çêkirin. *Guh* tek e, guhan piraniya wî ye, em dibînin; herçî ew heywanên ku em goşt û şîrê wan dixun, yan du yan jî çar tene guh bi tûra şîrê wan ve dirêj bûne. Ji bo ku ji yekî zêdetir in, me ji wan re gotiye *guhan*. Paşê, bi zeman re, me ji tûrê bi tevî wan guhê wê re gotiye *guhan*. Dîsan em vî jî dibînin ku, ew cihê ku torba şîr pêve ye ji heywana mê, di heywana nêr de jî torba hêkan bi wêderê ve ye. Ji vê bûnê, navê hêk û torba nêr jî gun hatiye danîn.

gulan: Navê meha pêncaya ye, jibo ku dema gul û giya ye.

gulî: gul+î>gulî: Navê heryek ji wan şaxê darê ku li jorê qurmê wê ji hev veqetiya ne. Jibo ku her yek ji wan şaxan hinek gulan digire, ji her yekî ji wan re tete gotin *gulî*.

gulok: go+li+ok>gulok. Ew tiştê wek topê ku lihev hatiye gerandin û hatiye pêçan.

gurnûk: gur+nûk. Navê cûrekî giya ye. Ew tiştê ku nûkê wî gur in, pir in; bigîjin çî, pê digirin.

guzû: ew rûnê ku pirî kevn dibe, dema ku ziman pê dibe wek derzî tê de herin, ew ziman gez dike. Lewra jê re tete gotin guzû.

guzûz: geze+zû>guzûz. Kurmikeka biçûk e, bi purt e, di tiştê rîsîn de xweş dixebite. Jibo ku zû zû gez dike, vî navî girtiye.

ha¹: Jibo ravadan û nîşandana tiştêkî berçav. Wekî ku tu bibêjî: *Ha* vî merivî, *ha* vî bajarî, *ha* vê bizinê... Dema ku yek bi navê te yan jî bi şêla te gazî te bike, yan deng li te bike, tu dibêjî *ha*. Bi vê dengê *ha*, tu xwe ravayê wî didî, hem jî tu bihîstina te ya dengê wî jî ravayê wî didî.

ha²: jibo wekheviya çend kesan, çend tiştan, yan çend îş û karan tê. Bi tenê wê gavê, divê di serê her yekî ji wan da *ha* were. Wek: *Ha ez ha tu ha* Hejar, em tev yek in. Ev erd *ha* şûv be *ha* zevî be *ha* pirêze be, ê me ye. *Ha* te dew kila *ha* te mehîrê tev da. “*Ha*” ya wekhevî, carna jibo wekheviya tiştêkî pir biçûk û tiştêkî pir mezin têtê gotin. Wek: *Ha* te hêkek dizî *ha* te merivek şêland. Ev *ha*, dîsa ewê ku di bendewarî û pepûkiyê de jî têt gotin; tu dibêjî: *Ez* li benda filankesê bûm, *ha* îro tê *ha* sibê tê, û nehat.

ha³: Jibo lêhaybûna tersiya tiştêkî. Wekî: haaa! min weha nizaniya. Haaa! ma tu ji dil dibêjî? Em dibînin ku di cihê weha de, “*ha*”; tersê wê *ha* ya ku di cihê na de têtê gotin, yanê ew çendî kin e, ev jî ew çend dirêj e.

ha⁴: Jibo halan hildanê jî têt gotin. Wekî: *Ha* bexê mala bavê min, *ha* şêrê çiya *ha*. Em dibînin ku ev *ha* ya halan hildanê, navê *ha* ya têhildayî digire nava xwe.

ha⁵: Jibo kinkirina zeman jî têt. Wekî: *Ha ha*, ez vame diçim û têt. *Ha ha*, tu wî îşî zû pêk bînî; di cihê weha de divê du *ha* lihev suwar bibin, û bi kin û kurtî bêtin gotin.

haf: hev. Zêfekî mekani ye, jibo nêzîkatiyê ye: mala me li *haf* mizgevtê ye. *Ez* diçim *hafa* rezan. Yanê mala me û mizgeft li texma hev in. *Ez* û rez jî em dê bigihîjin hev.

havîn: hev+hên>havîn. Ew demsala ku hênîkayî xwe dide hev, mala xwe bar dike.

hawa: hev+a>hawa. Mîna, wekî, di şiklê yê wî da. ... “Tu hawayê filankesê dibêjî”; Yanê, gotina te hevê gotina wî ye.

hawêr: derûdorên dûr.

hay¹: Berketin, dîtin, bihîstin (bi piranî di nebûyîne de).

hay²: Alaqe. Di herdu cihan de jî ev hay ji wê he ya ser hebûnê têt.

he : Lixwesar, bi mana mewcûd a Erebi; “var” a Tirkî; û “est” a Dimilî an jî Farişî dide. Ji ber vî hawayî, ew tim fi’leka alîkar dixwaze; herwekî bû. bûn û re. Wek tu bibêjî: filan tişt li ba min hebû (he+bû). Ewan tiştan li ba min hebûn (he+bûn). Eslê wê “he” ye; jibo ku du tene “e” têtin kêlaka hev, “y” jibo keli-jandina du tîpê bêdeng, jixweber di dawiya kelîmê de têt der. Dema ku yek ji te re bibêje: ma tu vî îşî dikî, yan jî: ma te vî karî kiriye? Tu dibêjî herê (he+rê); li vê derê rê di şûna kelîma “durust” de ye. Wek tu bibêjî: Ew tiştê ku tu dibêjî (yan dipirsî) ew hatiye cih, ew li rê ye, ewê pêk were, ewê li rêya

xwe rast bibe. Ev wek emrê çûyinê ku here ye. Dema ku tu ji yekê re bibêjî here, ev kelîme ji he û re hatiye çêkirin. Li vê derê re ji rê hatiye wergerandin. Wek tu bibêjî: Heye rêya te>rêya te heye. Eger em baş bifikirin, em dê vî bibînin ku *were* yanê emrê hatinê jî wek emrê çûyinê ye (bn. Ve û were).

hefş: hev+hêş>hevş>hewş. Cihê ku heywan têde têtin berhevkirin. Bi piranî ji çîrpî çêkirî ye, servekirî ye û bê derî ye.

hengame(D): hing+ane>hingane>hengame: Hing: 1. Mêşa hingiv. 2. Gav(dem); yanî dema bisînor û teng. -ane: awa, mîna, wekî. ... Yanî tevger û dengê di sitîla kewara mêşa hingiv de.

herêm: heriya (ax) hevgirtî, mintîqe.

hewan:hêr+van>hewan. Ew tiştê ku dihêre, hem jî digihîne hev.

hewar: haaa!+were>hewar: Haaa! wer...

heywan: heyî+van>heywan. Ew tiştê ku xwediyê hebûn ajotinê ye.

hê: jibo zemanê nebûyî: Hê êvar nebûye. Hê ew nehatibû.

hê jî: jibo zemanê nebûyî tevî çavnehîrîyê.

hêk: ew tiştê ku hebûna heywanî dajo.

hêl: tiştêkî bedawa lê bi zor têt bidestxistin.

hêş: sîper, berîqet, tesîr, sevîye.

hijik: darik a ku dihiye.

hijîr: hij+şîr>hijîr. Hijika ku şîr jê têt.

hindik: hin+di+êk>hindik. Ew piçeka ku di nava yekî de ye.

hinga-hingê: ha+enî+gav>hinga>hingê. Wê gavê, wê demê. Enî (z).

hingî: hin+gî. Çiqas *hin* û piçên ku hene, hemî.

hingiv: hing+hev>hingiv: Tiştê ku mêş dide hev.

hinkî: Yek piç, yek par.

istir: Qatir. Bn. histir, hêztir.

î¹ : Jibo belîkirina welat û herêm û bajar û gundê kesan. Beytar Nûrî yê Dêrsimî, Fehmî Firatê Licî, Cegerxwînê Torî, Hesen Keyayê Celkî, Zîya Gokalpê Germikî (Çêrmûkî), Seîdê Nûrsî... di dawîya lêkera zemanê çûyî de tê û wê ji lêkeriyê derdixîne, dike pêbûyê (mef'ûlê) wê kirinê: Kuştî, ketî, mirî, xistî, tî, birçî... Vana sîfet in, ne fîl, di dawîya navên millet û gelan de têt, navên wan dibin navên zimanên wan ên makzayî: Kurdî, Kurmancî, Tirkî, Erebi, Îngilîzî, Farisî, Almanî... Î, di serê kelîma sal û şev û rojê de têt, cihê kelîma -ev û vî digire: Îsal-evsal, îro-evro, îşev-evşev... Piranî: Van; salan, van rojan, van şevan... Jibo bûyin û kirina şexsê duyemîn di zemanê fire de: Tu diçî, tu dibî, tu dipêjî, tu dirêjî... Piranî: in; hun diçin, hun dibin, hun dirêjin... Jibo şekil û hal; dirêjî, tu qureyî... Î, lêkera alikar e.

î² : Carna di dawîya hinkî navan de têt, ewan navan dibin sîfet; wekî: ked, diz...diz jixwe nav e; ked jî bûye nav. Dema ku em dibêjin: heywana kedî, yanê ew heywana ku bi ked û xebata însan dijî. Bn. ked. Dizî: ew îşê ku yekî diz wê kirîye.

în, in: Jibo mesder çêkirinê, bi dawîya lêkera zemanê çûyî ve têt: hatin, ketin, revîn, civîn... Jibo piraniya lêkeran, bi dawîya wan ve têt: (em, hun, ewana, evana) hatin, ketin, revîn, civîn....

înan, ênan: înan: bawerî; ênan: hatin. Em dibêjin: ez tîm: ez dihîm.

îso: ê+soht>îso. Ew tiştê (giya) ku sohtin dike, disoje, şewata bê agir dide.

îşkence: êş+gan+ji+cî+e>êşa+gan+ji+cî>êşganjicî. Piştî ku dibe nav, dibe *êşgan-jicî* e; jibo ku c û j hev deng in, j dikeve, dibe *êşkence*; jibo ku î û ê hatine kêleka hev, divê tîpa kelandinê (y) têkeve nava wan; wê gavê dibe êşkencîye; jibo ku kelîma pirr dirêj dibe, tîpa kelandinê (y) nehatiye anîn; e jî tîpa nav çekirinê ye, ew jî nehatiye avêtin; î zêde maye û ew hatiye avêtin, bûye: êşgance>îşkence. Ew êşa ku gan ji cih dike.

îşte: ha+ji+te+re>hajite>îşte. Bi Kurmancî, ravadan û bidestdana tişteki bi haştayê tete gotin: Haşt ew va ye; haşt vî bigire. Ha+ji+te+re>hajite hatiye sivikkirin, bûye *haşt*, derbasî Tirkî bûye û bûye *işte*.

jana zirav: jana ku kî pê bikeve, ew goştê xwe wenda dike, zirav dibe. Jana ziravker.

janbûrî: jan+bûhûrî>janabûrî: Ew însan yan jî heywanê ku nexweşiyek derbas kiribe, bûbe kevnejanî.

jan-jîn(jiyîn): Evan herdu kelîmeyên hevdeng, di herdû nuqtê tersê hev de cih digirin; jan: ew êşa ku tiştêkî xwedî mirin bimirîne, yan jî bi zêde êşandinê û paşde hêştina wê ji hevalên wê veqetîne, paşde bixîne. *Filankes, jana zirav lê ket, pê mir. *Jan kete pezê filankesê, qeliya. *Birîna min hingî *jan* dide ku ez ji derûdora xwe bêhay mame. Jîn: filankes dijî (=nemirî ye). Em vane dijîn. Yanê, em wekî heval û hogirên xwe, dixun, vedixun, radizên, digerin. *Ew dijî*; yanê, janê wî nemirandiye. *Em dijîn*; yanê, janê me ji hevalên me paşde nexistiye.

jar : Birîna jar tête gotin. Yanê, di êşandinê de wek xwarina jehrê ye. *Jar*, jibo însan û heywanê lewaz jî tête gotin.

jehr: jî (jiyîn)+xur>jîxur>jehr. Ew tiştê ku jiyînê dixwe. Zehir jî ji jehrê wergeriya. Bi Dimilî tête gotin “jar”.

jendin: jiyîndin. Jihevkirina hinek tiştan, bi jîya ser kevan; wek, herî, pemû, liva û mû. Jî; ew têla ji rodî, ku li ser kevanê ye. îndin; jî'yê dike fî'l, dibe jiyîndin. Jendin; çawa ku teq dibe teqandin, kew dibe kewandin. Bn. kevan.

jê: ji+wê>jiwê>jê: Ew daçêka ku *jî* ye, ew zamîra ku *wê* ye; lihev keliyane, hev girtine bûne *jê, lê, pê, tê*. Ew jî wek *jê*; ji daçêk û zamîrê lihev keliyane, wan şeklan girtine.

jêr, jor: ev herdû kelîmeyên hevdeng, navên du zêfê dijî hev in.

jî : *Zêfê mekan*: *Pez ji gomê hate der. *Dersa xwe *jîber* dixwîne. *Semedîtî*: Jibo ku tu naxwînî, ez alîkariya te nakim. *Vegetandinî*: Ev dîwar jihev çûye. Me malê xwe jihev xistiye. *Guhartin*: Ji dêla deynê xwe pez bigire. Ji dêla te de ez diçim. *Wekîtî*: Ez ji vî rengî dixvazim. *Hinkî*: Ji vî malî digihîje te jî. *Cih belî kirin*: Tu vî tiştî ji min bixwaze. Tu gazindên xwe *jî* xwe bike, ji par de ez te dipê (zêfê zeman). *Cih pirsîn*: Tu *jî* ku hatî? *Zeman pirsîn*: Tu ji kînga ve rêpan dikî?... Carna ew du însanê ku hev bidev bêminet bikin, em dibînin ku yek ji wan jî ewê di re weha dibêje: Tu filan tiştî weha dikî bike, eger tu nakî, jî kîrê kurê min ve. Ew meriv bi vê gotinê dixwaze bibêje ku: eger tu weha nekî, dê gelekî xirabî û nepakî çêbibin. Ewan xirabî û nepakiyan jî kîrê kurê min ve (=dûr). Ew bi vê gotinê dixwaze bibêje ku: Li ba min tiştê pir hêja kîrê kurê min e, ji wî pê ve xirabî û nepakî bi ser çî de têtin bila bêtin, lê ew ne tê de...

jîber: ji+ber>jîber. Ber, li vê derê: Sing, sîne. Ez vî tiştî jîber dikim. Yanê, ez vî tiştî ji dev dixwînim, li tiştêkî nivîsandî nanihêrim. Dersa xwe *jîber* dike. Filankes *jîbera* wî zêde ye, yanê hafîza wî zêde ye.

jîn : Ji zayînê têt. Yanê însanê ku dizê. Bn. Zî.

jique: jî+qe+ne>jique. Jiyîn qe (qet) neman. Ew tiştê ku jiyînê qet nahêle.

jiquebût: jî+qet+nebit. Yanê jiyîn qe nebit. Wek însanê jiqnexwarî. Ev gotin bi piranî jibo zarokên çilek, jin dixebitînin. Carina jî dibêjin: kul û ziqnebût bixwe.

jiyan: şeklekî belikîrî ya jiyînê.

jî ¹: bi ser ve kirin: Eger te vê gamêşê firot, sakê *jî* li ser bazar bike.

jî ²: Rodiyê dewarê gayîn, ku bi destê hinek sen'atkarên, tiştêkî wek têla ji pola têtê çêkin, û di nava herdu serê şerbûtekî (gaz û nîv) dirêj de têtê raxistin û wê şerbûtê xwar dike ku nava herdu serê wê bi qandî gazeke dimîne. Ew tiştê ku ji wan herduyan têtê meydanê, navê wê kevan e. Bn. kevan. Pêşiyên pir kevn ên me însanan, bi wan tîr û kevanan şer û nêçîr kirine. Kîşandina jîyê bo ser kevan, ji ber ku ne karê herkesî bûye, jibo wan însanê ku serkêşî û dest-dirêjiyê dikan, têtê gotin: Filankesê jîya wî kîşande ser kevan. Yanê, wê xalekî û xwariya wî jê derxist, ew bû wek jîya ser kevan... Em vê dibînin ku; du gotinên dijê hev, ku yek xwarî û yê di jî rastî ye; li vir du tiştê dijî hev, ku yek kevan e, ya di jî "jî" ye; nav danîne û hinek tişt ji pîvane.

jîr : ji însanê ku li gora hevsal û derûdora xwe çêtir tiştan fam bike, îşan lihev bîne û xweşbîn be, têtê gotin. Filankesê di vî îşî de jîrîtî kir. Yanê, îş bi xweşî derbas kir, nermatî rava da... piraniya jîr tune ye.

jîrik: jîr+ik>jîrik. Jibo ku tu kesek vî nebihîstîye ku bê yarî û bê tinaz ji însanek jîr re bête gotin jîrik, di her welatek de gundek-du gund, însanên wan bi devê derûdora xwe bi saxikî têtin naskirin, di çîrok û bûyerê wan ên kenanî (komedî) de bi piranî navê jîrik bi tersê jîrîtiyê derbas dibe, bi vî hawayî kena civatê jî duqat dibe.

jûjî: tûj+jî. Ev nav ji *tûj* û *jîyê* hatiye sivikkirin. Jibo ku du tene "j" ketine kêleka hev, yanê bûye (tûj+jî), eger "j"yek bihata avêtin, dibû "tûjî", nedibû "jûjî". Ji herdû "j"yan yek hatiye şûna "t"yê, bûye jûjî.

K-k

ka¹: ev kelîme jibo pîrsa bi xwestin yan jî bi ravadan e. Dema em dibêjin; “ka filan tiştî bide”, em wî tiştî dixwazin bigirin. Dema em bibêjin; “ka filan tişt li ku ye?”, wê gavê em dixwazin wî tiştî bibînin. Dema ku em bibêjin; “ka li min binêre”, wekî ku em bibêjin; ew nihêrîna te li ku ye, ez wê ji te dixwazim.

ka²: sap û giyayê hûrkişî. Pûta rijî. Levra bê bizr e.

kade: qad+e>kade. Perçekî erdê biçûk. “Erdê xwe qad kirin”; yanê, erd kirin latên biçûk. Qad jî ji qet a ku di qetandinê de ye (dengê tebîet). kad>qade; sîfet digerin nav dibe kade. kade: navê wî nanê bi rûn ê bi navik e, ku di tepsiyê de yekpare têtê pahtin û bi kêrê wekî çorekan (kaye-z)têtê birrîn. Ew vî navî ji birrîna ku wî dike qet bi qet, digire.

kafîşkî: ga+ferş+ki>gafîşkî>kafîşkî. Ew nogina ku berya wexta xwe, yanê bi biçûkayî hatibe ga û ber girtibe, têtê gotin: Vê noginê kafîşkayî ber girtiye, yan jî, kafîşkayî zaye. Dîsan jî, ew heywana ku di berya tijîkirina rojên xwe yên avisiyê de bizê, têtê gotin: kafîşkî zaye.

kak: birayê mezin, bi Soranî. Ev jî wek kur, keç, da, bav û hwd. bi tenê nayête gotin.

kakote: ka+kut+e>kakote: Ev, jibo seriyê vala yê ku tişt fam nake têt gotin.

Yanê ew seriyê ku wek conî ye, bi tenê jibo kutana kayê re dibe.

kakvîrik: ka+kum+ver+ik>kakvîrik. Kumika ser kayê. (ver, bi Dimilî “rû”, “kêlek”e). Bn. kumvetîrik.

kal: ka+al>kal: ew tiştê ku bi alî kayê de ye, ber bi kayê diçe, yanê rijî ye. Xwarina xav, fêkiyên xag.

kalan: kard+hilan>kalan: Ew tiştê ku kêr di wê de têtê hilandin, veşartin. Di lehçeya Dimilî de kard; kêr, hil: di Kurmancî de rakirin û veşartin e. “Şûr û xincer ketin kalan”, yanê hatin veşartin, jibo ku ketin şûna hilanînê digire.

kalîn: ka+alî+în>kaliyîn>kalîn. Bi piranî kalîn bi nalînê re têtê gotin. Ev kelîme bêjek (neqil, hikaye) e. Dengê wî kesê nexweş e. Filankesê nexweş, kalîn û nalîna wî ye. Yanê, gazî dike, dibêje: Ka alî (ka alîkarê min), ne alî (nîn e alîkar). Wekî ku bibêje: Ka wana li ku ne, naa, vana tu nîn in... Di nava zeman de ka û na bi alî ve keliyane, bûne kalî û nalî; î n

- jibo çêkirina mesder hatiye dawiya wan, bûne kalîn û nalîn.
- kan: tiştê tabîî yê pirr ê ku dawiya wî nexuya be. Kana xwey, kana komirê...
Kanî jî ji kanê ye: kan+i: kana avê.
- kando: kan+do. d lehça Dimilî de kan(kahn)=kevin, do=dotin. Kando: Bi piranî ew heywana ku avis bibe, nayête dotin, piştî ku avisiya wê derbas bibe û ew stewr (hêstewr) bimîne û şîrê wê jî neçike, wê gavê ew dibe kando, yanê kevnedotî.
- kanûn: navê meha paşîn û meha paşînê ya zivistanê ye. Meha pêşîn Kanûnê pêşîn e, meha paşîn Kanûnê paşîn e. Evan herdu mehan navê xwe girtine ji wê çalika ku li pêşiya tifikê tête çêkirin jibo ku bibe xwelîdanka tifikê. Ji bo ku bi piranî di Kurdistanê de ev herdu meh gelek bi serma dibuhûrin, herkes li dora wê xwelîdanka ku tijî agir û teraf e, dicivin; kanûn: berî her tiştî, navê kana teraf û agir û xweliyê ye.
- kap: tiştê ku ji dora xwe hindik bilindtir e. Dik, sekû, movik, hestiyê çokê, benê ku helboqa serê wê bi movikek biarqîle, wek wî benê ku pê tête girêdan, ser û sing, yan jî sing û lingên heywanan... Benê sêpika xeniqandina însanan jî navê xwe ji vî girti ye ku ji wî re tête gotin kap.
- kapek: ka+pê+k>kapek. Kapeka ku di wêtina ard de pê dikeve. Di vê derê de pê di cihê jêderketinê de ye. Em dibînin ku kevanî dibêje: Min du kil dew keyand, vî rûnî pê ket. Çawa; ew rûnê ku bi kila dewê kevanîyê ketiye, jibo ku ji dew siviktir e, li ser wî dimîne; kapek jî jibo ku ji ard girtir e, naçe binê moxilê, li ser dimîne. Kapek: kayê ku pê ketiye.
- karaz: kerra+rêz>karaz: kevirê birêz, kevirê rêzê. Navê qezayekî Diyarbêkrê ye; di başûrê qeza Licê de bi 30 km., bakûrê bajarê Diyarbêkrê de jî 54 km de cih digire. Jibo ku ew şênayî hatiye avakirin di nava qora zinarên ku bi wan deşta Diyarbêkrê û çiyayê wê ji hev diqetin, ev nav lê hatiye danîn.
- kartol: kerî+tol>kartol: tiştê nelihev ê bêteşe.
- karûk: ka+rû+k>karûk: ew tiştê li rûyê kayê. Li gora teknîka çandinî ya kevin, kuvarik di kaya hêmi de dihatin çandin. Bn. kuvarik, kumfetîrik, kakvîrik.
- karwan: kar+van>karwan. Kesê karker ê bi bazirganiya biçûk.
- kaş: Qerac. Ji wê kaşa ku di kaşkirinê de ye, jibo ku çûyîn û tevgera di cihê qerac de bivê nevê kaşbûn heye.
- kaşan: Gava ku trê nû hate Kurdistanê, xelkê Kurd vî navî lê danîn. Bi zeman re, trê kete pêşiya kaşanê. Lê hê jî gelek yextiyar kaşan dixebitînin.
- kaşink: kaşînek. Ew welaqa ku tişt bi wê tête kişandin.

- kat: 1. Wext. 2. Erdê ku ji latê jî biçûktir e, tebar e.
- kavar: erdê ku zinar û kevir be, ji çandinê re bikêr neyê.
- kavil: kel+vîl>kavil. Kel, di Dimilî de; kum, qatî(ban); vîl (vîl-a); belavbûyî, jihevketî. kelvîl>kavil: Ew avahiya ku qatîyê(banê) wê hilweşiya ye, belav bûye, bûye enqaz.
- kawî: ka+wî>kawî: bêrikirin. Gava ku meriv bêriya yekê bike, çavên xwe lê digêrîne, pîrsa wî dike, dibêje: ka wî? (ka ew?).
- kaxiz: ka+xêz>kaxiz: li vê derê *gah* bûye *ka*. Hema hema bi tevayî kelîma cî, dibe “cîh”, ge, “gah”. Wekî derga, şarge. Ev kelîma kaxizê jî bîngeha wê (ga+xêz) e. *Gaxêz*, bi zeman bûye *kaxiz*. Yanê, cîhê xêzkerinê.
- kayîn: ka+yîn>kayîn: ew heywana ku xwedî hûrî be, jibo ku gavek zûtir hûriyê xwe tijî bike, xwarinê pirr nacû; paşiyê, gava ku bîna xwe dide, piçîk bi piçîk wê xwarinê tîne devê xwe, ji nû ve dicû û dadîqurtîne. Navê vî cûtinê hatiye danîn kayîn. Di Dimilî de *kay* leyztik e, *kayîn* kirina îşê leyztikê ye. Heywana ku kayîna xwe bike, wekî ku bileyze.
- keçel: kele+çîl. Kele: serî, çîl: di pêşiya rengan de têt, jibo ku sadebûn û xwerûbûna wan rava bide. Gava ku em dibêjin dîkê çîl sipî, sêva çîl sor, beranê çîl reş; wekî ku em bibêjin, di rengên wan de tu nuqtetek û lişobûnek tune ye. Gava ku em dibêjin filankes keçel e, wekî ku em bibêjin keleçîl e, yanê di keleyê wî de por filan tune ye ku rengê serê wî ji sadebûnê derxîne. Bi zeman, kele û çîl bi hev ve keliyan, bûn yek kelîme. Ew “ê” ya ku li pey “k” têt, “î” ya çîlê jî wergerandiye kiriye “e”. Jibo sivikiyê; “keleçîl” bûye “keçîl”>keçel.
- ked: Ew tiştê ku însan wî bi xebateka zorkêşî û durust bi destê xwe dixwe. Ked: Xwarina ku însan bi wê dijî.
- kedî: ked+î>kedî: ew heywana ku ji keda malê dixwe. Tersê wî “kûvî” ye.
- kef :giha+hev>gihahev>kef: ew kelûpelên sivik ên ku di nava tiştên ron de ne, bi tevdan û kelandinê bi ser dikevin û digihin hev.
- kefçîk: kef+çîk: ew aletê ku qirş û qalên bi ser avê dikevin hiltîne, diçîkîne. Carina “k” dikeve, dibe kefçî.
- kefen: kevin. Eger em çend sed sal li pey xwe bizîvirin, em li şertên wan însanan bifikirin, gelo em dê ji hezar însanî li ser çend kesan cilên bê pîne bibînin? Tevlî ku ji hezarî yek yan jî du kes xemilandî hatine veşartin, wanên mayîn di kincên kevin de hatine veşartin. Jibo ku di Arebî de “v” tune ye, “v” dibe “f”; *kevin* dibe *kefen* û bi îslamiyetê re di lîteratora Kurdî, Tirkî, Farsî û êd. cih digire.
- kefgir: kef+gir>kefgir. Bn. kef, gir.
- kehreban: ka+revan>kareban. Kareban. Jibo ku tiştên hûrikên sivik ên wek

kayê dikişîne xwe, vî navî girtiye.

kej: 1. Navbirdana xwendina salewext. 2. Însan û heywanên reng zer. 3. Nexê dirêjane honandî. Bn. kezî.

kel: Bi tevayî; bilindî, mezinatî, pêşketinî û pirranî dide zanîn. Wekî *kele*: Ew perça hêja, ji însan û heywan=kel+e. *Kel*: Av keliya, peqik da û bilind bû. Conegayê *kel*: Ew conegayê torê gewiyê ku jibo fal nayête xesandin. Nêriyê kel, beranê kel jî tête gotin. *Kela* moriyan, *kela* bamyar; jibo ku çend şerît dibin qevd. *Kela*: navê avahiyên mezin û bilind ku vegirtina wan gelek bêkeys e. Kela Diyarbekrê, Kela Babêxê, Kela Mêreniyê, Kela Gêlî (Egil)...

kelaşo: kele+şo>kelaşo: Cihê serşûştinê. *Serşo* jî tête gotin.

kelazî: kel+e+zî>kelazî. Ew çêleka ku zîya wê hatiye kel, li pey conega digere.

kele: kel+e>kele: rûnê teze. Ev rûn navê xwe ji cihê xwe digire. Yanê ji ser dew hatiye girtin; neçûye ser agir, xwey pê nebûye, tiştêkî di li nava wî neketiye. Bn. Kale (Dimilî): Xag.

kelef: kel+hev>kelev>kelef. Qevda mircan û moriyan.

kelegoşt: kel+e+goşt. Hevîrê vekirî yê ku li der wî goştê hêrayî tête pahnkirin (lehmeçûn).

kelem: k+lem=kelem, lem+q=qelem. Bn. la. Kelem: pîjikê tûj ê ku alîyek wî di axê de be yan jî bi darê ve be, ji wî re tête gotin kelem. Lehane jî, jibo ku piştî qurmê wê di axê de dimîne, ku pê lê tête kirin, ew jî wekî kelemê dibirre, diêşîne; ji lehanê re jî tête gotin *kelem*.

kelepaçe: kele+paçe>kelepaçe. Kele, serî ye; paçe jî, hûrî ye. Jibo ku wekî paçik tenik e, jê re tête gotin paçe.

kelepûr: kele+pûrt. Ev gotin jibo wan kesên ku çavên wan li tiştên biçûk ê bedewa ye, ku ewan tiştan bi fiyeta xwe di dereca pûrtên serê heywanan de ye; yanê, goşt û post û herî bi destên wan nakeve.

kelezir: kele+zir>kelezir: Ew heywana ku ber negire, avis nemîne.

kelîme: Ev gotineka Kurdî ya sade ye. Eger em baş bifikirin, em vî dibînin, ku “la” û “le” tiştên zirav û dirêj; “m” tête dawîya wê, ew dibe lem; tiştê zirav ê ku li ser axê dirêj dibe: Lema zebeşê, lema xiyarê... “ke” tête pêşiya “m”, dibe kem: Ew çandiyê ku hindik bi ser axê dikeve, kema îsotê, kema firingiyê... Em “ke” tînin pêşiya “lem”, dibe kelem>kelîm. Jibo îş guhartinê “e” tête dawiyê, dibê “kelîme”. “Kelem” di can de şop dihêle, “kelîme” jî di mêjî de şop çêdike. Ev hev dengî û hevkarî (cînasa lefzî û cînasa manewî) vê bi me dide zanîn, ku *kelîme* ji “la” dest pê dike û têt. Qelem jî ji kelemê hatiye. K>Q, di nava van herduyan de jî hev dengî

- û hevbinî (cînasa lefzî û cînasa şeklî) heye.
- kem: tiştê tûj. Wek istiriyê, wek tîrê...
- kengê: kînga=kîjan(kî+ji+wan)+gav: Kîjan zaman.
- kenişt: kun+est-îşt. Eşt-îşt: di Dimilî de "avêtin" e. Yanê mêşa hingiv di kuna kewarê de davêje derveyê kewarê (sinît jî têtê gotin). Lêbelê li dora kuna kewarê dicivîne. Gava ku serma dest pê dike, mêşên rênçber kuna kewara xwe bi wî diseyînin.
- Hekîmên Kurdistanê wî keniştî di çêkirina melheman de dixebitînin. Belkî jî, jibo ku bibe sîper li ber kurm û kêzan, mêş wî li dora devê kewarê dicivîne.
- kenîfe: genî+hev+e>kenefe: Ew cihê ku tiştên genî tê de digihîjin hev.
- kepek: ka+pê+k>kapek: Ew kirasê ku bi tene ve zeliqandî ye. Piştê ku ji cihê xwe têtê rakirin, dibe wek kayê. Kepek: ew kayê ku pê dikeve.
- kepenk: ked+pen+k>kepenk: Ew tiştê ku kedê (xwarinê) penî dike, dinuxêfe, vedişêre, ji diziyê û destdirêjayiyê dipê.
- ker: heywanekî çarpê û yeksim e, hatiye xwedîkirin jibo kar û bar. Navê xwe ji barê xwe digire. Kergo jî bi goyên xwe pê re bazdaye ku navê wê girtiye. Li Asyayê bi abdalî û li Awrûpayê jî bi jîrîtî têtê naskirin. Di sarê de û di berxwedanê de jî serî dikişîne. Jibo ku kevintirînê hevalê însanan e, di cihgirtina di nava gotinên pêşyan de jî pêşeng e: Ker bikeve çamûrê, ji xwediyê wî zeximtir tune ye; kerê ku barê min lê nebe, ji min re çî; ker bi gem û hevsar, mêr bi soz û qerar; ker nabe qurban, ma heqê kerê jî nabe qurban; kerê ku barê mirov ne lê be mirov çî nake; kerê bi kûrtanê xwe nerazî; kerê kûrmî diçe liser çavîyê av vedixwe; ker ew ker e, kûrtanê wî ne li ser e; kerê reş qedra gulê çî zane, her dibêje kerbeş; ...
- kerbeş: ker+beş>kerbeş: para kerê. Giyakî pelmezin e, tevî pelê wî ji her derê wî bi istirî ye. Ker, ji tevî giyayan ji wî giyayî hez dike, jibo vê, jê re hatiye gotin kerbeş; para kerê.
- kerg: neqşê arabeskî. Bi Dimilî ji mirîşkê re jî dibêjin *kerg*, jibo ku şopa wê wek neqşekî arabeskî ye.
- kergû: ker+guh>kergû: Jibo ku guhên wê wekî guhên kerê mezin in, gewdeyê wê biçûk e, vî navî girtiye.
- kerpîç: ka+har+pêç>kerpîç. Ew tiştê ku têtê pêçan ji ka û hariyê. Em tev dizanin ku, ka û harî li nava hev dikevin, dibin çamûr, paşê di qalib de têtin pêçan û di şûna kevirê de têtê karanîn; wekî kevir e, lê sexteyê wê ye. Yanê ka û hariya pêçayî: kerpîç.
- kerr: ew kesê ku di guhê wî de deng neçe wî. Eger em kûr bifikirin, em dê vî bibînin ku, ji her pênc pejnên (hîs) însanan, ew her çarên ku di serê insan

de ne, ewan kelîmên ku kêmaniyên wan rava didin, hevdengên hev in. *Korr*: kêmaniya çav, nedîtin. *Lorr*: Kêmaniya dev, baş famkirin nedan. *Kirr*: kêmaniya poz, biçûkê pelixiyê bêteşe. *Kerr*: Kêmaniya guh, dûr û nêzik deng nagire. Hevdengiya van her çaran (yanê cînasa wan a lefzî) ji yekîtiya wan a wateyî (manewî) hatiye. Yanê, merivek, jibo kelîma însan tije bike, divê ewan her çar pejnên wî normal bin. Lewra ew hev tije dikan. *keşke*: ked+hişk+e>keşke. Ew danê ku havînê di dew de yan jî di avê de têtê pahtin, dibe kundik û têtê hişkkirin. *Keşke*: keda hişkkirî.

kespik: kezî+pê+k>kespik: Gomasikî çîl sipî ye, wek hestî ye, qandî fasûlyê ye, hinek jî werimandî ye, seriyek wê zirav e, serê qalîn qulkirî ye. jibo ku di xemla keçikan de li ser keziyên wan cih digirtin, vî navî girtiye; *kespik*=kezî+pêyik. Însanên me yên berê, van kespikan bi serê milê gedeyên biçûk ve didirûtin jibo ku çavînokî nebin. Hinek ji wan jinên navsere jî ji wan kespikan çend tene bi serê doxîna xwe ve didirûtin jibo ku bûkik di çavên wan de dernekevin. Gava ku tu dermanek nikaribûya xwîna pozê bibiriya, *kespik* dihatin şewitandin, xweliya wê di hate wêtin, bi nefeseka sert di poz de dihatin kişandin; bi vî dermanî xwîn di hate birandin.

kevan: kem+van>kevan. Ew tiştê ku îşê istiriyê, îşê tîrê dike, bi wan îş dibîne. Berê kevan bi tenê jibo avêtina tîran hatiye çêkirin. Paşê kevanên jendinê jî ji ber kevanên tîran hatine çêkirin.

kevanî: ked+van+î>kedvanî>kevanî. Di malê de ew jina karbidest a pahtin û çêkirin û bihev xistin û hilanîn û danîna karûbarên xwarinê dike.

kevjal: kefçî+al>kevçal>kevjal. Ew heywana ku aliyek wê wekî kefçiyê ye. Yanê, çawa însan bi kefçiyê radihêle xwarinê, ew jî bi wan herdu destên xwe yên dupêçî radihêle tiştan.

kevî: gihî+hev+i>gihevî>kevî. Du tiştên ne jihev li ku bigîhin hev, ew der jibo wan herduyan jî kevî ye. *Kevîya çem*: Ew cihê ku av û reşayî digihin hev. *Kevîya zevîyê*: Ew cihê ku zevî û beyar digihin hev.

kevnejan: kevin+e+jan>kevnejan. Ew însan û heywanê ku nexweşîkî kamûtî (mîqrobîk) derbas kiribe, bûhurandibe, yan jî aşiya wê nexweşiyê girtibe, ji wî re têtê gotin *kevnejan*, *janbûrî*, *janbuhurî* jî têtê gotin.

kevok: kew+ok>kevok>kevok: yê wekî *kew* ...

keviz: giya+av+zê>giyavz>keviz. Ew giyayê ku ji avê dizê.

kewar: ked+war>kewar. Warê qûtê ku bi tenetî têtê hilanîn, derdana axîn.

Mala şana mêşên hingiv jî *kewar* e, *kedwar* e.

kewaşe: ka+weş+e>kewaşe: Ew tiştê bêxêr ê bêbûha, wek kayê ku biweşe ber pîyan.

kewîşk: ka+weşek>kewîşk: Ew kapeka ku wek kayê ji por diweşe.

kewj: ka+ew+jî>kewj: Ev kelîme jibo daxwazên ku nedidest in, dilbijîn in.

Em dibêjin, li ser rezan em pirr kewjîn; yanê, hingî me şîrîn xwaribû, ew tiştê ku şîrîn wî li pey xwe dixwaze (wekî goştê şor) ew jî bidest nediket, em li dora xwe dixurcilîn, wekî ku em bibêjin: ka ew jî, yanê, ka li ku ye, ew tiştê ku şîrîn wî li pey xwe dixwaze. Tersê vê jî dibê, kewj, di gelek tiştên ku daxwazên tebîî ne têtê gotin. Gava însanek bêriya hinekan kiribe û wan bibîne, dibêje: gelek kurmê we dihatin min, min gelek bêriya we kiribû, ez *kewjî* bûm.

kewser: kef+ser>kewser: Vexwarina serbikef.

keya: mezinê gund, mezinê taxê, mezinê malbatê.

keyandin:key+an+din>keyandin. Kilan. Kevaniyê dew kila=dew keyand. Di Dimilî de kay=leyztin. Ew însanê ku dew dikilê, jibo ku hereketên wî biaheng in, yekrû ne; hereketên meşkê jî, wek ên wî, biaheng û yekrû ne, dibe wekî leyztikê; wekî govendê. Kevaniyê meşkê keyand, yanê meşkê leyizand. Ew jî pê re...

keye: 1. Mal. 2. Aîle, malbat (z).

keyne: keye+în+e>keyine>keyne: keçik, qîzik. Eva ku karûbarên lihevdanîna keyê (malê) îşê wê ye. Gotina pêşyan: Qîz di malan de zînetin, karên wan bê minet in.

kez, kezî: Navê damarên sinêrê heywanê ye, jibo ku rengê wan kej e.

kezî: kej+î>kezî. Ev kelîma keziyê ji kejê hatiye girtin. Çend maneyên kejê hene; yek ji wan jî: kemera ku ji panzdeh-bîst nexî hatiye honan (gerçî nuha ji piyasê rabûye, lêbelê ji zarokiya min ev baş têtê bîra min, ku di şûna kemera keç û bûkan û kefi û piştên ku mêran li nava xwe girê didan, ewan jinên navsale jî tişteke li nava xwe girê didan, jê re dihatin gotin kejik. Ew porê ku ji sê-çar baqan têtê honan. Kezî<kejî. Yanê ew jî wekî kejikê hatiye honan.

kezîban: kezî+van (ban): Eva xwediya keziyan. Jibo ku kezî xemlaka tebîî ye, Kurd nav li keçikan "kezîban" datînin. Kezîban: ew keçika ku bi keziyan xemilandî ye.

kêf: giha+hev. Gava ku em dibêjin; filankesê filan tiştî dît, kêfa wî hat, wekî ku em bibêjin, filankes û filan tişt gihan hev, yanê dilxweşiyek çêbû ji gihiştina filankesê û daxwaza wî.

kêzik: Gezik. Ji gezkirina xwe vî navî li xwe daye danîn.

kêzîn: kêz+în. Ew ava ku ji derûdorek hindik hindik diwerive, dengêkî nerm ê hêdî derdixe: *kizzz...* Kêzîn: Navê wî cihê ku ewan avên biçûk têtê digihin hev. Wek çem, çal, newal, qanal... Gola Hezerê (di navbera

Diyarbekrê û Xarpêtê de ye) jî yek ji wan golan e, ku bi kêzînên derûdo-
ra xwe xwedî dibe. Wî gundê li kêlaka golê (Kêzîn) vî navî ji golê girtiye.
kîrr: heywanê ku guhên wê ji hevalên wê pirr biçûktir bin.

kişt: gihiştî: taraf (z).

kit : yek. Du kit, sê kit...

kî ¹: kelîma pirsê ye, jibo famkirina pêkhatina îş û karekî, yan ji famkirina
xwediyê tiştêkî, malekî. Do kî hatibû, îro kî têt, sibe kî diçe, ev şopa kî ye,
ev xaniyê kî ye... 2. jibo hindikiyê: Parîkî virde were, Gavekî paşde bavê-
je...

-kî ²: jibo hawa û dirûv pêketina hereketekî bi hereketa yekî dî: filankes
Hitlerkî zulm dike, Keyayê me bajarkî xwe girê dide...

koçik: oda mêvanan.

kolîn: bodrûm. Ji kolanê têt

kom: berhevbûn û serhevbûna tiştên yek cins.

komal: kom+al: Ew koma ku aliyê hev in, ji alîhevbûnê bûne
kom, wekî koma zad hevgirtî ne.

komek: berhev hatin û hev tijîkirina kelîman.

kon: cihê berhevbûna însanan û alavên wan.

kort: ko+erd>kort: Erdê kolayî.

kortal: kort+al>kortal: Kendal û zinarên ku tîk in, binê wan kort e.

kose: ko+sî+e>kose: Ew însanê ku siya wî kolandî ye, yanê ew cihê ku di
hevalên wî de veşartî ye, sî ye, di wî de vekirî ye, kolandî ye.

kovan: ko+van>kovan: Ew kesê ku bixwaze yekî yan jî tiştê ko bike û jê re
pêk ney, ew kes kovan e, yanê hesretkêş e. Kovani: hesret.

kovar: go+war>gowar>kovar. War û cihê gotinan. Mecmû'a.

ku : 1. dema ku di serê hevokê de be, wê gavê edatê şertê ye: ku te filankesê
dît jê re bibêje. 2. Jibo samedîtîyê: Ez hatim ku tu vî îşî biqedînî. 3. Jibo
ters çûyîna îş û karekî: Ez hatim ku tu ne li wê derê yî. 4. Jibo bişkavtinê
(tefsîr): mezinatî ew e, ku te kiriye. Ew ji te dihat ku te bi min kir. Di hinek
zaravên Kurmancî de di şûna ku de dibêjin “ko”.

kuçe: kuç+e>kuçe. Kevirên nelihev. Însanan, jibo ku ji toz û çamûra valahiya
nava xaniyên xwe bipên, zemînê wan valahiyan bi kuçên nelihev dirit-
mandin. Ji ber vê, navê wan valahiyan hatiye danîn kuçe. *Kolan* û *zikak* jî
tête gotin.

kuçik: ew cihê ji kevir, ku tê de agir tête pêxistin.

kufîk: kuf+ik>kufîk. Kuf, ji kefê hatiye çêkirin. Kef: Ew tiştê ku li ser tiştên
ron dicive. Kuf: Ew tiştê ku li ser tiştên hişk dicive. Kef û kuf hem hev-
deng in, hem jî hevcih in.

kuling: kulî+ling, kol+ling>kuling: Ew linga ku pê têt kolan.

kulm¹: sêvikên sûretê.

kulm²: hevgirtina herdu destan: Kulmekî av. Hevgirtin û hev şidandina nav destekî û pêçiyên wî: Kulmekî lê da.

kum: ew serpoş a ku porê însan kom dike, dide berhev û serhev.

kumvetîrik: ku+vet+har+k>kumvetîrik: Kumuka ku di hariyê de derketiye.

Vet: bi Dimilî, derketin...

kupe: guh+pê>guhpe>kupe: Ew tiştê ku bi guh ve tete danîn, daleqandin. Guhar.

kurek: ko+harî+k>koharîk>korek ew tiştê ku harî dikole. Bêr.

kurr¹: Qafikê serî.

kurr²: însanê şûm.

kurr³: şîmal.

kurr kirin: tiraşkirina por.

kutlik: kut+li+êk>kutlik: Ew tiştê ku li hev tete kutan. Kutlikên bê nav: kutlikên ku piştî pahtinê hêk lê dikevin. Ewê nav tije kufte ye; ji qofê têt.

Qof: Ew tiştê ku nava wî vala ye, hatiye derxistin.

kuvarik : ku+ve+harî+k>kuvarik. Kumuka ku di hariyê de vebûye.

Divê Azadiya Her Lehçeyê Hebe*

Emîr HESENPÛR

Emîr Hesenpûr di 1943'an de li Mehabadê hatiye dunyê. Di 1960'î de çûye Tehranê. Li Tehranê di unîversîtê de beşê ziman û edebîyata îngilîzî temam kirîye. Demekê li Mehabadê mamostetî kirîye.

Di 1983'an de ji welatê xwe derketîye. Li Amerîkayê teza xwe ya doktorayê li ser ziman nivîsîye. Ev pênc sal in ku li Kanadayê dimîne. Li Kanadayê, li Unîversîteya Windsorê dersê dide.

Ji redaksîyona Armancê S. Rêving, Z. Xamo, Malmîsanij û M. Lewendî ligel H. Qazî pê re suhbetek kirin. Li jêrê em kurtîya wê suhbetê pêşkêşî we dikin.

S. Rêving: Pîvanên dewlemendî û feqîrîya zimanekî çi ne?

Emîr Hesenpûr: Ji alî struktura xwe ve li dunyê tu zimanekî feqîr tune, her ziman xwedî gramer, fonetîk û vokabler e. Lê ji alî nivîsînê ve feqîrî û dewlemendîya zimanan heye. Îro gelek ziman hene ku nayên nivîsîn, lê ji alî qaîde û awayên gramerê ve tu ferqe wan û zimanekî ku pê tê nivîsîn tune. Heta hin ziman hene ku îro pê nayê nivîsîn, lê ji alî qaîdeyên gramerê ve ji gelek zimanan bi rêk û pêktir in.

Dewlemendî û feqîrîya zimanekî di nivîsînê de diyar dibe. Zimanek wexta ku were nivîsîn, dewlemendîya wê derdikeve meydanê.

Îro li dunyê nêzî 6600 ziman hene, lê ji %10'ê wan ancax zimanên nivîsînê ne ku Kurdî jî di nav wan de cih digre.

Kurdî, îro ji alî rojnamegerî de dewlemend e, lê ji alî tiştên abstrak de feqîr e. Ji alî termînolojîyên ilmî de feqîr e. Yanê îro pir zahmet e ku em bikaribin lêkolînekê li ser felsefe an jî mewzûyeke kîmyayê bi Kurdî binivîsin. Lê bi îngilîzî, Fransî an jî bi Erebî mirov pir bi hêsanî li ser van ilman dinivîse. Ji xwe dewlemendîya zimanekî di vê de xuya dibe. Yanê mirov wî zimanî çiqasî dikare di warê nivîsînê de bi kar bîne.

* Ev nivîs ji hejmara 134 ya Armancê hatiye wergirtin.

Bêguman wexta ku ez dibêjim nivîsîn, ne ku tenê rojname û kovar in. Ji bo pêşketina zimanekî divê ku ders jî bête xwendin. Dersên wek fîzîk, kîmya, felsefe, sosyolojî û hwd. Wê wextê mirov dikare bibêje ku ziman pêşde diçe.

Îro li dunyê ziman hene ku pê tê nivîsîn, lê mekteb pê nayê xwendin, yanê ne zimanê dersgotinê ne.

Lê Kurdî li Sovyetê ji 1920 heta 1927'an zimanê dersdayinê bû. Li Kurdistana Iraqê ji 1920'î vir de ye her ders pê hatîye gotin, ev pêşketinek e.

Îro gava ku em li zimanê Kurdî dinêrin yê ku herî pêşde çûye tenê lehçeya Soranî ye ku ew jî tenê di seretayî, nawendî û lîseyê de tê xwendin, lê ji bo unîversîteyê ew jî têr nake. Lê di nav zimanên dunyê de Kurdî teqîriben li naverastê cihê xwe digre. Yanê ne pir pêşketîye û ne jî pir li paş e.

S. Rêving: Di zimanekî de gelek lehçe û devok zengîniya wî zimanî ye, an feqîrî û problem e?

Emîr Hesenpûr: Hema hema çi bigre hemû zimanên dunyê xwedî lehçe û devok in. Lehçe delîlê paşketin an feqîrîyê nîne. Dikare delîlê dewlemendiya ziman be jî. Îro em dizanin ku ziman ji bo pêwendîya di nabêna xelkê û hemû endamên miletekî de wasîteyek e. Kurdî jî xwedî hin diyalekt û devokan e. Gava ku mirov rewşa siyasî ya Kurdistanê dide ber çavan, welatekî parçe parçe ye, Kurd jî hev dûr ketine, nêzik-bûnek di nav van perçeyan de nîne, pêwendîyeke aktîf tune ye ku em bikaribin ji hev fêr bikin. Ji ber wê jî diyalektên me ji bo me bûne problem.

S. Rêving: Ferqa ziman û lehçe çi ye? Yanê mirov li ser çi esasî dikare bibêje ku Soranî û Kurmancî lehçeyên zimanekî ne?

Emîr Hesenpûr: Di ilmê linguistikê de pîvanek nîne ku tu bibêji ev lehçe ye yan ziman e. Lehçe beşek ji zimanekî ye. Gava ku em dibêjin Kurmancî, Soranî, Dimilî, Hewramî lehçeyên Kurdî ne, berî her tiştî ji ber ku nêzikî hev in.

S. Rêving: Li ser çi esasî?

Emîr Hesenpûr: Li ser esase fonolojî, gramer, sîntaks û morfolojîyê nêzikî hev in. Wexta ku tu Soranî bidî ber Farisî, mirov dibîne ku ji Farisî bêtir nêzikî Kurmancî ye. Rast e, Farisî, Soranî, Kurmancî ji kokekê, ji rehekê tên, lê Kurmancî û Soranî ji Farisî bêtir nêzikî hev in. Bê guman sebebêk din jî tarîxî û siyasî ye ku Kurmanc, Soran, Dimilî, Hewramî hemû xwe û yek û din bi Kurd dizanin. Mesela, Ehmedê Xanî Kurd û Kurmanc wek du gotinên yek mane danîye, yanê wek sînonîm.

Dimilî û Hewramî di warê struktur de mumkun e piçekî ji Kurmancî û Soranî dûr bin, lê ji alî siyasî û tarîxî de ji Faris, Afxan û jî Osetîyan (zimanekî îranî ye, li Gurcistanê nêzî milyonekî ne) bêtir nêzikî Kurmanc û Soranan e. Hewramî û Dimilî xwe bi Kurd dizanin, Kurmanc û Soran jî wan Kurd dizanin. Ev yeka tarîxîyên jî weha hatîye.

M. Lewendî: Baş e, Peştû û Farisî ew jî nêzikî hev in, heta ji Soranî û Kurmancî bêtir nêzî hev in. Çima ew wek yek ziman nayên hesibandin?

Emîr Hesepûr: Peştû xwe Faris nabînin, Faris jî wan wek Faris nabînin. Tarîxî û siyasîyên jî gava ku mirov lê dinihêre du miletên cihê ne.

M. Lewendî: Yanê mesela yek milletbûnê ne tenê bi ziman an lehçeyan ve girêdayî ye?

Emîr Hesepûr: Na, divê ji alî siyasî û tarîxî ve jî nêzîkbûnek wan hebe. Ji alî struktura ziman ve Farisî û Peştû ji Hewramî û Soranî bêtir nêzîkî hev in. Lê çi Soran bin çi Hewramî bin her du jî ji hev re dibêjin Kurd. Her du jî hevûdu wek Kurd dizanin, bi ya min ya herî muhîm ev e. Lê çi di tarîxê de be û çi jî nuha be hîç wextekê Peştûyekî jî xwe re negotîye Faris, her xwe wek milletê Peştû ditiye.

M. Lewendî: Baş e wexta ku weha be lehçe çi ye? Yanê ger Farisî û Peştû ji Hewramî û Soranî bêtir nêzîkî hev bin, wê wextê çima em dibêjin Peştû zimanek e, Farisî zimanek e?

Emîr Hesepûr: Min di destpêkê de jî got; ne ji alî ziman ve, lê ji alî civakî, kulturî, siyasî û tarîxî ve Kurmanc, Dimilî, Soran û Hewramî milletek in. Lê Faris û Peştû weha nînin. Çimkî ji alî linguîstîkî ve pîvaneke welê deqîq tune ye ku tu bikaribî ferqa di nabêna ziman û lehçeyekî de bizanibî. Ji ber wê ye wexta ku em dibêjin Dimilî, Soranî, Kurmancî, Hewramî lehçeyên Kurdî ne, ji alî sturktura ziman bêtir belkî ji alî siyasî û tarîxî ve ye ku em dibêjin hemû Kurd in û lehçeyên wan jî lehçeyên Kurdî ne. Yanê gava ku li Dersîmê serîhildanek bû, li hemû parçeyên Kurdistanê gelê Kurd wê serîhildanê wek xebata xwe dibîne û Kurdên Dêrsîmê jî wê wek xebateke Kurdan dibînin, yanê ya xwe dibînin, çimkî ji bo serxwebûna Kurdistanê serî hildane. Ev jî ji hemûyan muhîmtir e.

Tiştêkî dî, mesela Hewramî zimanê resmî yê emareta Baban bû ku ev emaret yek ji emaretên herî navdarên Kurdan bû.

M. Lewendî: Belê, lê ji bo çi em dibêjin lehçe, yanê lehçe çi ye?

Emîr Hesepûr: Lehçe şaxê zimanekî ye, wek di biyolojîyê de gava ku mirov dibêje şêr, şepal, pîling û pisîk; mirov dibêje pîling heywanek e ji vê malbatê ye. Yanê lehçe jî her weha ye. Yanê em Kurdî wek malbat qebûl bikin, Soranî, Hewramî, Dimilî û Kurmancî jî dikevin nav vê malbatê. Wekî min berê jî got ji xwe di ilmê ziman de jî ferqa di nabêna ziman û lehçe de bi başî nehatîye tesbît kirin û nayê zanîn jî.

Lê wekî her car ez tekrar dikim, bi a min ya herî muhîm xwedîyê van lehçeyan hemû ji alî tarîxî û siyasî ve xwe nêzî hev dibînin û hemû him ji xwe re û him jî ji yek û din re dibêjin Kurd. Ev e tiştê herî girîng. Çimkî ji alî fonolojîk û hinek sturkturên ziman ve, gava ku mirov li Farisî, Îsfahanî, Derî, Peştû û Tacîkî dinihêre mirov dikare bibêje ku lehçeyên zimanekî ne. Lê di eynî wextê de tê gotin her yek zimanekî bi serê xwe ye. Lê xwedîyê van zimanan; em bibêjin Faris xwe bi Afganî, an jî Tacîkî xwe bi Afganî qebûl nakin. Yanê her yek xwe wek milletên cihê dibînin.

S. Rêving: Te di semînera xwe de ji bo ziman behsa planekê kir ku mirov dikare ji bo pêşxistina ziman û hevnezkirina lehçe û devokan pîlanekê daye, gelo çi ye ev pîlan?

Emîr Hesênîpûr: Ev ilmek e ku jê re dibêjin "Linguistik Planing". Yanê bername danîna ziman e. Bi taybetî ji bo zimanên ku problemên wê hene tê çêkirin. Min di teza xwe de problemên Kurdî raxistiye ber çavan û li gor wan probleman min jê re hin hel û çare jî nivîsîne. Lê bêguman min rewşa siyasî ya îroyîn a Kurdistanê jî raxistiye ber çavan. Çimkî ew çare û teorî û pêşniyarên ku min ji bo problemên zimanê Kurdî nivîsîne, ancax di rewşeke azad a Kurdistanê de dikare pêk bê.

S. Rêving: Li gor te problemên zimanê Kurdî çi ne?

Emîr Hesênîpûr: Gelek in, mesela ji wan yek sê elfabeyên cihê. Sê elfabe yanê sê awayên îmlayê, sê awayên otografîk. Ev jî dibe sebab ku di warê nivîsînê de tu pêwendiyek di nabêna Kurdan de çê nabe, li şûna ku nêzî hev bin, bêtir ji hev bi dûr dikevin.

Mesela, Kurdên Kurdistana Îran û Iraqê ku bi xetên Erebi dinivîsin, nikarin nivîsên Kurdên Sovyetê ku bi herfên kirîlîk dinivîsin, bixwînin. Kurdên Kurdistana Tirkîyê ku xetên Erebi nizanin, ew jî nikarin yên Kurdên Kurdistana Îran û Iraqê bixwînin. Carê ev problemeke mezin e.

Problemeke din, çi ji ber rewşa siyasî ya Kurdistanê be, çi jî ji alî aborî be, lehçeyên me li şûna ku nêzî hev bin ji hev dûr dikevin. Mesela, ez heta 17 salî bûm min hîç Kurmancek nedibû. Kurmanc ji me 70 km dûr in, lê hatûçûnek tunebû. Lê piştî 1958'an ku Radyoya Bexdadê dest bi weşana Kurdî kir wê wextê Soranîaxêfan jî fersend û mecal dîtin ku bikaribin guhdarîya Kurmancî bikin.

Di 1948'an de radyoya Hayfa û Erîvanê jî bi Kurmancî program diweşandin û ji bo pêwendî û hevnezikbûna lehçeyan kêr ba jî feydeyek wê hebû. Lê muhîmtir ew e ku xelk bi xwe bikaribe li gel yekûdu qise bike û pêwendî deyne. Yanê Hewramanek bikaribe biçe nav Kurmancan ji xwe re karekî peyde bike, Kurmancek li mintîqa Hewraman kar bike, yan jî li nav Soranan, ev yek dikare pêwendî di nav lehçeyan de çêke û wan nêzî hev bike. Ev jî bi dewletê ve girêdayîye. Lê Kurd nebûye xwedî dewlet, bi eksê wê bûne çend perçe û ji bo têkilî û pêwendîyan hîç fersendek di destê wan de nîne. Ji ber wê jî pêwendî çênabe. Ev jî ji bo yekîti an jî lihevnêzbûna lehçeyên Kurdî astengek e, problemek e.

S. Rêving: Di wexta xwe de di nav zimanên Ewrûpî de jî problemên weha hebûn, gelo ma wan jî bi plan û programan problemên xwe çareser kirin?

Emîr Hesênîpûr: Di zimanên Ewrûpî de ev plana lînguîstîkî nehatîye kirin. Çimkî ew wan bi awayekî tebîî bûye. Di dewra feodalîzmê de Fransî, Îngilîzî, Almanî jî xwedî gelek lehçe bûn. Wê demê piranîya xelkê li ser zevîyên xwe kar dikirin, hat û çûnek di nav wan de tunebû. Li gundê xwe jî diya xwe dibûn, li gundê xwe dimirin. Lê piştî ku sermayedarî dest pê kir, gund hêdî hêdî mezin bûn, bajar peyde bûn, sen'et peyde bû, burjûvazî peyde bû, produksiyon (berhem) peyde bûn. bi vî awayî ew kesên ku hatin bajêr lehçe û devokên wan nêzî hev bûn, Lê di vê merheleyê de ew bajar, mintîqe an jî emareta ku xwedî sermaye bû, lehçeya wan jî bû serdest. Di warê nivîsîn û kulturê de jî ew lehçeya ku desthilatîya wê hebû hukûm kir. Yanê îro lehçeya Parîsê,

ya Londonê ku bûne zimanê standartê van welatan, li gor wan şertên ku me li jorê rêz kir di van merheleyan re derbas bûn. Bêguman ev yek di sedsala 15-16'an de tenê li Ewropa Rojava weha bûye.

Li Kurdistanê merheleyek weha peyde nebûye. Ger peyde bûbe jî her dewletên dagirker tesîrek gelek mezin li ser rewşa Kurdistanê kirine. Di roja îroyîn de jî em nikarin vê yekê bikin, yanê tekerura tarîxê nabe. Ji ber wê yekê ye ku ez dibêjim divê ku jî bo Kurdî em pilaneke zimanî çêkin.

S. Rêving: Baş e li gor rewşa zimanê me yê îroyîn tu ji bo zimanê Kurdî pilanek çawa difikirî?

Emîr Hesenpûr: Li Tirkîyê her gotine Kurdî nîne. Li Îranê jî her dibêjin Kurdî devokeke Farisî ye. Yanê resmiyeteke zimanê Kurdî tune. Pêşî divê ku ji alî van dewletan ve Kurdî wek zimanek resmî bête qebûl kirin, ev gava yekem e. Gava duwem jî êdî nivîsîna zimanê Kurdî ye. Ji gotinên Kurdî bigrin heta bi gramer û kitêbên mekteban divê bête nivîsîn. Ferhengên baş ên lehçe û devokan derkevin û her weha kitêb û kovar û rojnameyên cûre cûre jî ji xwe wê her hebin.

Ev her du gav pêwendîya wan bi hev re heye. Bi van herdu gavan zimanê Kurdî dikare bigihîje nuxteyê baş.

S. Rêving: Di mesela lehçeyan de planek çawa lazim e? Mesela îro li Kurdistana Iraqê azadiyek heye û li wê derê du lehçeyên me yên sereke; Kurmancî û Soranî jî hene.

Emîr Hesenpûr: Li Kurdistana Iraqê Soranîaxêf ji Kurmancîaxêfan zêdetir in. Ji alî xwendin û nivîsîn ve jî ew ji yên Kurmancîaxêf pêşdetir in. Lê dîsa jî divê ku bi temamî azadiya herdu lehçeyan jî hebe. Yanê ji mekteb û TV'yê bigre heta bi rojname û kovaran, divê ku bi herdu lehçeyan jî hebe.

S. Rêving: Di mekteba seretayî (ilkokul) de divê ku zarok fêrî herdu lehçeyan bibe?

Emîr Hesenpûr: Di mekteban de divê herkes bi lehçeya xwe bixwîne, lê lehçeyên din jî fêr bin.

S. Rêving: Li Kurdistanê mezin, çar lehçe, bi vî awayî jî bo dewletekê nabe mes-ref û zehmetiyek mezin?

Emîr Hesenpûr: Na, nepêwîst e û lazim jî nîne ku her zarok çar lehçeyan fêr bibe. Mesela, Hewramî gelek kêr in, Kurmancek pêwîst nake Hewramî fêr be. Lê Hewramî divê ku azadiya wî hebe. Eger ew bixwazin divê mektebên wan jî hebin.

S. Rêving: Yanê tu dibêji em pilanek welê çêkin da ku zaraveyek an du zarava bi ser kevin, yên din hêdî hêdî bihelin û wenda bibin?

Emîr Hesenpûr: Ev li gor şertên Kurdistanê ye. Lê divê ku azadiyek hebe. Yanê azadiya her lehçeyî hebe, çûn û hatinek, pêwendiyek dibe, xelk jî hev fêr dike. Wekî Kurdên ku nuha li Ewropayê ne. Bi xêra têkilî û pêwendîyan nuha em ji hev fêr dikin. Bo nimûne nuha tu bi Kurmancî dipeyivî ez jî bi Soranî lê em ji hev fêr dikin.

Dimilî, Kurmancî, Soranî wê di dewleteke serbixwe de bêtir nêzîkî hev bin. Lehçeyên din an jî lehçeyek di nav lehçeyê de din de bihelin, ev jî alternatîfêk e. Lê divê ku ne bi zorê be. Yanê divê pêşî azadîya wî lehçeyî hebe.

Z. Xamo: Çar zarava û gelek devok, yanê di rewşa me ya îro de ji bo nêzîkbûna wan divê em çî bikin, çî pêwîst e?

Emîr Hesênî: Di şertên îroyîn ên her parçeyekî Kurdistanê de divê ku program werin çêkirin. Yanê mesela em Kurdistanê Tirkîyê bigrin dest, du lehçeyên me yên sereke li vî perçeyî hene; Kurmancî û Dimilî. Divê ku rojname û kovar bi herdu lehçeyan bin. Ger pêşde hin heq werin dayîn, divê ku mekteb, dersên mektebê, TV, radyo hem bi Dimilî û hem jî bi Kurmancî hebin. Ev jî wê nêzîkbûnekê têxe nabêna herdu lehçeyan.

Z. Xamo: Na, na, ne tenê Kurdistanê Tirkîyê, ez ji bo hemû perçeyan dibêjim.

Emîr Hesênî: Programek ji bo ziman em dikarin deynin, lê divê ku azadiyek hebe. Ger azadîya te tunebe, program jî li hewa dimîne, nakeve jîyanê. Ji ber wê jî divê ku organîzasyon û kovar û rojnameyên ku li Kurdistanê hene divê li gor şert û mercên xwe hin programan çêkin û bixebitin.

Malmîsanîj: Ez jî dixwazim tiştekî bibêjim, îro hin heval hene dibêjin gerek zimanekî standart çêbe. Lê gava ku Kurmancek vê yekê bibêje qesta wî ya ji zimanê standart Kurmancî ye, ger Soranek be qesta wî Soranî ye. Li gor xwe sebebên jî tînin, dibêjin Kurmancî piranî ne, an jî Soranî pêşketî ye û hwd.

Di vê meselê de bi ya min jî divê ku her lehçe azad be. Divê ku em ji wan bipirsîn, yanê ew bi kîjan zaravayî bixwazin divê ku bi wî ya bixwînin. Yanê em ji Dimilîyekî re bi zorê nikarin bibêjin bi Kurmancî bixwîne. Plan jî ew e ku em alîkarîya hev bikin. Lehçeyên me nêzî hev bin, ji hev dûr nekevin.

Mesela wextekê kak Emer Şêxmûs di Berbangê de nivîsibû ku gerek Kurmancî bi Soranî û Soranî jî fêrî Kurmacî bibin. Lê Hewraman û Dimilî divê fêrî her du lehçeyan jî bibin. Yanê çî? Ev ne pîlan û programek e ku zaravayên me nêzî hev bin. Ev rast e rast alozîyek e, muşkîleyek e ji bo zimanê Kurdî. Yanê çima ezê rabim hînî Soranî bibim û Soranek wê hînî Dimilî nebe?

Emîr Hesênî: Na, ez jî welê nafikirim. Carê divê em bawerîya xwe bi vê yekê binîn ku her lehçe divê azad be, heqê her lehçeyî hebe ku mekteb û hwd hebe. Îcar eger Dimilîyek dixwaze Kurmancî bixwîne an jî Kurmancek dixwaze bi Dimilî bixwîne ew jî azadîya wî ye, êdî ew dizane. Li welatekî ziman, aborî û siyaseta divê ku bi hev re kar bikin. Yan na her muşkîle derdikevin.

S. Rêving: Ez dixwazim pirseke din bikim, wekî tu dizanî îro Kurdî bi sê elfabeyên cihê tê nivîsîn; Kîrîlî, Erebi û Latîni. Ev yeka jî bûye sebeb ku em ji nivîsê hev fam nakin, bêtir dûrî hev dibin. Gelo ji bo vê tu çî difikirî?

Emîr Hesênî: Çare heye, lê plan û programên ku em çêkin wê çawa bi cih bên. Yanê îro meriv şertên Kurdistanê Tirkîyê bide ber çavan, mirov nikare bi herfên Erebi, an jî li Kurdistanê Iraqê bi herfên Latîni binivîse, yanê ev jî dîsa bi azadîyê ve

girêdayî ye.

S. Rêving: Îro Kurdistanê Iraqê azad e, li wê derê mirov nikare vê problemê çareser bike?

Emîr Hesênî: Li wê derê problemeke wan a alfabeyê tune. Çimkî alfabe wan têrî zimanê wan dike. Lê eger tu bibêjî kîjan alfabe, ew tiştekî din.

Bi a min qet ferq tune. Alfaba Kurdî ya Latînî û ya Erebî, herdu alfabe jî fonetîk in. Zimanê Kurdî pê tê nivîsîn. Di mesela fonetîk û data û teknîkê de jî di nabêna herdu alfabeyan de qet tu ferqek tune.

Rast e, baştir e ku em alfabeyekê qebûl bikin, alternatîf ew e. Lê şert ne mûstahîb in. Yanê îro em bibêjin ku bila hemû Kurd bi herfên latînî binivîsin, lê ku li her derê Kurdistan neyê qebûl kirin? Fayde nîne. Her eynî tişt jî bo alfabe din jî derbas dibe. Yanê divê ku otorîteyek hebe. Bi ya min ew jî îro nîne.

S. Rêving: Lê hebûna sê alfabeyan me jî hev dîr dixê û yek alfabe me nêzî hev dike, her çendî hudûd jî di nabêna me de hebin.

Emîr Hesênî: Rast e, çare ew e ku tenê alfabeyek be, kîjan dibe bila bibe, lê kîjan alfabe? Em bibêjin latînî. Li Îran û Iraqê nabe. Şert ne mûstahîb in. Îro li Ermenîstanê azadîya Kurdistan heye. Û biryar jî girtine ku derbasî alfabe latînî bibin, lê şertên wan ên ekonomîk dest nade, ji ber wê jî rojname Riya Teze hê jî bi herfên Kîrîlî derdikeve.

Z. Xamo: Îro li Îran û Iraq û Sûrîyê elfabên resmî yên dewletê Erebî ye. Kurdên van perçeyan Latînî bi riya îngilîzî, Fransî an jî Almanî fêr dibin. Lê li Kurdistanê Sûrîyê li gel wê jî her Kurdekî welatperwer Kurdî bi latînî dixwîne û dinivîse. Çima li Sûrîyê weha bûye, çima li Îran û Iraqê nikare bibe?

Emîr Hesênî: Tu behsa rewşênbirên Kurdên Sûrîyê dikî, neku xelkê normal, neku zarok. Yanê zarokê mekîbê an dikandarekî Kurd texmîn nakim bikaribe bixwîne. Lê li Kurdistanê Iraqê ne weha ye. Her Kurd dikare rojname û kovarên xwe bi hêsanî bixwînin. Lê divê em hewl bidin herdu alfabeyan jî fêr bin, bi taybetî ronakbîr. Li kîjan perçeyî dibe bila bibe em piçekî xwe biêşînin emê fêr bin.

S. Rêving: Tu bi xwe dibêjî bo min ferqa alfabe tune. Çi erebî, çi latînî. Herdu jî fonetîk in. Li gor zimanê Kurdî ne. Lê alfabe divê ku ji bo zarokan welê hêsan be, hem xwendinê, hem nivîsandinê hem têgehiştinê hêsan bike. Dema em alfaba Kurdî ya Latînî û Erebî didin ber hev, ji alî îşaretan ve Latînî li gor ya Erebî hêsantir e. Çimkî kême îşaret in. Yê duwem alfaba Kurdî ya Erebî vokaleke Kurdî, vokala "i" dixwe. Mesela "KIRIN" gava ku bi herfên erebî were nivîsîn wek "KRN" tê nivîsîn.

Dîsa di alfaba latînî de rastnivîsîn heye. Tu dikarî bi herfên mezin dest pê bikî. Di erebî de ev nîne. Alfaba serdest îro Latînî ye. Ji alî teknolojiyê ve û hîn gelek tiştên din jî. Çîni jî nuha munaqesê dikin ku derbasî herfên latînî bibin.

Emîr Hesênî: Mesela îşaretên liser herfan ne mesele ye. Li herfên Yûgoslavî û Tirkî binêrin îşaretên wan jî pir in, mesela: ş, î, ğ.

Ji herf bêtir şikil muhîm e. Çimkî şikil di mêtî de cih digre. Mesela "MÎR", gava ku ez vê gotinê dixwînim, ez nabêjim "M" "Î" "R", ez yekser dibêjim "MÎR". Yanê wekî ku bibêjim "SER", lê nabêjim Çav, Poz, Dev, Por û hwd. Alfaba îngilîzî latînî ye, lê gelek zahmet e. Çimkî ne fonetîk e. Lê Tirkî fonetîk e. Ji bo her dengê herfek heye. Di Fransî de dengê "o" bi gelek awayan tê nivîsîn, bo nimûne "couteaux" (kûto), li vir "eau" dengê "o" dide. Lê di ya fonetîk de dengê "o" bi îşaretekê, yanê bi "o" yan jî bi " " tê nivîsîn. Nuha ji van herduyan kîjan zehmet e? Bê guman ya Fransî zehmettir e. Ya îngilîzî jî her weha ye. Ji xwe muddeta fêrbûna alfaba Kurdî û Tirkî kêmtir e ji ya îngilîzî.

S. Rêving: Gelo ya Erebi û Farisî jî weha ye?

Emîr Hesênûr: Na ya wan piçekî zehmettir e. Ez di sinifa çaran de bûm min hê jî nikaribû bi başî bixwenda û binivîsanda. Çimkî zehmet bû. Lê nuha metodên nuh çêkirine. Zarok zûtir fêr dibin.

Lê di elfaba Kurdî ya bi herfên Erebi de problemek weha tune. Çimkî ew jî elfabeyek fonetîk e. Ji bo her dengê îşaretek heye. Kêmasîya ku di ya erebi de ye ew jî wek we got mesela herfên biçûk û mezin e, lê ew jî ne muşkilê ye nuha. Dengê "i" ku wek îşaret di elfaba Kurdî ya Erebi de tune, bi min ne problem e.

Malmîsanij: Baş e ger mesele tercîh be? Yanê îro gava ku tu dibêjî "MIN" û bi elfaba erebi " " (MN) tê nivîsîn. Di ya latînî de nûnerên hemû dangan hene, lê di ya erebi de tenê yê du dangan heye. Gelo ya latînî rasttir û hêsantir xuya nake?

Emîr Hesênûr: Rast e, belkî ji bo Erebi û Farisî weha be. Mesela di Farisî de " " dikare wek "MIN, MEN, MUN, MÓN, MON" were xwendin. Lê di Kurdî de problemek weha tune. Çimkî " " ê di Kurdî de tu mecbûrî wek "MIN" bixwîn. Ji ber ku " " (MEN, MAN, MUN, MÓN, MON) di Kurdî de her yek bi awayekî tîn nivîsîn. Ji ber wê jî gava ku Kurdekî xwende vê gotinê; " " bixwîne, bêtî "MIN" nikare bi tu awayekî din bixwîne. Lê ev yek ji bo Erebi û Farisî ne weha ye.

Ev problem di gelek zimanan de heye. Heta di gelek zimanên ku bi latînî dinivîsin de jî heye. Mesela di îngilîzî de herfa "X" nûnerê sê danga ye, "iks", "S", "Z" ye.

Ji alî teknîkê ve jî computer û teknîkên din ên ku ji bo latînî hene hemû ji bo herfên erebi jî hene.

Bi ya min di alfaba Kurdî ya erebi de ji alî fonetîkî ve qet problemek weha mezin tune. Têrî zimanê Kurdî dike. Tenê kêmanîya herfên Erebi ji ya Latînî bi min du tişt in ku ew jî : 1-Herfên mezin û biçûk tune, 2- Di nivîsînê de herfên Erebi bêtir cih digrin.

1909 SÜRGÜNLERİ

Veysel Bîrsinî

23 Temmuz 1908 yılında Meşrutiyet ilan edilince, Kürt aydınları başta İstanbul'da olmak üzere kendi ulusal talepleri için mücadelelerini açıktan açığa savunmaya başlarlar. Kürdistan'ın çeşitli bölgelerinden bir araya gelen Kürt aydınları ve ulusçuları kendi ulusal ve demokratik haklarını elde etmenin mücadelesine girerler. Kürt aydınlarının faaliyet merkezi olan İstanbul'da dernekler kurularak, çeşitli gazeteler yayınlanır, okul açılır.

19 Eylül 1908'de İstanbul'da *Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti* kurulur.⁽¹⁾ Cemiyetin başkanlığını Seyid Abdülkadir yapar. Kısa bir sürede Cemiyetin Kürdistan'da da şubeleri açılır. Başta Diyarbakır olmak üzere, Musul, Hınıs, Erzurum, Bağdat, Bitlis ve Muş'ta Cemiyetin şubeleri açılır.⁽²⁾ Aynı yıl İstanbul'da "Meşrutiyet Okulu" adında bir Kürt okulu açılır.⁽³⁾

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra *İttihat ve Terakki*'nin Kürdistan'daki çalışmaları da resmileştirerek açığa çıkar. Elazığ, Erzurum ve Diyarbakır'daki illegal, *İttihat ve Terakki* oluşumları da resmileşir. II. Meşrutiyetin ilanından birkaç gün sonra Diyarbakır'da *İttihat ve Terakki*'nin şubesi resmi olarak kurulur. Şubenin yönetim kurulu üyeleri Mehmet Ziya (Gökalp), Attarzâde Hakkı (Tekiner), Erzurumlu Yüzbaşı Mazhar, Reji Müdürü Abbas Fadıl, Mirikâtibizâde Ahmet Cemil (Asena)'dan oluşur. Cerciszade Yusuf (Göksu), Yasinzâde (Ekinci), Özdemiroğlu Kemal Şakip, Mustafa Âkif (Tütenk) ve

(1) Malmısanj, Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti ve Gazetesi, Avesta Yayınları, Sf:17.

(2) Malmısanj, Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti ve Gazetesi, Avesta Yayınları, Sf:45.

(3) Celile Celil, Jiyana Rewşenbîrî û Siyasiya Kurdan, (Di Dawiya Sedsala 19'a û Destpêka Sedsala 20'a de) Weşanen, Jina Nû, Rp:88.

Velibabazâde Veli Necdet (Süngütay), Müftüzâde Şeref (Uluğ), Lâ'lizade Mustafa, Yüzbaşı Eşref ise üyeliklere atanır.

1908 yılında Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin Diyarbakır şubesi de Müftü Suphi Efendi tarafından açılır.⁽⁴⁾ *İttihat ve Terakki*'nin Diyarbakır şubesinin yöneticileri ve üyeleri arasında Kürt aydınları da bulunmaktaydı. Bu Kürt aydınlarının bazıları Jön Türklerin Türkçülük ideolojisinin kendilerine ve Kürtlere dayatılmasının ardından daha sonra kurulacak olan *Kürdistan Teali Cemiyeti*'ne yakınlaşırlar. Bu Kürt aydınları Mirikâtibizâde Ahmed Cemil (Asena), Cerciszâde Yusuf (Göksu)⁽⁵⁾ ve Yasinzâde Şevki (Ekinci)⁽⁷⁾ idi.

İttihat Terakki ve *Kürt Teavün ve Terakki* cemiyetlerinin Diyarbakır şubelerinin faaliyetleri konusunda elimizde net belge ve bulgular olmamakla beraber, Jön Türklerin Osmanlı iktidarını ele aldıkları dönemde *İttihat ve Terakki* cemiyetinin Diyarbakır şubesi yerel yöneticiler tarafından resmen desteklenir. Ziya Gökalp kentte Millet Kırathanesi'ni açarak, *Diyarbakır* ve *Peyman* gazetelerinde yazılar yazar. 14 Kasım 1908'de ise Diyarbakır, Van, Bitlis illeri Hey'et-i Merkezlerini teftişe gönderilir. 18 Eylül 1909'daki Selanik'teki 2. Büyük genel kurula Diyarbakır delegesi olarak gönderilir.⁽⁸⁾

İttihatçı-Kürt ilişkileri bu dönemde gerginleşir. *İttihat ve Terakki*'nin Erzincan şubesi yöneticileri 29 Eylül 1908'de Osmanlı ordusu komutanlığına bir yazı yazarak İttihatçılara karşı çıkan Kürtlere engel olunmasını ister.⁽⁹⁾ Naci Kutlay, *İttihat Terakki ve Kürtler*, Beybun Yayınları, Genişletilmiş 3.Basım, Sf:135.9) 1908'de Şeyh Mahmut Berzenci'nin babası Şeyh Said ile oğlu Şeyh Ahmet Musul vilayetinin yöneticileri tarafından Jön Türk iktidarı döneminde idam edilirler.⁽¹⁰⁾

II. Meşrutiyetle birlikte Kürt gazeteciliğinde bir canlanma görülür, *Şark ve Kürdistan*, *Kürt Teavün ve Terakki* gazeteleri bu yıllarda çıkarılır. Bu gazetelerin bir kısmının Kürdistan'da dağıtımı yapılır. Kürt Teavün ve Terakki Cemiyetinin Kürdistan'daki etkinliği parlamento seçimleri döneminde daha da belirgin hale gelir. Diyarbakır milletvekili aday Arif Efendi Cemiyet tarafından desteklenir bu durum Kürt Teavün ve Terakki gazetesinde "...milletvekilimiz 55.000 Kürdün oylarıyla seçildiği" söylemiyle belirtilir.⁽¹¹⁾

1909 yılında II. Abdülhamit ile Jön Türk ilişkilerinin gerginleşmeye başladığı dönemde 21 Mart 1909 yılında İslami eğilimli *İttihat-ı Muhammediye*

(4) Şevket Beysanoğlu, Diyarbakır Tarihi, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları, Sf:758.

(5) Ekrem Cemil Paşa, Muhtasar Hayatım, Beybun Yayınları, Sf:32.

(6) İsmail Göldaş, Kürdistan Teali Cemiyeti, Doz Yayınları, Sf:431.

(7) Şevket Beysanoğlu, Diyarbakır Tarihi, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları, Sf:756-757.

(8) Naci Kutlay, İttihat Terakki ve Kürtler, Beybun Yayınları, Genişletilmiş 3.Basım, Sf:135.

(9) Naci Kutlay, İttihat Terakki ve Kürtler, Beybun Yayınları, Genişletilmiş 3.Basım, Sf:139.

(10) Malmisanij-Mahmud Lewendî, Li Kurdistana Bakur û li Tirkîye Rojnamegeriya Kurdi (1908-1992), Özge Yayınları, Sf:39.

adlı bir cemiyet kurulur. İttihad-ı Muhammediye'nin kurucuları arasında *Bediüzzaman Said-i Kürdi* de vardır.⁽¹¹⁾ Said-i Kürdi'nin dışında Cemiyetin, etkin üyeleri arasında Kürt aydınlarına rastlanmaz.

İttihad-ı Muhammediye'nin kuruluşundan on gün sonra 31 Mart olayı patlak verir, İttihatçı karşıtı Hasan Fehmi'nin vurulmasıyla başlayan olaylar, İttihatçı karşıtı halk hareketine dönüşür. Ayaklanmacıların isteği üzerine itttihatçı bakanlar kabineden uzaklaştırılır. II. Abdülhamit ve liberallerin isteği doğrultusunda yeni bir hükümet kurulur.⁽¹²⁾ Bu gelişmeler üzerine *İttihat ve Terakki Cemiyeti* Selanik'te Hareket Ordusu adında bir ordu hazırlayarak 17 Nisanda İstanbul'a gönderir. Mahmut Şevket Paşa yönetimindeki Hareket Ordusu tarafından 22-23 Nisanda İstanbul işgal edilir. II. Abdülhamid tahttan indirilerek yerine Mehmet Reşat getirilir.⁽¹³⁾ *İttihat ve Terakki* Osmanlı iktidarını artık fiili olarak ele alır.

İktidarı ele alan Jön Türkler diktatörlüklerini meşru hale getirirler. “ Karşı devrim tehlikesini bertaraf eden Jön Türkler, karşılarına çıkan bütün muhalefeti ezip yok etme kararı aldılar. Bunlardan sonra, onlarla aynı fikirde olmayan herkes susturuldu ve etkisiz hale getirildiler. Gericiler, liberaller ve özellikle de milliyetçilerin tümü, *İttihat ve Terakki* 'nin demir pençesini üzerlerinde hissettiler. Muhalefet öğelerini bastırmakla eş zamanlı olarak, Jön Türkler zorla Türkleştirme ve yüksek düzeyde merkezileşmiş bir idari sistem kurma planlarını da yürürlüğe koydular. Böylece, Jön Türklerle Türk kökenli olmayan Osmanlı milliyetçileri arasındaki kısa balayı da sona ermiş oldu. Son zamanlarda kurulmuş siyasal cemiyetler kapatıldı, gazeteler yasaklandı ve her türlü milliyetçi faaliyet, ağır ceza tehdidiyle engellendi. Bu gibi baskıcı tedbirler sadece yüzeysel bir sükûnet yaratabildi. Çeşitli milliyetçi hareketler yeraltına çekildi ve baskı yalnızca bunların Türk egemenliğine direnme kararlılıklarını güçlendirdi.”⁽¹⁴⁾ Bütün bu uygulamalardan Kürtler de payını alır. Kürtler üzerindeki baskılar artar. İstanbul'da irtica yanlılarını tasfiye bahanesiyle başlayan baskılar Kürt kurumları ve aydınları üzerinde baskıya dönüşür.⁽¹⁵⁾

İstanbul'da Süreyya Bedirhan'ın çıkardığı *Kürdistan* gazetesi kapatılarak kendisi irtica yanlısı olarak suçlanarak Bekirağa bölüğüne kapatılır. Sıkıyönetim mahkemesi tarafından Süreyya Bedirhan idama mahkum edilir, daha sonra ise affedilerek sürgüne gönderilir. Süreyya Bedirhan 1912 yılına kadar Girit'te sürgünde kalır, ancak 10 yıl sonra İstanbul'a dönebilir.⁽¹⁶⁾

(11) Osman Resulan, *Bediüzzaman'ın Volkan Yazıları*, Nübihar Yayınları, Sf:30.

(12) Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, Kaynak Yayınları, Sf:21.

(13) Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, Kaynak Yayınları, Sf:23.

(14) Wadie Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi, Kökenleri ve Gelişimi*, İletişim Yayınları, Sf:199.

(15) Kemal Burkay, *Geçmişten Bugüne Kürtler ve Kürdistan-Coğrafya-Tarih- Edebiyat*, Deng Yayınları, Sf:449.

(16) Malmisanij, Cızıra Botanlı Bedirhaniler, Avesta Yayınları, Sf:100.

Serbesti gazetesi yazarı Kürt aydını *Mevlânzâde Rıfat* da bu uygulamalardan payını alarak 10 yıl sürgün cezasına çarptırılır.⁽¹⁷⁾ İttihad-ı Muhammediye Cemiyeti kurucularından Bediüzzaman Said-i Kürdi, 22 Mayıs 1909 tarihinde sıkıyönetim mahkemesine irtica yanlısı olarak çıkarılır, fakat yapılan suçlamalardan beraat eder. Bediüzzaman Said-i Kürdi bu dönemde İslamcı, ümmetçi dünya görüşünü savunmakla birlikte, Meşrutiyet yanlısıydı.

İstanbul'da Kürt ulusalcısı ve aydınlarına yönelik baskılar sürerken, bu baskıların etkileri Kürdistan'da etkisini gösterir. Diyarbakır'a bir grup Kürt irtica bahanesiyle Rodos'a sürülür. Bunlar arasında Kürt şair ve yazarı *Mele Ehmedê Xasî* de vardı. 1900 yılında *Zazaki/Dımili* lehçesiyle yazılan Mevlidi 400 adet yayınlanan *Mele Ehmedê Xasî*'nin bu eseri dönemin ilk *Zazaki/Dımili* yayını arasında yer alır.

Diyarbakır'da yaşayan *Mele Ehmedê Xasî* bu dönemde ittihatçılarla sürekli çatışır. Çatıştığı kişiler arasında *Ziya Gökalp* de vardı. İttihatçılarla olan çatışması bir cuma namazından evvel Ulucami'de daha da sertleşir. Ulucami'de ittihatçı taraftarı olan vaizin verdiği "Va'tasimu bihablilahi cemian" ayetini tahrif etmesi üzerine *Mele Ehmedê Xasî* buna karşı çıkarak "sen Allah'a iftira ediyorsun, o ayetin tefsiri öyle değil" deyip itiraz edince İttihatçılar ayağa kalkıp *Mele Ehmedê Xasî*'nin üzerine gidince camide bulunan eski belediye başkanı Hacı Niyazi Çıkıntaş silahını çekerek "seydanın kılına dokunanın cesedi yere düşer" diye tepki gösterince İttihatçılar geri adım atar.⁽¹⁸⁾ *Mele Ehmedê Xasî*, Jön Türklerin iktidarı ele aldıkları dönemde, 31 Mart olaylarının ardından irtica suçlamasıyla Rodos adasına sürülür, sürgünün ardındaki gerçek kişi ise Diyarbakır'da İttihatçıların lideri olan *Ziya Gökalp*'tir.

31 Mart olayının ardından İslami eğilimli gösterilerin Diyarbakır'da da yapılacağı iddia edilir. Bir grup insanın bir cuma namazının ardından Hacı Niyazi (Çıkıntaş) Bey'in evinde toplandıkları duyulunca *Ziya Gökalp* yanına İttihatçı arkadaşları Özdemiroğlu Kemal Şekip, Cerciszâde Yusuf'u (Göksu) alarak bu eve gider. Yaşanan tartışmaların ardından 5. Redif Fırkası Kurmay Binbaşı Şevki bir manga askerle Hacı Niyazi Çıkıntaş'ın evini basarak toplantıyı dağıtır.⁽¹⁹⁾ Jön Türklerin Osmanlı hükümetini yeniden ele almalarının ardından, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*'nin Diyarbakır şubesinin şikayeti üzerine, İstanbul Sıkıyönetim Mahkemesi tarafından yargılanan 11 kişi tutuklanarak Rodos adasına sürgün edilir.

Diyarbakır'da İttihatçılar tarafından yayınlanan *Peyman* gazetesinin 5-19 Temmuz 1909 tarihli⁽²⁰⁾ haberine göre yaklaşık 11 kişi yargılanarak çeşitli cezalara çarptırılır. Bunlardan Hazro'lu Seyfeddin Paşa mahkeme başlamadan ölürken, Hacı Niyazi (Çıkıntaş) firar ederek affa kadar teslim olmaz. Abdülaziz

(17) *Mevlânzâde Rıfat'ın Anıları*, Arma Yayınları.Sf:57.

(18) Şefik Korkusuz, *Tezkire-i Meşayih-i Amid* (Diyarbakır Velileri), Kendi Yayını, Sf:55.

(19) Şevket Beysanoğlu, *Diyarbakır Tarihi*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Sf:758.

(20) Şevket Beysanoğlu, *Diyarbakır Tarihi*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Sf:758.

Halis, Muharremzâde Bekir onar (10) sene, kasap Mehmed, Hoca Abdurrahman beşer (5) sene, Muallim Reşit, Dellâl Mehmed, Mele Ehmedê Xasî, Şeyh Nuri, Sallak Mecît (Meco) ve Fahri ise üçer (3) sene cezaya çarptırılırlar.

İstanbul ve Kürdistan'da İttihatçıların sürgün ve baskı politikaları sürerken, yandaşlarının çıkardığı Peyman gazetesi 31 Ağustos 1909 tarihli 12. sayısında "Gelî Kurmanca, Gelî Bira!" adlı yazısında II. Abdülhamid'i hain ve zalim ilan ederek, Kürtleri aşiretçiliğe karşı çıkmaya çağırarak, Osmanlılık bayrağı altında toplamaya çağırarak, Kürtçe eğitim ve okul açılacağını vaat ederek, Kürtleri *İttihat* ve *Terakki Cemiyeti* saflarına çağırıyordu.⁽²¹⁾

Jön Türkler tarafından gazetesi kapatılarak sürgüne yollanan *Süreyya Bedirhan* ise bu dönemde uygulanan politikalar için şunları aktarır: "İslami dünya görüşünden yararlanmaya hazır olsalar da Hamid'in pan-islamizm politikasının yararlarına inanmadıkları açıkça anlaşıyordu. Türk olmayanlara karşı politikasının yapısı onların Türkleştirilmelerine ve Osmanlılaştırılmalarına dayanıyordu Türk olmayanlar eğer mümkünse asimilasyon ve eğer gerekirse yok etme politikalarına bırakılıyordu."⁽²²⁾ Kürt Hareketi bu dönemde Jön Türkler tarafından irtica yanlısı gibi gösterilerek tasfiye edilmek istenir. Kürt aydınları sürgüne yollanır, kurdukları cemiyetler kapatılarak, çıkardıkları gazeteler ise yasaklanarak kapatılır. Hareket Ordusunu bugün bile ilerici Türk demokrasisinin temel adımı sayanlar, bu demokrasi hamlesinin! Kürt halkına ve aydınlarına getirdiği yıkımları kanıksayarak 28 Şubat'ı alkışlarken, kimi Kürtlerin(!) de bu kervana katılması geçmişten pek dersler çıkaramadığımızı gösteriyor.

⁽²¹⁾ Malmîsanij-Mahmûd Lewendî Li Kurdistana Bakur û li Tirkîyê Rojnamegeriya Kurdî (1908-1992), Özge Yayınları, Sf:50-51.

⁽²²⁾ Prens Süreyya Bedirhan, Kürt Davası ve Hoybun, Med Yayınları, Sf:36.

ÇEMÊ XWÎNÎ

Silêmanê DERÎHESINÎ

Çemek heye, çemekî piçûk e. Dirêjîya wî qandî 20-25 km. yî yane. Di nav 3-4 gundan ra derbaz dibe/diwe. Sedemê ku qicike navekî xweyî taybetî tune ye. Ji hêla gundê Paxo'yê da tê, di ber Quçîyan'a xirawe/ xirabe ra derbaz diwe. Di nav, yan jî di ber gundek dudu yê dinê ra dibuhure. Dikeve nav çemê Gêxîyê û Ava Pêrrê. Hindekî li jêrê van robarana jî, tevî Çemê Mizûr diwin. Diçin. Di dûmeke nêzik da dikevîne ser Çemê Mûrad'a navdar. Daha li jêrê jî Feratê bê hempa û bê emsal pêk tê.

Li welêt û li herêmê çemên ne yî gir û ne av zêde, bê navê taybetî ne. Evên weha robar nayên hesibandîne. Vana şaxên robaran tê ne pejirandinê. Ewana di ber kîjan erd û gundî ra, bajar û bajarokî ra, yan jî di nav wan ra derbaz dibin goreyî wan deran navan digirin. An jî tên navandinê. Yanê li her derekê bi navekî tene navandinê. Bi ya herî rastî wana, ji hêla navandin û nasandinê va pêrgîtine. Bi tenê, bi serê xwe, li ser erdê, di xweristê da çemin, heyî ne, lê navê wanê yekîn tune ye. Bi navekî dinê va tene nasandinê, ji çemên dinan tene cihê kirinê û veqetandinê.

Va Çema, sedema ku di ber Quçîyana Xirawe ra jî derbaz dibû, li wê derê, vê ra digotin **"Çemê Quçîyan'a Xirabe."** Rêya giştî, gişkî û gelemperî jî, li wira di çem ra dibuhurî.

Wê tawê û demê hîna rê (rî) ya papurê, rêya tamaflan çê ne bûwû/bûbû. Li ser çem pir jî tune bû.

Dema payîzê ew çem ji kesan ra asteng nebû. Wê katê ava wî kêmbû. Qandî ava du heb aşê avê bigerîne av tê da diherikî. Ji bona wehayî yê ji kesan ra tu car ne dibû asteng. Ji rêwîngîyê û jiyanê ra dijarî nedihate holê. Meriyên mezin, piçûk, mêr, jin û heywan bê tirs û bê xeter di bûhur ra derbaz dibûn. Heta

kesan li ku derê bixwesta, li wira tê ra dibûhurîn. Wê çaxê av-çem ji kesan ra pirsgirêk ne bû. Rewş di demsala havînê da jî werre bû.

Zivistanê jî çem gur ne bû. Ava çem hindik bû, lawaz bû. Çem bê hêz û quwet bû. Hêdî hêdî diherikî. Jêdera tirs, xof û xeterê ne bû. Ji van hêlan û semedan da di bîra kesan da tune bû.

Lê di dema biharê da rewş cihê dibû. Hela yek salên ku zêde bi şillî, baran, şepelî, berf û barinc derbaz dibûn, ava çem pirr zêde dibû. Wê çaxê çem bi rewş û dîtina xwe dikete rewnakeke balkêş. Dîmena wî dîna merivan dikişand. Wê demê û katê di çem ra bûhurî û bûhurandin, pirsgirêkeke mezin bû.

Îlla jî di xelêfa biharê da çem dikete nav rewşeke dinê. Di nîrê demsala biharê da çem mezintirîn dênkêş û xofdayî dibû. Xwîntîyê lê kar dikir. Xeterdar dibû. Dibû wêneya xof û xeterê. Av li hev diket. Qalxime çê dibû. Av zêde dibû. Çem hêzeke giran digirt. Lehî, nêser û laser radibû. Avê di ser hev ra pêl dida. Xwuşînî, gimînî û nalinî pê va dihat. Dibû lem û lema wê. Xişînî, fişînî û willînîya ku jê dihat merî xofdar dikir. Tirs û heybeta wê rewşê di zik û ruhê merîyan da lerizandin pêk danî (dihanî).

Erd û binê avê him fireh bû, him jî bi kevirê goginî, sûll û gilover bû. Xîz û qûma herrifonek û hêrfonek di binê çem da pirr bû û tîr bû.

Çem ne pirr mirî bû, ne jî pirr şîp bû. Lêbelê bi rewnakeke tûj û giran diherikî. Di yek cîyên çem da gêjik û gerînek jî hebûn. Merîyan dema ku bi bal û baldarî lê dinihêrî, sewsî bûn û gêj bûn li merîyan pêk dihat. Ji vê yeka û van sedemana rewşa avê û jê derbaz bûna wê daha jî dijwar dibû.

Bi sed salan, bi hezar salan însanê li wan deran, bi rewşa wê avê va jiya bûn. Her çaxê jî, kes jî wî çemî xesirî bûn. Astengî, tirs, xof û xemgînî ya wî çemî, li kesên wira, li niştecîhên herêmê kar û bandûr kiribû. Kesan di demsalên havîn û payîzê da ji ava çem, sûd û berjewendî dîtibûn. Zivistanê jî bi ava çem aşê avê xebitandibûn. Lê biharê jî wana ra bi neyênî xwe şanî da bû.

Demên biharan, îlla jî, di nîrê vê demsalê da, ku rêwîtiya kesan bi ber ve wî çemî dibû, tîrsa wî dikete dilê wana.

Gellek caran wî çemî însan û heywan (ajal) xwaribû, daqultandibû, û hûtî xwe kiribû.

Ferehîya derbazonek û bûhurê wî orte bû, navîn bû. Yanê ne pirr teng bû, ne jî zêde fireh bû. Dema ku meriv tê ra derbaz dibû. Nigên merîyan erd ne digirt. Qûm û kevirên sûll û gilover ji binê nigên merîyan diqelibîn. Nig (ling) jî bin merûyan diçûn. Mirov bê himd dibû. Dilikimî. Bejna merivan li ba dibû. Merîyan mêzîn wenda dikir. Di nav wê timtêlê, timşêtê û rewşê da xetera di ro da çûyinê çê dibû. Merivan ku hewil nedana xwe, di xwe da, hêz pêk ne anîna, merî diket û tevî şîpa wê diherikî. Ji wê rewşê filitandin dijwar dibû. Bi peyatî ew çem derbaz kirin, bi taybetî ji kesên kêr hêz ra bi xeter bû. Ji merîyê nexweş, kal, lawaz, weza û zarroyan ra durust ne bû.

Yek salan biharê, yek heb merî di wî çemî da bi ro da çûne û diçûn. Dihate fam kirin û hînbûyîne ku bi wî awayî, di nav dema dirêj da, gellek merî, di wî çemî da xeniqî bûn. Ji bona wê yekê, ji wî çemî zêde hatîye qezî kirinê. Di

herêmê da, heyî û rewşa wî çemî bûye beşeke jiyana însanan. Ji wê semedê çem biye/bûye mijara ponijandin, nixxandin û peyîvandina kesan.

Bi encamên nixxandin û çavandinê, bi tevayî, ew çem xwînî û xûnî hatiye hesabandinê. Çem biye çemekî efsaneyî. Ew çem ketîye kûrayîya jiyana dêmanîyên wira. Ji bona wê yekê ew çem hatiye xewna însanan. Bûye beşeke jiyana şexsî û civakî. Bi komeleyî jî liser wî fikirîne. Ji bona wî cihê cihê nixxandin pêk anîne. Gotinên wana li dawîyê hevbeş bûne. Nixxên beşdarî pêk hatine. Gotine: “**Va çema fena çemên dinê nîne. Vayan bi gan e, bi ruh e, zindî ye. Ewa bi xûna zindîyan û bi taybetî ya kesan jiyana xwe didomîne. Biharan dema xweza û jiyan nû va bûyîne da, bi kêmkî carekê xwînê û xûna wana venexwe, natewite û nasekine. Ew çema xwînmij e. Bê xwînmêtin nasewire. Salê carekê, di demsala biharê da, dinîrê wê da, sê caran li hev, fena hespekî êxir û tovîn dihîşe. Bi wî awayî deng li kesan dike. Xwe bi kesan dide hesandinê. Li gorî zagona gelê welêtî bingehîn xwe aşkera dike. Dibêje bêbextî û bê xewîrî kar û helwesteke baş nîne. Dibêje hûn jî, ji boyîcan xilasîya xwe heleste bin. Bi wî cûre û şeweyî xwe bi kesan, kesan jî bi xwe dihesîne.**”

Digotin: “**yên ku bi êxirkî hîşandina çem bi guhên xwe bihîstinê gellek hene** “Bi vê gotina bi tenê ne disekinîn. Digotin ku: “**filan melle û bêvan şêxî jî gotîye ‘ ew çema xwînî ye û xûnxwar e’.**”

Gellê wê herêmê, yê Qixî û Bilanlixê, ew çema ji xwe neyar û dujmin dizanibûn. Ewaya ji bona xwe wer qebûl kiribûn. Wilo pejirandibûn. Ji ber vê sedemê, ji çem ra neyarî dikirin. Neyarîtiya xwe, bi nixx û helwestên xwe diyar dikirin.

Tûyî ava çem dikirin. Di nav da mîz dikirin. Jêra nifir dikirin. Digotin: “**Çemo, tû bimiçiqî. Axû di nav têkeve. Erd qul buwî, tu têda here. Birûsk ji ezmanan da bişîrqe, li tê keve, tû bipijiqî û belav bibe. Tu timî di halê havîn û payîzê da bimînî. Yek li te nebe dudu.**”

Payîzê çaxa ku hindik dibû, ji însanan hinekan tûyê dikirin. Digotin: “**tû tim û timî di vî hala û vê rewşa da bimînî. Biharê kûrre kûrra te bû. Tu zeft ne dibû. Îro tu ji vê bê pergaliya xwe, şerm jî nakî.**”

Ew çem bi xedarîya xwe bûbû efsane. Mijara efsanê (efsaneyê) û livandina wê, di nav demeke dirêj da hatibû ristin, honandin, darxistin û bi hev xistinê. Hinekan digotin ku pîr berê li vê dera ejdîyarekî, hûtekî mezin hebîye. Ew hûta jî, weke tiştên dina çê kirîyê xwedê bûye. Lê demekê şunda ewaya kiwîr biye. Bi xwe bawer û ewle bûye. Bi hêza xwe sitûr biye. Li hember xwedê bê şermî kirîye. Kûfînî û fişînî bi xwe xistîye.. rabûye û bilind biye.

“**Însan jê tirsîyane. Ji xwedê daxwazî kirine. Gotine; ‘ Xweda’yo tu mezin î. Bi te va eyan e. Vî cinûs û kîrête hanê, em bê aram kirîne. Tû mezinayî ya xwe nîşan bide. Afat û felaketê giran di ser vî pîsa da bîne. Xwedayê mezin bi daxwazî û tengasîya kesan hesîya ye. Xwastek û hîvîya wan kesan bihîstîye. Emir kirîye. Ew efarê jîndaran, jor da li erdê ketîye. Laş û cesedê wî yî heram ku li erdê ketîye, erd çal biye. Di wê çalê da**

veketîyayî maye. Her derên wî şikîyaye û ji hev da ketiye. Rizandin li termê wî pek hatiye Cendekê wî yê genî bi saxî dest pê kirîye helîyaye ji rizîn û helandina wî ew çema çê bûye. Ew jî, li dijî vê yeka, ji kesan ra neyarîyê dike.”

Dû ra dem derbaz bû. Dewletê rêya papûrê çê kir. Bi vê semedê li ser wî çemî pireke bilind, zexm, fireh û dirêj çê bû. Bi vê pira zexm û rêya bingehîn tevger û rewşa rê û rêwîtiya kesên wê deverê hate gewirandinê. Di vi cûreyê jiyânê da guherîneke hîmî pêk hat. Tewrekî nû dest pêkir. Rewşa berê li şûna xwe ma. Nûvayî çê bû. Xwînî bûna çem, hişandina wî û ji wî xesirandin ji holê rabû. Ji wan tişt, awa û tewran qise kirin jî qedîya. Têgihîştinê di dawîyê da nîşan da ku dermanê wê pîrsgirêkê pîr bûye. Çareserîya pîrsgirêkê rê û pireke rikinî û miqîm bîye. Bi vê ava kirina rê û pireya nû derd, kul, keser û kederên rûniştvanên wê derê qedîyane. Ji bo wî qehirîn, kewijîn, kesirîn, şîn û peyîvîn tev bi dawî bûne.

Li Welatê Rojê, Çemê Xwînî yê weke vîya pîr bûn. Gişka jî bi wî awayî li jiyana kesan bandûr dikir. Lewra ku şert û mercên pêzeyî û arîşeyî fena hev bûn. Hoyên encamên wek hev pêk anîbûn. Tev jî kê-m-zêde bi eynî hêsinî bûbûn efsane. Bi hêza hiş, vîn, vên û zaniyarîyê, bi hilberîna mêjî, bi berhemên kesane erênî, van çîrokana ji jiyânê dûrketin. An jî hatine dûr xistin. Ji mijarên ponijandin û nûrxandinê hatine qewitandin û seyt kirinê.

Dujmin û neyarê însanî herî mezin û miqîm, nezanîn û jarîn e. Ji jarîn û nezanînê tiştê xirab li kesatî û merîfîyê qewimîne.

‘LADY JUSTICE’: ADÎLE XANIM

Yekîfî GULBARAN

Civata Kurd wek civatên din yê rojhilata navîn di bin bandûra mêran de ye. Helbet sedemên vê yekê pirr in. Ez naxwazim li vir van sedeman şîrove bikim. Bes eynî demê de civata Kurd li gor kêmasiyên xwe xwedî xisûsiyetên taybetî ye jî. Wek nimûne, pozîsyona jinên Kurd li hinek ciha ji jinê Ereba cûda ye. Heta dema bihurî de ji Tirkên jî pêşve bû.

Wek min li jor qal kir, mêrên Kurd di jiyana rojane de xwedî rolekî mezin in. Lê di nav Kurdan de jinên bi nav û deng; wek Hafsa Xanim, Adîle Xanim, Fatmaya Reş, Rewşen Bedirxan jî derketine. Babeta ev nivîsê Adîle Xanim e, ez dixwazim gora zanabûna xwe li ser jiyana wê rawestim û pêşkeşî xwendevana bikim.

Di derheqa jiyana Adîle Xanim de berê jî li kovara Berhem, li rojnameya Özgür Ülke nivîs derçûbû. Martin van Bruniessen jî meqaleyek nivîsandibû. Çavkaniyên ev nivîsana pirtûka Soane, The Mesopotamia and Kurdistan In Disguise, 1912; û pirtûka Cecil John Edmunds, Kurds, Turks and Arabs (1919-1925) bûn.

Martin van Bruniessen di “The International Journal Of Kurdish Studies” de di bin sernama “Kurdish First Ladies” wisa dibêje: “Civata Kurd ji destpêka dîroka xwe civatek patriarch (ataerkil) e. Bes qasê ku me lêkolî, di encamê de me dît ku di dîroka Kurdan de jinên ku gihîştine qata bilind û heta jinên ku serleşkerî kirine hene. Ev taybetî di nav cîranên Kurdan de ; Tirk, Erebi û Eceman de nîn e. Lê dîroknas ji ber ku dijî jinan in ev yeka neanîn berçavan û nenivîsandin. Ev jinên xwedî desthilat û pozîsyona wan gelek balkêş e, balam derheqa civata Kurd û cihê jinan di nav Kurdan de gelek pirs tîne holê.”

LI GOR SOANE, ADÎLE XANIM

Soane, zilamek Îngilîz bû û destpêka sadsala 20an de ji Stenbolê heta Kurdistanê derketibû seferek dirêj. Wî ji bo berhevkirina înfarmasyon wek zilamekî Acem û misilman qederek li Kurdistana Başûr jiyabû, bi karanîna zimanê Farisî ya xwe ya rêkûpêk şika kesî nekişandibû ser xwe. Li nik Adîle Xanim xebitiye. Qasê ku li pirtûka xwe diyar dike, Soane nêzîkê 6-7 meh li başûrê Kurdistanê jiyaye. Bi taybetî jî li Helebçê. Soane gava ku diçe Helepçe, kesên ku jê nasnama wî dipirsin wisa bersiva wan dide: “Ez Ecemê Şîrazê me!” Dixuye ku berî sefer kirina xwe Soane li derheqa eşîra Caf û Adîle Xanim xwedî hinek agahdarî ye.

Roja yekem di qonaxa Tahir Beg li qata jorîn bo Soane odeyek amade dikin û wî didin naskirin. Adîle Xanim bi hatina Soane kêfxweş dibe û soz dide ku wî bibîne, lê roja duyemîn dibîne. Soane, Adîle Xanim wisa dide naskirin: “Gava ku ez çûm, ji xewa nîvro teze rabûbû. Mesaja wê ya yekem ev bû: ‘bi hatina bazirganek Ecem ez gelek kêfxweşim.’ Nêzîkê 12 kes li xizmeta Adîle Xanim mijûl bûn. Li odê xaliçeyên Sîna hatibûn raxistin. 8 deriyên odê hebû. Li ser qarolê hewrîşim (îpek) hebû. Adîle Xanim li ser rûniştibû û cixare dikişiya. Nêrînen yekem de, bi çav, merov orîjîna wê yê Kurd û xasîtiya Kurdbûna wê fêhm dikir. Rûyek biçûk û gilover... devekî piçek mezin, çavekî biçûk û reş. Çavên wê dibiriqiya. Jinekî rewnaq (zarîf) bû. Mixabin Adîle Xanim bi boyan (makyaj) xwe dixemiland. Lê makyaja wê gelek xirab bû. Serê xwe li gor edetên Kurdên Îranê radipêçand. Li dora serê wê zêr û temezî hebû, ji paş ve desmalên hewrîşim xwe nîşan didan. Kincên wê hemû hewrîşim bû. Nîgên wê tazî û bi hene bû. Li destên wê 17 heb bazin hebûn, li histû jî rustikek (kolye)... Xizmikarek dest de şerbet, yekê din jî ava gulan amade bûn. Gava ku ez ketim hundir, min dawetê cem xwe kir. Ez çûm li nik wê rûniştim. Xêrhatin li min kir û got: ‘Xizmetê te ser seran ser çavan e. Ez ji xwedê tika dikim ku siheta we baş e.’

Jinekî xwedî taybetî bû. Dengê wê qetî û esabî bû. Her çi qas gava xeber dida piçek şermok bû, ji Farisî gelek baş fêhm dikir. Ji min rewşa civata Şîrazê pirsîyar kir û dûre nameyek ku ji Tehranê hatibû nîşanê min da û min name jê re xwend. Piştî hevdu dîtina me, emr kir ku bila nivînê ku radizam û xaliçe bê guhertin. Û ji min re got ku ez biçim li ser dîwanê rûnim..”

EŞÎRA CAF û OSMAN PAŞA

Mêrê Adîle Xanim, ji eşîra Caf Osman Paşa, kurê Mihemed Beg bû. Osman Paşa cara yekemîn bi destûra Osmaniya dizewice. Ji wê zewacê du kurên wî çêdibin: Mecîd û Hama (Hemê). Gava ku jina wî ya yekem diçe heqîya xwe,

Osman Paşa dixwazê ji Erdelanê bizewice. Ji ber ku ew ji aliyê dewleta Osmanî wek qeymeqam hatibû tayîn kirin, Osmanî bi biryara Osman Paşa nerazibûna xwe nîşan dakin. Osmanî ditirsin ku bi wê zewacê tesîra Îranê li ser Kurdistan nemaze li ser Caf'an zêde bibe, prestîja Osmaniyan zirar bibîne. Bes Osman Paşa guhdariya wan nake. Rojek diçe Sinayê û Adîle Xanim tîne Helepçê. Mirov gava ku li dara eşîratiya Cafan dinêre dibîne ku Osman Paşa ji nîfşên heşta ye. Bapîrê wî Keyxusrev Beg e.

Eşîra Caf eşîrek kevin, mezin û xurt e. Piştî şerê navbera Osmanî û Eceman, 1639an de Caf li nav sînorên Osmaniyan dimînin. Gava ku destpêka sedsala 17an de Bexda dikeve destê Osmaniyan, di mabêyna Caf û Osmaniyan de jî danûstendin destpê dike. Eşîra Caf heta nîvê salên 1900an wek eşîrek otonom dijî.

Mehmût Paşa (birayê Osman Paşa û serokeşîr bû) her sal ji bo Osmaniyan bac (nerx) dide. Di despêka sedsala 18an de Caf dev ji axa xwe berdidin, erdê xwe difroşin eşîra Jehrû. Bes du eşîrê biçûk, Qadir Mîr Vaisî û Taisî ew biryara nehecibandîne û bi eşîra Goran re lihev dakin û axa xwe bi wan re parve dakin. Lê piştî ev belavbûn û nakokiyên hêza Cafan dîsa jî xurttir dibe. Eşîr, an kesên ku ji edet û qeîda herêmê derdikevin, Caf wan dide ceza kirin.

Ji aliyê çepê ve ya yekemîn Lady Soane, ya duyemîn jî Adîle Xanim e.

Wek tê zanîn, mîrên Erdelan nêzikê 500 sal li herêma xwe hikum ajotibûn. Paytextê Erdelan bajarê Sina bû. Mîrên Erdelan li Sinayê dadgehek damezrandibûn û ev dadgeh xwedî lîteratûrek taybetî bû. Li Sinayê huner û çand

gelek pêşketî bû. Piştî têkçûyîna hukumdariya Erdelanan, ew li gelê Qejara Îttifeq çêdikin. Erdelan gava ku îttifeq an yekîti çêdikin, qeîdê hêzbûyîn û giranî pîvanekî bingeîn bû ji bo wan. Qejar jî xwedî hikum in û ji wan yek bi keça Fettah Şah re zewiciye. Piştî mirina Fettah Şah jina wî dewsa wî digre û li dijî Cafan siyasetek nebaş dimeşîne. Ji bo şert û mercên wê demê Caf bal didin ku têkiliyên li gel Eceman xirab nekin û ji wan keç digrin û keç didin. Helbet ev têkilî Osmaniyan aciz dike. Min li jor jî diyar kir, ew ditirsin ku tesîra Eceman li Kurdistanê Başûr belav bibe.

Adîle Xanim ji eşîra Vaziran e, bavê wê li Tehranê berpirsiyarek girîng bû. 1864an de hatiye dinê, 1895an de (29 salî bû) bi Osman Paşa re zewiciye û 1924an de çûye heqîya xwe. Mirov dikare bibêje ku li gor adet û usûla Kurdan Adîle Xanim gelek dereng zewiciye.

Adîle Xanim gava ku li Helepçê bi cih dibe, prestîja malbata xwe derdixe pêş, du heb xaniyên mezin dide çêkirin. Xanî li gor mîmariyên Sinayê tîn avakirin, hoste ji Sinayê tîn. Xizmîkarên xwe jî ji Kurdistanê Îranê tîne. Adîle Xanim ji serî ve hewl dide ku deriyê xaniyên wan ji bo mêvan û biyaniyan vekirî be. Ji ber ku Osman Paşa pirr karê wî heye, divê her tim sefer bike, Adîle Xanim cihê wî digre û tije dike. Piştî çendekî Adîle Xanim îdareya Helepçê digre destê xwe. Gava ku Osman Paşa tê Helepçê, wextê wî bi nargîle kişandin, avakirina hemam û karên civakî re derbas dibe.

Adîle Xanim li bajar bazarek (sûk) mezin ava dike, li bazarê 52 heb dikan hebûye û piraniya xwediyê dikanan ji Cuhî (yahûdî) û biyaniyan teşkîl bûye. Piştî vê yekê girîngiya Helepçe her diçe mezin dibe. Têkiliyê wê û bazirganên ku li bazar bi cih bûne gelek baş bûye û bazirgan ji bo Adîle Xanim qrediyek bê limit vekirine. Adîle Xanim her tim bi deyn tiştina, bi taybetî jî qumaşê kincan dikire, deynê xwe her tim, bi derengî be jî dide. Lê gava ku roja deyn dayînê tê bazirganên cuhî pereyek mezin dixwazin, Adîle Xanim jî îtiraz nake. Ev dibe sedem ku Osmanî hesûdiya xwe nîşan bidin. Ji bo ku kontrola bajar bikin dest xwe, xeta telgrafê ava dikin. Kurd jî xeta telgrafê jê dikin. Adîle Xanim jî ev tevgera Osmaniyan ji bo desthilatiya xwe xeterek qebûl dike û dibêje: “We kengî ev xeta danî, wê gelê me carekî din jêbike.” Her çiqas Osmanî li Helepçe daîra postaxanê ava kiriye û memûrek ji bo telgrafê tayîn kiriye, lê piştî berxwedana Adîle Xanim û gel, Osmanî mecbûr dimîne ku ev karina nemeşînin.

Her wisa, Adîle Xanim li bajar dadgehek jî dadimezrîne û serokatiya mehkemê jî bixwe dike. Gava ku havîn tê û germ zêde dibe, dadgeh diçe gundên berz û cihên honik. Piştî Adîle Xanim tê bajêr, Helepçe dibe wek gulistan. Adîle Xanim bexçeyan dide çêkirin, daristan dide danîn. Û encamê de Helepçe êdî ji sînora gundbûyîna derdikeve û dibe bajarek bi navûdeng.

Me li rêzên jor jî behs kir ku Adîle Xanim li gel mirov û xizimkar, biyanî û bazirganan her wext têkiliyên xwe gelek baş dimeşîne. Gelek kes li mala wê belaş dimînin. Wek xizimkarê wê Mansûr. Ew bazirganek biçûk bûye. Li mala Adîle Xanim radize, karê xwe dimeşîne, xwarinên baş dixwe. Dewsa wê de carina tiştên ku Adîle Xanim xwestiye tîne, karûbarê postê dimeşîne.

Dema ku Şêx Mehmud Berzencî li dijî Îngilîzan şer dike, Adîle Xanim alîkariya hêzên Brîtanya dike. Bo wê yeke Îngilîz ji bo Adîle Xanim nîşana Xan Bahadır didin. Dema ku serleşkerê Brîtanî Fraser diçe Silêmanî, kurên Adîle Xanim, Ahmed û Îzzet Beg jî digre cem xwe. Li Silêmanî begzadeyên Caf û Kurd gelek eleqayek mezin li kurên Adîle Xanim nîşan didin, wek cejnek pîroz dikin, kincên xwe yên herî nû û giranbiha li xwe dikin, jin xwe dixemilînin. Li wir bûy-erek balkêş rû dide; ji ber ku rê nîn e, seyareya Fraser li çamorê diqelibe û têde dimîne. Fraser bixwe hewl dide ku seyareya xwe ji nav çamorê derxe. Bes tu Kurdek naçe bo alîkariya wî. Gora Cecil Edmunds, Fraser gelek aciz dibe û ji zilamek Îngilîz, Greenhouse re dibêje: “Ji wan re bêje heta ku li min temaşe dikin bila bîna alîkariya min bikin. Ev çi bêedbî ye?” Li wir kalemêrek Kurd xwe nîşan dide û wisa bersiv dide: “Serleşker gelek xweş xeber dide. Axavtina wî rast e. Lê carek li kincên me û carek li kincên xwe binêre!... Tenê kefiya me 300 rûpî ye, a wî 20 rûpî nake.”

Edmunds rojek ji Adîle Xanim Soane dipirse, wek li gel wan bêbawerî yan şik çêbûye yan na. Adîle Xanim diyar dike ku ew nasnama Soane dizanin lê tedaxul nekirine: “Rojek kurê min, Tahir, hat û got: ‘Ev Gulam Huseyîn dibe ku xelkê Ewrûpî be.’ Min jê re got, ew mêvanê me ye û karûbarê wî yê vaşartî me eleqedar nîn e.”

1998, London

KAFKAS HALKLARI- KÜRT EDEBİ İLİŞKİLERİ

Nacî KUTLAY

Eski Sovyetler Birliği ve Rusya’da Kürt Edebiyatına ilişkin

Çağımızın önemli özelliklerinden birisi de, halklar ve ülkeler arasında ekonomik, sosyal ve moral ilişkilerin ileri boyutlara ulaşması ve çok yönlülük kazanmasıdır. Sovyetler Birliği’nin kuruluşunda ve öncesinde bu coğrafyadaki halklar arasında da bu tür etkileşimler oldu. Sovyetler Birliğinde M.C. Gorbaçov, Komünist Partisi’nin 27. Kurultayında bu duruma değindi. “Halkların sarsılmaz dostluğu, onların milli değerlerine yansımış ve on milyonlarca insanın bilincine kök salmıştır. Sovyet halkları politik ve ekonomik birlik içinde, yeni sosyal ve evrensel bir konum aldılar. Böylece, halkların edebi ve uygarlık tarihlerinin bilinmesi de edebiyatçılarca güncelleşti. Edebi dinamizmle güçlenen bu istemin sınırları da genişledi. Görüşler giderek zenginlik kazandı.

Çok uluslu Rusya ve Sovyetler Birliği’nde diğer alanlarında olduğu gibi, edebiyatta da karşılıklı ilişkiler oldu ve bu da sosyal yaşamın bir gereği idi. Milli uygarlıkların sosyalist içeriğinin derinliği ‘milli’ renk ve biçimlerin dünya uygarlığına bir yeni kazanımı oldu.

Sanatsal, felsefi ve estetik anlayışlar her yerde olduğu gibi bu ülkelerde de değişime uğradı. Millilik ve evrensellik yeni renk ve karakterler kazandı. Etkileşim çağımızda daha da güçlendi.

Sovyetler Birliği’nde bu konudaki en çarpıcı örnekleri Gorki ve Mayakovski gibi güçlü ustalar verdi. Cengiz Aytmatov, Maksim Gorki realizmini ve çağdaşlığını vurgularken, komşu ve dünya halklarına olan etkisini de belirtir. (C. Aytmatov. Kırgızistan, Derg. 1978. S. 209)

Biz gelelim bu süreçte ve öncesindeki Kürt edebiyatına ilişkin konulara. Kürt konusu klasik Rus edebiyatında zaman zaman yer aldı. H.M. Karamzi'nin, A.S. Puşkin'in, L.N. Tolstoy'un, İ.A. Buyin'in eserlerinde olduğu gibi.

Şarkiyatçı tarihçi M.Lazarev, Kürt düzyazı yazarlarından Bavê Nazê'nin Kana Bulanmış Dağlar romanının Rusçasına yazdığı önsözde şöyle diyor: "Her halk, ister büyük yada küçük olsun, ister özgür ister bağımlı olsun, ister zengin ya da fakir olsun. Fark etmez. Geçmişleri ve günümüzdeki durumları bilinmeğe değer..." Bavê Nazê'yi Stockholm'da tanıdım ve arkadaşlık ettim. Türkiye Kürtlerindendir, gidip Suriye'ye yerleşen bir ailedendir. Şimdi Rusya'da yaşıyor ve edebiyat doktorudur.

A.S. Puşkin, 1829 yılında Erzurum'a yaptığı yolculuğu kitaplaştırdı. Erzurum'a Seyahat'te, bu yolculukta tanıdığı Kürtlere ilişkin bilgiler var. Eserde, Rusya vatan-daşlığını kabul eden Ararat -Ağrı- Dağı eteklerindeki Yezidi kürtlere ilişkin bir bölüm yer alır. Kürt aşiret reisleriyle görüşmesi ve Yezidilerin sosyal yaşam biçimleri dile getirilir. Puşkin'in Kürtlere dair verdiği bilgiler bu kitaplıktakilerle sınırlı değildir. Yezidi Tarikatı Hakkında Notlar adıyla bir de Fransızca makale yazdı. (Yine orada. S.357-363) Yolculukta Yezidi Kürtleri ile yaptığı görüşmeler, gözlemler, Kürt aşiretleri ve onların etnik özellikleri, adet ve ananeleri tanıtılmaya çalışılmıştır. Puşkin'in ilginç tespitleri var.

Ünlü Rus yazarı İ.A. Bunin'de Gençlik ve Yaşlılık hikayesinde Kürtleri konu edinmiştir. Çok ilginç ve sevilen bir öyküdür. (İ.A.Bunin. Rasskazi M. Pravda, 1983.S.438-442) insan yaşamının değişik dönemlerinden söz eden öyküde, yaşlı bir Kürdün yazara sordukları yer alır. Yaşlı Kürt sorar ve konuşur. Ona göre, Allah insanı yaratırken otuz yıl ömür verir. İnsan ömrünün geriye kalan yılları Allahın başka canlılar için (eşek, köpek, maymun) verdiği ömürden kesilen paylardır. Yaşlı Kürt sözlerine şöyle son verir: "İnsan kendisi için olan ömrü insan gibi yaşadı, yedi, içti, savaşlarda çarpıştı, düşünlerde oynadı, genç kız ve kadınları sevdi. Onbeş yıl, eşek gibi çalıştı ve servet edindi. Sonraları ise maymun gibi iğrenç oldu ve yaşlandı. Herkes de onun yaşlılığıyla alay etti ve güldü..."

Yazar öyküsünün başlarında Türkiye'de olan bitenlere ve üzücü olaylara değinir. Kürtlere ilişkin serzenişler de var. Ancak yazar, yaşlı Kürdün kişiliğinde anlayışlı ve öğrenmek isteyen bir tip sunar. Onda felsefi görüşler ve ince bir ruh yapısı bulur. Onun davranış ve düşüncelerine saygı duyar.

Rus Sovyet şair ve yazarlarından N. Tixonov, Y. Yevtuçenko, V. Grosman, M. Şakiyan, N.Zarudin, Tacik şair E.Lahuti, Estonya'lı yazar V. Beekman, Ukrayna'lı şair Y. Şpota ve bu arada birçok Azerbaycan, Ermeni, Türkmen ve Gürcü şair ve yazar, Kürtler konusunda ya özgün eserler yazdılar ya da şiir, öykü, roman ve piyeslerinde Kürt kişiliklerine yer verdiler.

Kürt tarih ve edebiyatına bazı Ukrayna'lı şair ve yazarlar ilgi duydular ve bu konuda çalıştılar özellikle, 19.Yüzyılın sonlarında Doğu halklarının medeniyetleri ve tarihleriyle ilgilenen A.Y. Krımski (1871-1942) Kürtlerin dili, etnoğrafyası ve

tarihine dair kıymetli bilgiler sundu. (Hayka.1980. S.178-185) O dönemde ve sonradan yayınlanan Brohayz-Efron, Granat kardeşler, Ansiklopedik Sözlük, Yeni Ansiklopedik yayınlar için Kürtlere ilişkin kaynakları A.Y. Krımski yazdı.

Akademisyen A.Y. Krımski'nin, Kürdoloji alanındaki çalışmalarını anlayabilmek için onun araştırmacılığını mercek altına almak gerekir.

Tanınmış Ukrayna yazarı D.L.Mordovets, geçen yüzyılın sonlarında Ermenistan'ı gezdi ve Ararat vadisinde bulundu. Kaleme aldığı gözlemlerinde Ermeni ve Kürtlere ilişkin edebi ve etnografik bilgiler var. (D.L. Mordoveç. Ararat. 1883) Ukrayna'lı Tarac Şevçenko'nun dostu A. Navrotski (1823-1892) bir süre Erivan'da yaşadı. Azerbaycan'lıların yaşam ve kültürlerine ilgi duydu ve Derbend kenti civarından örnekler derledi. Erivan'da yaşadığı 1870-1884 yıllarında da bu çalışmalarını sürdürdü. Azeri, Ermeni ve Kürt folklorunu inceledi.

Kafkasya folklor hazinesinin derin bir bilgini olan Ermeni S. Yekizarov da A. Navrotski ile birlikte Ermeni, Kürt ve Azeri (Tatar) folkloru üzerinde yorucu çalışmalarda bulundu.

Kürt yazarlarından E. Serdar, K. Murad ve V. Eşo da Ukrayna'lı yazarların Kürtlere ilişkin ve diğer eserlerini Kürtçeye çevirdiler.

Tanınmış Ukrayna'lı yazar ve şairlerden L. Ticina'nın, M. Rılski'nin, M. Naknibeda'nın ve B. Oleynik'in eserleri Kürtçeye çevrildi. Kürt yazar ve şairlerden H. Cımdı, Ş. Şamilov, V. Nadir, E. Evdal ve K. Çaçan'ın eserleri başta olmak üzere Ukraynacaya çevrildiler. 1979 yılında "Ukrayna" gazetesi Kürt şairi Mikailê Reşid'in eserlerine sayfalarca yer verdi.

1960'lı yılların başlarında Irak'tan Sovyetler Birliği'ne uzun süreli çalışmalar için gönderilen gazeteci ve edebiyatçı , Bağdat Üniversitesi mezunu Maruf Xaznedar bir süre Leningrad 'da, tanınmış Sovyet Kürdoloğu K. K. Kurdoyev' in yol göstericiliği altında ilmi araştırmalar yaptı ve yabancı Kürt edebiyatına ilişkin doktora tezini başarıyla savundu. Daha sonraki yıllarda, ilmi çalışmaları Rusça Çağdaş Kürt Edebiyatı Tarihi Süreci adıyla monografik bir eser olarak yayınlandı.

Son yetmiş yıllık bir sürede (1890-1960) Rusya dışındaki Kürt edebiyatının kazandığı boyutları içeren bu kitap Kürt edebiyat tarihinin değerli bir örneğidir. Eser marksist bir anlayışla kaleme alınmış.Yapıtta en eski dönemlerden başlayarak 1960'lı yıllara varan gelişim sürecini izleyebiliyoruz.

Erivan da çıkan Riya Teze gazetesinin Kürt edebiyatında özel bir yeri vardır. Riya Teze, diğer halkların Kürt edebiyatıyla olan ilişkilerini ve etkileşimlerini konu alan makaleler yayınladı:

Kürt-Belorus edebiyatları:(7.X.1967;15.VII.1972;18.XII.1982 tarihli gazete.)

Kürt-Özbek ed.(28.X.1962;12.V.1963 tar.gazt.)

Kürt-Kazak ed.(10.VI.1972 tar.gazt.)

Kürt-Tacik ed.(12.VII.1972 tar.gazt.)

Kürt-Moldav ed.(13.VI.1977 tar.gazt.)

Kürt-Türkmen ed.(10.VI.1972 tar.gazt.)

Kürt-Litvan ed.(23.V.1979.tar.gazt.)

Kürt-Latış ed.(14.V.1964;22.IV.1965;12 IX.1965 tar.gazt.)

Kürt-Eston ed.(6.IX.1964;22.IV.1965 tar.gazt.)

Kürt-Dağıstan ed.(21.v.1969;3.ii.1982 tar.gazt.) bunlardan bazılarıdır.

Kürt ve Ermeni Edebi İlişkileri

Kafkas halkları arasındaki karşılıklı toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel ilişkiler konusunda yapılan inceleme ve araştırmaların Kürt ve Türk okuyucularına ulaşabilenlerinin sayısı oldukça azdır. Bölgede yaşayan Gürcü, Ermeni, Azerbaycan ve Kürt halklarının kültürel düzeydeki ilişkileri, özellikle edebi ilişkileri konusunda çalışmalarıyla tanınan Kinyaz İbrahim Mirzov'in son yıllarda yaptığı inceleme ve araştırmalar, bu tarihi ilişkilere büyük çapta ışık tutmaktadır. Haçador Abovyan Pedagoji Enstitüsü'nün Azeri Dili ve Edebiyatı bölümünde çalışan ve aynı zamanda kürsü başkanı olan Kinyaz İbrahim Mirzoev, 1988 yılında, Kürt ve Bölge Halklarının Edebi İlişkileri ve Sorunları, konusunda doktora yaptı. Kinyaz İbrahim Mirzoev'in başlıca araştırmaları şunlardır: (Kürt-Azerbaycan Edebi İlişkileri Tarihinden, 1978, Erivan; Ulusal Edebiyatlar ve Edebi İlişkiler, 1985, Erivan; Edebiyatın Ufukları, 1986, Erivan; Dostluk sorunu, 1988, Baku, Bergeh Dergisi, Azeri dilini en iyi şekilde kullanabilen Kürt araştırmacı Kinyaz İbrahim Mirzayev'in, 1985 yılında yayınlanan araştırmasındaki Kürt-Ermeni Edebi İlişkilerine değinen bölümü okuyucularına sundu.)

Kinyaz Mirzayev, 1985 yılında Erivan'da "Milli Edebiyatlar ve Edebi Alakalar" kitabını yayınladı. O zaman Sovyetler Birliği yıkılmamıştı. 1986'da Kafkas Cumhuriyetleri'ne yaptığım gezide, kendisini Erivan'da tanıdım. Bir gece boyunca, çalışmalarını ve edebi görüşlerini dinleme olanağı buldum. Çalışkan ve nazik bir kişiliği vardı. Ermenistan Sosyalist Cumhuriyeti'nde Azeri Kültür Bölümü'nün başına niye bir Azeri değil de Azerice bilen Kürt kökenli Kinyaz Mirzayev'i getirmişlerdi? Sosyalist sistemde bile Azeri ve Ermenilerin henüz bazı kuşkuuları gideremediklerini düşündüm. Bunu Kinyaz'la konuşmadım.

Birinci kitabının yayınlanmasından bir yıl sonra, 1986'da yine Erivan'da "Edebi Ufuklar"ı yayınladı. "Milli Edebiyatlar ve Edebi Alakalar" eserindeki dökümanları geliştirerek bu yeni kitabında kullanmıştı. Uzun süre bu esere sahip olamadım.

İlk Kitabından yararlanıp Kafkas halklarının Kürt edebiyatı ile olan ilişkilerinin Bergeh Dergisi'nde yayınlanmasına katkıda bulundum.

Bu arada Sovyetler Birliği yıkıldı. Herşey alt üst oldu. Kinyaz Mirzayev'in

çalıştığı Ermenistan'daki kurum ortadan kaldırıldı. Ermenistan-Azerbaycan ilişkileri bozuldu. Gerginlikler yer yer silahlı savaşımlara dönüştü. Ermenistan ve Kafkasya'nın diğer ülkelerindeki kürtlerin durumu da kötüleşti. Aydınların çoğu Avrupa'ya ve küçük bir bölüm de Avusturalya'ya göç etti. Kinyaz Mirzeyev de Alma Ata'ya yerleşti.

"Edebi Ufuklar"ı dikkatle inceledim. Büyük ölçüde Kinyaz'ın yazdıklarına sadık kalarak, yeni şekil ve anlatıma kavuşturdum. Sovyetler Birliği döneminin tek komünist parti ve otoriter havası kitapların ikisine de egemendi, yazılanları olabildiğince bu anlayıştan arındırmaya çalıştım. Özü oluşturan bilgileri, vurgulanan ideolojik söylemlerin gölgesinde kurtarmayı düşündüm. Her iki kitapta da belirtilen, sosyalist dönemin sosyal ve kültür yaşamına getirdiği gelişim ve yenilikleri özellikle öne çıkardım. Kafkas Cumhuriyetlerinin Kürt edebiyatı ile olan ilişkilerini birer makale ile açıklamaya çalıştım. Bu uzun makalelerin tümünde esas emek Kinyaz'ın olup benim katkılarım sınırlıdır. Bu arada, Azerice'yi bir ölçüde Türkçeleştirdim. Kitap ve makale isimlerini olduğu gibi korumaya gayret ettim. Her iki kitabı yeniden gözden geçirip bir sentez yapmayı daha doğru buldum. Kafkasya'lı komşularımızdan Gürcü, Ermeni ve Azeri halklarının edebiyatları ile Kürt edebiyatının etkileşim ve ilişkileri, ülkemizde incelenen bir konu değildir. Bu nedenle, ilginç yeni bilgilerle karşılaşacağımıza inanıyorum. Ve bu bir başlangıçtır, araştırmalar sürmeli ve zenginleştirilmeli diye düşünüyorum.

Çok yönlülüğü ve zenginliğiyle dikkatleri çeken Kürt ve Ermeni edebi ilişkilerinin tarihi çok eskilere dayanır. 19. Yy. ikinci yarısından sonraki yıllar başında yüzyıllar boyunca dost olarak yaşamış olan Kürt ve Ermeni halklarının karşılıklı ilgi ve yakınlıkları zamanla arttı. Gelenek ve göreneklerinde, yaşam biçimlerinde, folklorlarında ve zevklerinde yakın ve benzer yönler vardır.

Ermeni ve Kürt halklarının edebi ilişkilerinin geçmişi ve günümüzdeki zenginliği, kuşkusuz, özel bir incelemeyi gerektirir. Bu ilişkilerin bazı yönleri üzerinde durulacaktır ancak Kürt ve Ermeni halklarının sosyal ilişkilerine ait bilgiler 5-6. yüzyıllara kadar uzanır. Eski ve Ortaçağ Ermeni edebiyatında Kürtlere yer verildiği görülür. İki halkın tarihi, sosyal ve ekonomik ilişkilerinin özel yanlarını içeren eserlerde bu konular 19. Yüzyılın ikinci yarısından sonraki yıllar dışında etraflıca incelenmiştir.

Ermeni tarihinde Kürtler hakkındaki ilk bilgiler, 5. yüzyıla, Movses, Xorenasi, Pavstos Buzand ve Yexişê Kişê adlarındaki tarihçilere aittir.

Genel olarak Ermeni edebiyatındaki Kürt konusunun yer alış tarihinin eskilere dayandığını söyleyebiliriz. Kürtlerin yaşamı çok sayıda Ermeni yazar ve bilgininin gezi anılarında, tarihi ve etnoğrafik eserlerinde yer aldı. Kürt ve Ermeni halklarının dostluğuna Ermenilerin eski tarihi ve eserlerinde değinildi.

İki halkın edebiyatlarında ve sosyal yaşamlarında bu anlayışı doğrulayan

dikkate değer bilgilere rastlamaktayız. Eski Ermeni tarihçilerinin eserlerinde ve edebi yapıtlarında “Kürd”, “Kürdik”, “Kürdo” gibi ifadelerle sık sık yer verilmiştir.

Bazı tarihi olayların anımsanması bu görüşleri doğrular yöndedir.

8. yüzyılda Sunik eyaletinin en güçlü emirlerinden biri Kürd İşhan adı ile tanınan kişidir.

“Kürdik” adlı İşhan 9. Yüzyılda küçük Hayk’da (Ermenistan’da) yaşamıştır.

12. yüzyılda Emir Kürd Erzurumi, Gürcü eyaletlerinden birinde önemli bir siyasi konuma gelmiştir. İvane ve Zaxare Zahariyan’ın dayısıdır. 13.Yüzyılda ise Kürd Vaçütyan, Ajrarat’da başkanlık görevini yürütmüştür. Bu gerçeklerden anlaşıldığı gibi, Ermeni ve Kürt halklarının dostluk ilişkileri çok eskilere uzanmaktadır.

Bu ilişkiler her iki halkın edebi ve sosyal yaşamlarına da yansımış ve birçok eserlerde iz bırakmıştır.

Ermeni yazarı Derenik Demirciyan’ın Ermeni-Kürt müziği ilişkileri, Ermeni-Kürt folklorundaki yakınlıklar ve iki halkın gelenek, görenek ve ekonomik ilişkileri konusunda söyledikleri ilgi çekicidir.

1911 yılında İstanbul’da tarihçi Hakop Şahbazyan’ın (Ermeni-Kürt Tarihi) kitabının yayınlanması iki halkın tarihi dostluğunun ve edebi-sosyal ilişkilerinin bilinmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu iki kitapta Ermeni ve Kürt halklarının yakınlığı ve dostluğunun en çok eski tarihi köklere dayandığı anlatılmaktadır.

Ortaçağ Ermeni şairi G. Narekatsi hakkında Kürtler arasında ilginç görüşler vardır. Bu Ermeni şair uzun zamandan beri Kürt halkının saygıyla andığı, sevdiği ve okuduğu sanatkarlardan biri olmuştur.

12. yüzyılın ikinci yarısında Mısır’ın Suriye ve Mezopotamya ile birleşmesi sonunda Sultan Selahaddin’in (1171-1193) önderlik ettiği güçlü bir devlet kuruldu. Bu arada söz konusu devlet ile Kilikya (Ermeni Devleti) arasında politik, ekonomik ve sosyal ilişkiler gittikçe artmaya başladı. O dönemlerde Ermeni devletin katolikosu (Ermenilerin dini önderi) şair ve sosyal önder Grikor Dğa (1130-1193) Sultan Selahaddin ile mektuplaştı. Grikor Dğa’nın Selahaddin’e yazdığı mektupların bir çoğu günümüze kadar geldi. Bu mektuplarda onların saygın yakınlıkları gözlemlenir. Bunlar, Kürt-Ermeni ilişkilerinin ilginç sayfaları olarak dikkat çekicidir.

1187 yılında Selahaddin “Haçlı Seferleri”ne büyük darbeler vurarak Yerusalem’i (Kudüs) alır. Bu olay Ermeni katolikosu Grikor Dğa’yı çok kötü etkiler. Bu münasebetle “Yerusalem’in Kaderi” şiirini yazar. Bu arada Selahaddin’in savaşıllığından ve Yerusalem’i ele geçirmesinden söz edilir. Ermeni şair, şiirinde Selahaddin’in kahramanlığını ve mertliğini dile getirir.

Ortaçağ’daki Ermeni şair ve yazarların eserlerinde Kürt yaşamının sanatsal anlatımın, Kürt şekillenmesine ve Kürt halk motiflerine geniş yer verilir. Ermeni-Kürt dostluğunun evrelerinden sık sık söz edilir, (Frik, Hovannes Yernkats, Hovannes Tiküratsi, Grikoris Axtamarts, Nerses Mokatsi ve diğerleri).

Kürtlüğe ait hususları Kürt-Ermeni sözlüklerinden, Ermeni alfabesi ile yazılmış beyitlerden, şiirlerden, atasözlerinden, masallardan ve ünlü Matenadara'nın kaynaklarından elde etmek mümkündür.

14. yüzyılın büyük Kürt şairi Feqiyê Teyran, Şeyh Sen'an adlı ünlü eserinde, hristiyan kızını, Gürcü olmasına bakmayarak, bazan Ermeni kızı gibi sunmaktadır.

Şeyh Sen'an ile ilgili efsanelerde ve eserlerde Gürcü kızı şeklinde anlatılan güzelin Feqiyê Teyran tarafından bazan Ermeni kızı gibi gösterilmesi raslantı değildir. Bizce bu, Kürt şairinin Ermenilerle uzun süre aynı topraklarda (şair Hakkari'de doğmuş ve eserini orada yazmıştır) yaşamasına, onlarla yakın dostluk ve kardeşlik ilişkileri içinde olmasına bağlıdır.

Şair, sanki bununla kardeş halka kendi samimiyetini ifade etmek istemiş ve bu duygularını Ermeni kızının kişiliğinde sonsuzlaştırmaya çalışmıştır.

Kürt edebiyatının eski ustası Süleymanî Pergamentî'nin (7. yy) Ermeni toplumunda sözlü şekilde yaşıyor olması ilginçtir.

Ortaçağ'ın Eliyê Herîrî (10.yüzyıl), Melayê Cizîrî(11.yy), Ehmedê Xanî(16.-17.yy) gibi tanınmış Kürt şairleri Ermeni tiplerine özel bir yer vermiştir.

Onların eserlerinde, Ermeni edebiyatının bazı konu ve anlatımlarından yararlandıkları görülür.

16. yüzyılın ünlü kürt tarihçisi Şeref Xan Bîtlîsî'nin Şerefname adlı eserinde Ermeni tarihi, folkloru ve etnografyası konularında ilginç bilgilere rastlamaktayız.

Yazar ve Pedagog Mesrop Tağradyan(1803-1858) eserlerinde Kürt dili, gelenekleri, görenekleri ve tarihi konularında bu halktan saygıyla söz etmektedir. Ermeni Seyahatı, İran Seyahati, Varsenikin Vasfı eserleri Ermeni-Kürt edebi, sosyal ve tarihi ilişkileri bakımından değerlidirler.

Ermeni-Kürt edebi ilişkilerinin gelişmesinde yazar ve eğitimci Xaçatûr Abovyan'ın (1809-1848) emekleri büyüktür.

Ta küçük yaşta Kürtlerin yaşamına yakın ilgi duyan X. Abovyan, bu konuda şunları yazmaktadır: "...Kürtlerin arasında uzun süre kaldım. Erkeklere ve kadınlara hediyeler sundum, onların güvenlerini kazandım. Onların gelenek ve görenekleri, karakterleri, inançları ve hatta destanları konusunda değerli bilgiler topladım." Bu değerli bilgilerin hepsi sonraları Abovyan'ın eserlerinde gerçek ifadelerini bulmuştur. Bunlar arasında "Kürdler", "Yezidiler" eserlerinde Abovyan, Kürt halkının ruh yapısını anlatmaya çalışmıştır. X. Abovyan'ın eserlerinde Kürt folklorunu yüceltmesi anlamlıdır. Onun şu belirlemesi oldukça ilginçtir. "Kürt halk destanı ilginç bir gelişme sürecinden geçmiştir. İster kadın, ister erkek bütün Kürtler doğuştan şairdirler. Onlarda doğal ilham ve şiire tutku var."

Kardeş halkın büyük edibinin, Kürtlerin yaşam biçimine duyduğu yakın ilgi Kürtler tarafından cevapsız kalmadı. Kürt araştırmacıları Abovyan'ın bu sevgisini değerlendirerek bu konuda eserler verdiler. X. Abovyan birçok Kürt mani ve diğer

folklor türü örneklerini topladı ve yayınladı. Tanınmış Ermeni roman ustaları P. Proşyan (1837-1907) ve Raffi'nin de (1835-1888) eserlerinde Kürt konusuna değindiler. P. Proşyan'ın Huno romanında Haso ile Kuro, Raffinin Celaleddin eserinde Ömer Ağa ile Misto, Xent romanında Çavo, Kıvılcım romanında Mir Mövsüm gibi Kürt tipleri vardır.

Kürt yaşamının bazı üstün özellikleri tanınmış Ermeni yazar V. Papazyan'ın (1864-1920) eserlerinde karşımıza çıkar. Daha çocukluğundan beri Rus, Fars, Azerbaycan ve Kürt halklarının tarihlerini ve medeniyetlerini öğrenmeye başladı. Bundan ötürü de Papazyan, Ermeni-Kürt dostluğuna kendi eserlerinde çok geniş yer verdi.

“Abağa Vadisinde”, “Çeleb”, “Lûr de Lûr (Kürt halkının melodisinin adıdır.) “İlk Sevgi” gibi eserleri okuyunca, yazarın Kürt yaşamına, inceliklerine değin derin bilgeleri ve bu yaşamı ne denli severek kaleme aldığı açıkça görülür.

Kürt halkının yakın dostu ve Kürt edebiyatına devamlı olarak büyük ilgi gösteren Avetik İshakyan'ın (1875-1957) eserleri, Kürt-Ermeni edebi ilişkileri tarihinde ilginç bir dönemi oluşturur.

A. İshakyan Kürt folklorunu tutkulu bir şekilde sevmiştir. Bunu şöyle dile getirir: “Çocukluk yıllarından bugüne kadar destanlarını ve diğer Kürt folklor örneklerini sevdim. Bu sevgim ve ilğim giderek arttı ve kuvvet buldu.”

Ermeni sanatkarının, kürtlerin yaşamlarına ait birçok eseri vardır. 1907 yılında “Kürd Amo” hikayesini yazdı. Bundan önce (1905) yazdığı “Hesen Ağa” hikayesinde olduğu gibi “Kürd Amo”da da yazarın, eserine kahraman olarak bir Kürdü seçmesi raslantı değildir. Her iki hikayede Kürt karakterinin üstün yanları üzerinde duran A. İshakyan, aynı zamanda, iki halk arasındaki dostluk duygularının anlatımına da geniş yer vermiştir. Bu öykülerde yazar kendisinin tanık olduğu, gerçek olayları kaleme almıştır.

Ermeni usta Karo ile Kürt çobanlarının dünyalarından sözeden “Üsta Karo” romanı da ilginç eserlerdendir. Kürt çobanlarının iç dünyası ve psikolojisi bu eserde çok gerçekçi ve inandırıcı bir biçimde ele alınmıştır. Burada Kürt folklorundan da yararlanılmıştır. Bu da kendisinin Kürt sözlü edebiyatı hakkında derin bilgilere sahip olduğunu göstermektedir.

Yüzyılımızın başlarında Kürt folkloruna bazı yazar, şair ve Ermeni edebiyatçıları büyük ilgi gösterip topladıkları örnekleri yayınlamak üzere değerli katkılarda bulundular. C. Haykûni ve G. Xalatyants'ın “Ermeni-Kürd Şiiri” adlı eseri, C. A. Yegiazarov'un Kürtler hakkındaki araştırmaları ve İşyan'ın (Lazo) topladıkları folklor örnekleri bu tür çalışmalardandır.

Ermeni-Kürt edebi ve sosyal ilişkilerinin yeni bir aşaması da Sovyetler dönemidir. Bu dönemde Kürt konusu Ermeni-Sovyet edebiyatında daha geniş boyutlara kavuştu. Ermeni Sovyet edebiyatının yüzlerce değerli örneklerinde aynı zamanda Kürtlerin yeni yaşamlarının anlatımına da rastlamaktayız.

Ermenistan'da Sovyet iktidarının başarısı, Kürt ve Ermeni halklarının geleneksel tarihi dostluklarını daha da güçlendirdi. Bu başarının kazanılmasında Kürt halkının hizmeti az olmamıştır. Sovyet iktidarı kurulduğunda Ermeni-Kürt halklarının karşılıklı uyumu, edebi-sosyal ilişkileri de yeni bir biçimde amaçlandı.

Ermeni-Sovyet edebiyatında Kürt konusunda eserler veren ilk yazarlardan birisi de Aksel Bakunts'dır.(1899-1937). 1925 yılında bu konuda "Eyaletten Mektuplar" ve "Kentten Mektuplar" adlı hikayeleri yayınlandı. Özellikle, "Zengezûr Yaylalarında", "Saralı" ve "Mûro'nun Dedikleri" hikayelerinde dağlarda göçebe bir yaşam sürdüren Kürtlerin yaşayışlarına değinen ilginç ve canlı bölümler vardır

A. Bakunts'un Kürt konusunda yazdığı eserlere büyük önem veren Ermeni-Sovyet şairi Yeğişe Çarents'in şöyle bir belirlemesi vardır. "Aksel Kürt emekçilerinin yaşamından söz eden birçok değerli eserler yazmıştır. Hatta, bu eserler bizim Kürt okullarında okutulmaktadır. Aksel'in Kürtleri konu alan hikayeleri ulusal bir ruha sahiptir ve gerçek ulusal çevrenin üstün sanatsal yansımasıdır."

Ermeni Sovyet edebiyatında yeni Kürt kişiliği ve Kürt tipi başarıyla yaratılmıştır. Eserlerinde ilk kolhozcu Kürt tipini yaratan yazar-şair H. Zaryan olmuştur, (1900-1969). Rûşan Sıldırım şiiirinin kahramanı Nevroz yeni yaşamının ilk emekçi köylü tiplerinden biri olarak dikkat çeker.

Uzun yılları dağlarda Ermeni ve kürt çobanlarının arasında geçen şair Sarmenin (1901-1983), Kürtlerin ekonomik yaşamlarını yakından tanıyan yazar Vaştang Ananyan'ın şiir ve öyküleri de (Bir çocuğun tarihi, Kaplan Deresinin Esirleri, Pelenk Kayasında) Ermeni Sovyet edebiyatının değerli örnekleridir.

Ermeni-Sovyet edebiyatının birçok eserlerinde Kürt kadınının acıları ve sıkıntıları, yeni yaşam biçimine uyum çabaları ve yeni insan şekillenmesi anlatılmıştır. Bu yöndeki çabalar Ermeni Sovyet sinema ve tiyatrosu alanında da etkisini gösterdi. Örneğin, büyük sinema rejisörü Hamo Bek-Nazarov 1926 yılında Kürt kadınının yaşamını konu alan Zarê adlı filmi yaptı.

Dikkat çeken bir nokta da Kürt kadını konusunu Ermeni-Sovyet edebiyatının bütün türlerinde görüyor olmamızdır.

Düzyazı alanında Hamayak Sirasin "Esmer", Gareki Bes'in, "Malê", Mıgırdıç Armen'in "Zübeyde", Mıgırdıç Sarkisyan'ın "Kürt Kızı"!, Hraçya Koçar'ın "Xecê", Stepan Zoryan'ın "Xezal" adlı uzun ve kısa öyküleri özellikle dikkate değer. Doğal olarak, bu yazarların Kürt konusunda yazdıkları tüm eserleri incelemek güçtür. "Xecê" ve "Xezal" eserlerinin ilginç olan bazı özelliklerini göstermekle yetinelim.

"Xecê" uzun bir öyküdür. Bu eserde yeni insanın şekillenmesi konusu ele alınır. Genç kürt kızı Xecê eserin baş kahramanıdır. Fakir bir aileden gelmiş ve Ermeni dostlarının yardımları ile okuma yazma öğrenmiştir. Fakat genç kızın Ermenilerle

arkadaşlık ilişkileri onu tanıyanlar tarafından hoş karşılanmaz. Daha doğrusu Xecê'ye iftiralara atmaya başlarlar. Nado Ağa adındaki ihtiyar ise kızı özellikle kin besler. Çevredeki Kürt kadınları Xecê konusunda daha ileri giderek yalanlar uydururlar. Bütün sohbetlerde konu odur. "...Nereye gidip geliyor? Şimdi de Ermeni delikanlı ile kayanın dibinde kırıştırıyor. Ar yok, namus yok. Anasının sütü haram ola..."

Bu koşullardaki köylü kızın değişimi anlatılır ve anlaşmazlıklar giderek derinleşir. Artık mücadele eden iki cephe oluşmuştur; birincisi Xecê ve anası, ikincisi Nado Ağa ve onu kışkırtan taraftarları. Önceleri ikincilerin başarılı oldukları havasıdır. Fakat zaman geçtikçe yaşam kendi istemlerini kabul ettirmeğe başlar. Xecê tek başına mücadele ediyorsa da Kürt yaşamında boy veren yeni düşünceler esas ve sonuç alıcı rol oynarlar. Xecê'nin mücadeleden geri çekilmemesi ve bu savaşında ısrarlı olması ilginçtir. Xecê kendi gayretiyle sonunda ilk kahraman Kürt kadınına dönüşür. Komsomola girer, sonunda kadınlar grubunun önderliğine seçilir ve bir süre sonra kentin önderliğine seçilir ve bir süre sonra kentin kooperatif mağazasında çalışır.

Kürt yaşamını yakından tanıyan H. Koçar, gerçekçi ve inandırıcı çizgilerle Xecê'nin iç dünyasında, dünya görüşünde başlayan değişimleri kaleme almıştır.

Eserdeki diğer tipler de, örneğin Nado Ağa ve diğerleri, çok canlı ve olduğu gibi verilmiştir.

H. Koçar, "Xecê" adlı uzun öyküsünde devrin güncel sorunlarından söz etmiş, Kürtler ve Ermeniler arasındaki dostluğa değinmiş, Kürt halkının sosyal gelişmesinde Ermeni halkının önemli bir rol oynadığını anlatmaya çalışmıştır.

Ermeni Sovyet edebiyatının yazarı C. Zoryan'ın (1890-1967) Kürt konusunda yazdığı en ilginç eserlerden birisi de Xezal adlı yapıtıdır. Burada Kürt yaşamından alınmış konu içinde bir sıra moral ve psikolojik sorunlara değinilir.

Savaş yıllarında cephede savaşan Kürt Haso'nun karısı ölür. Sahipsiz ve öksüz kalmış yavru kızı (Xezal'ı) komşular çocuk yuvasına verirler. Fakat çocuk yeni yaşama hiç alışamaz ve bir çok kez oradan kaçmak ister. Bir kez Xezal sokakta bir Rus subayıyla karşılaşır. Ağlayan çocuk subayın dikkatini çeker. Subay kızı teselli eder, onunla dertleşir ve dost olur; hatta sonraları onu üvey evlat edinir. Yıllar geçer. Haso cepheden döner ve kızını aramaya başlar. Ümidini yitirerek terk eder ve Alagöz yamaçlarındaki doğduğu köye döner.

Uzun bir süre sonra artık büyümüş olan Xezal'in koruyucusu general olmuştur. Üvey babasıyla birlikte, yaşlı öz babasını aramaya koyulur. Bu ilginç eserden bir bölümü sunalım: "Haso için bir şey açıklığa kavuştu ki, Rus subay Xezal'i öz kızı gibi büyüttü ve onu öz çocuklarından ayırmamıştı. Yine de kız, devamlı olarak öz babasını özlemiş ve babasının sağ olup olmadığını sık sık düşünmüştü. Bu konuda birçok kez babasıyla konuşmak istemiş ancak utanmıştı. Fakat bu yıl evde, evlenmeden söz edilince Xezal önce öz babasını arayıp bulmayı düşündüğünü

bildirmişti. Üvey baba kızın bu arzusunun karşı koymamış ve onunla birlikte önce Rostov'dan tren, Yerevan'dan ise otomobille sora sora Haso'nun yaşadığı köye gelmişlerdi". Yazarın yarattığı tipler duygusal ve inandırıcıdır. Olaylar, kahramanların düşünceleri doğal ve gerçekçi bir şekilde anlatılmıştır. Özellikle Xezal iyi bir insan olarak tanımlanmıştır.

Stepan Zoryan Kürt kızının anlatımı yoluyla halklar arasındaki dostluğun, insanların yaşamında çok büyük rol oynadığını göstermeye çalışmıştır.

Nesir türünde olduğu gibi Ermeni Sovyet şiirinde de Kürt konusunda yazılmış pek çok eser vardır. Devrimci ve romantik duygulardan zengin olan "Latife" şiiri şair Sarmen'in yaratıcılığının önemli bir örneğidir. Kürt kızının kişiliğini kaleme alan yazar ilginç bölümlerde, fakir ve öksüz kalmış aileden gelerek, mimarlık mesleğine yönelen yetenekli bir gencin, şiirsel yaşam öyküsünü anlatmıştır. Şiirde genç mimar, bir zamanlar balçıklı alçak damların çevrelediği, doğmuş olduğu köyün yeni imar planını yapar. Bu alçak damlar ve küçük binalar giderek silinir ve onların yerine modern bir kasaba yükselir.

Kürt konusundaki eserler içinde yetenekli kadın şair Hripsime Poğosyan'ın "Servi" şiiri de ilginçtir. Kürt kızının kişiliğinde, genellikle Kürt yaşantısının zorluklarından söz eden şairin şu dizeleri değerlidir:

"Bundan yıllar önce Büyük şehirde,
Damevin nemli zemininde,
Güneş ışığına hasret kalmış köşede
Baharın kokusunu tatmamış yerde,
Hasta anasıyla yaşardı,
Yalınayak, küçük Kürt kızı servi."

Çocukluk yılların sevincini ve tadını tatmamış Servi'nin talihsizliği acıklıdır. Hasta anasının tek umudu olan Servi, evin bütün sorumluluğunu küçük omuzlarında taşır.

"Hayatta oynamaya vakti olmazdı onun,
Çalışmaktan Servi'nin halden düşerdi eli kolu,
Küçük Kürt kızı seherden akşama dek,
Ekmek parası kazanıp geçindirdi evi."

Kürt kızını bu üzücü durumdan yeni yaşam ve dönem kurtarır. Şiirin ikinci bölümünde Servi'nin bu parlak yaşantıya girişine tanık oluyoruz.

"Şimdi hergün mektebe yollanır seher tezden,
Kürt kızı Servi yeni ayakkabılarıyla,
Boynunda görünür süslü zinciri,
Güneşte parıyor, kızın buruk-buruk saçının her bir tli."

H. Poğosyan'ın "Servi" şiirinde ilk kez fabrikada kumaş dokuyan Kürt kadını-

na raslıyoruz. Şairin kahramanlarını anlatan içten ve inandırıcı mısraları okuyucuda güzel ve yüce duygular uyandırıyor.

Kürt kadını konusunda yazılmış eserler arasında şair Hraçiya Hovhannesyan'ın "Kürt Kızı" şiiri de vardır.

Dağ yaşamı ortamında büyümüş Kürt kadını şehrin hareketli yaşamına alışmaz. Her sabah erken işini görür, sokakları süpürür ve başka hiçbir şeyle ilgilenmez. Her defasında bu sahneyi gören şair başkaldırı duyguları taşıyarak Kürt Kadını kendi doğduğu köyde, güler yüzlü ve ulusal giysilerinin içinde tasarlar. Okuyucuya çok lirik ve çekici bir tablo sunar. Şair, bir Kürdün şehirdeki yaşamı ne denli güzel olursa olsun, onun gönlünün hep dağlarda, doğanın gizemlerinde olduğu kanısındadır. Kürd'ün mutluluğu yalnız o yerlerdedir.

Ermeni Sovyet edebiyatında sırf Kürt konusunda yazılmış eserlerin yanı sıra, genellikle Ermeni-Kürt dostluğundan söz eden eserlere rastlamaktayız. Yüzyıllar boyunca yan yana yaşamış iki halkın geçmişlerinde benzer yanlar çoktur. Bundan ötürü Ermeni-Kürt ilişkilerinin bu tarzda Ermeni Sovyet edebiyatında yansıma bulması doğaldır. Ermeni Sovyet nesrinde, bu tür eserlere 1940 yıllarından sonra daha sıkça rastlıyoruz. G. Stepanyan'ın "Dehşetli Günler", A. Xaçaturyan'ın "Ateşler Arasında", S.torgomyan'ın "Sönmeyen Ateşler", Z. Daryan'ın "Vasपुरakan Kartalı", H. Siras'ın "Anayurt", H. Mıgıdıcıyan'ın "Adsız Askerin Günlüğü", R. Karayan'ın "Güneş Gurup Vakti Güzeldir", S. Xanzadyan'ın "Ermenistan Dağları, Konuşun", X. Daştens'in "Xudêdan" ve N. Zaryan'ın "İkinci Hayat" romanları bu önemli konunun ele alınması ve çözümü alanında büyük öneme sahiptirler.

Bütün romanlarda Kürt ve Ermeni halkları arasındaki dostluk ilişkilerini yansıtan sayısız bölümler vardır. Onlardaki Kürt tipleri, örneğin Ahmet Ağa (G. Stepanyan, "Dehşetli Günler") Sadkê (A. Xaçaturyan, "Ateşler arasında"), Abdalê (S.torgomyan, "Sönmeyen Ateşler"), Murtla Bey (Z. Daryan'ın "Vasपुरakan Kartalı"), Mustafa (B.Verdyan, "Güllerim Uzaklarda Kaldı") ve Cihangir Ağa (R.Garayan, "Güneş Gurup Vakti Güzeldir") gibi tipler Ermeni Sovyet romanının hümanist düşünce sınırlarını genişleten gerçekleridir.

İki komşu halkı yakınlaştıran, bir dizi neden ve tarihi olay Ermeni Sovyet yazılı edebiyatına yansımıştır. Örneğin, X. Daştens'in "Xudêdan" romanı, Burada, vaktiyle Sasun vilayetinin Xut Brnaşên bölgesinde yaşayan Ermeni ve Kürtlerin yaşamı kaleme alınmıştır. Romanın baş kahramanı Xudêdan, Kürt Simki'nun kan kardeşidir, aralarında hiçbir zaman milliyet farkı söz konusu olmamıştır. Son anlarına kadar da böyle kalırlar.

Harutyan Mıgırtçıyan'ın "Adsız Askerin Günlüğü" trilojyasında da iki halkın dostluk ilişkileri sergilenmiştir. Bu eserde 1918-1920 yıllarında Ermenistan'da başlayan sosyal ve tarihi olaylar kaleme alınmıştır. Romanın önemli kişilerinden olan Yezidi Kürtleri, Ermenilere, anayurtları uğrunda savaşımlarda yardım eli

uzatmışlar ve ünlü Serdarabat savaşında özellikle kahramanlık ve yiğitlik göstermişlerdir. Bütün bunlar eserde Cîhangir Ağa ve arkadaşlarının kişiliklerinde parlak bir şekilde dile getirilmiştir.

Nairi Zaryan'ın tamamlanmamış, otobiyografik "İkinci Hayat" romanı ve H. Koçar'ın "Keder" adlı uzun öyküsü Ermeni ve Kürt halklarının yakınlaşmalarına yardımcı olan değerli örneklerdir.

Saydığımız eserler Ermeni ve Kürt Halklarının yüzyılların deneyinden arta kalan dostluklarını dile getiren yapıtlardır. Ermenistan'da Sovyet iktidarının başarısından sonra burada yaşayan Kürtlerin yaşam düzeylerinin yükselmesi, medeniyetinin ve özellikle edebiyatlarının çiçeklenmesi ve gelişmesi yeni bir evreye girmiştir.

Ermenistan'da "Kürt Şair ve Yazarlar Birliği"nin kurulması, Kürt Sovyet edebiyatının gelişmesinde olumlu etkilerde bulundu.

Yeni Kürt alfabesinin yapılması, Kürtler için ortaokul ve sanat okullarının açılması ve bu amaçla kitapların hazırlanması, Kürt halk tiyatrosunun, Kürtçe basımın ve radyo yayınının faaliyette olması, bütün bunlar Kürt halkının, Sovyet sosyal düzeni koşullarında gelişmesi ve ilerlemesi için geniş olanaklar yarattı ve halkı yaratıcı bir sürece soktu.

Ermenistan'da Kürtçe eserler veren şair ve yazarların eserlerinin büyük tirajlarla basılmaları dikkat çekicidir. Bu eserler zamanla Ermenice'ye ve Rusça'ya çevrilerek geniş okuyucu kitlelerine sunulmaya başlandı.

Üzülerek işaret etmek gerekir, Kürt edebiyatının başka edebiyatlarla karşılıklı ilişkilerine ait incelemeler Kürt-Sovyet edebiyatçıları arasında çok azdır. Dikkati çeken eserler içinde tanınmış bilim adamı, filoloji doktoru profesör Hacıyê Cindî'nin Ermenice yayınlanmış olan Ermeni ve Kürt Halkları Dostluğunun Sözlü Edebiyata Yansıması adlı yapıtı (1965) önemlidir.

Bilindiği gibi S.S.C.B'ndeki Kürtlerin büyük bir çoğunluğu Ermenistan S.S.C.'nde yaşıyorlardı ve bu cumhuriyette oturan Kürtler Ermeni halkının dostluk ilişkilerini her zaman iyi değerlendirdi. H. Cindî'nin incelemesi özellikle bu yönden önemlidir. Bu incelemede Kürt ve Ermeni edebi ilişkileri folklor materyalleriyle açıklanmaktadır.

Eski devirlerden beri Kürt folkloru Ermeniler arasında geniş bir şekilde yayılmıştır. Bunun yalnız Ermeni yazarlar değil, Rus, Avrupa Doğu bilimcileri tarafından da saptanmış olması ilginçtir. Örneğin büyük bilim adamı H. Marr bu konuda şunları söylemektedir: "Kürt halk destanlarının üstün güzelliğini ve çekiciliğini çok açık olarak gösteren yanlardan birisi de Kürt manilerinin, Hristiyan Ermeniler arasında geniş bir şekilde yayılmış ve sevilen namelere çevrilmiş olmalarıdır."

Bilindiği gibi Kürt folklorunu toplayan ve yayınlayanlardan birisi de realist Ermeni eğitimcisi Ş. Abovyan olmuştur. Ondokuzuncu yüzyılda tanınmış folklor-

cu ve bilim adamı Garakin Srvandztyan da, Kürt folklorunun Ermeni bilimcileri açısından öneminin büyük olduğunu vurgulamıştır.

Gerçekten de Ermeni şair ve yazarları Kürt folkloruna sık sık başvurmuş ve değerlendirmişlerdir. Bu bakımdan özellikle A. İshakyan'ın çalışmaları dikkat çekicidir. “Sevda Vurgunu Nado” adlı eseri, Kürt folklorunu çok yakından tanıdığını ve ondan yararlandığını gösteren iyi bir örnektir.

Kürt folklorünü inceleyenlerden birisi de N. Zaryan'dır. Kürt folklorü hakkında söyledikleri çok önemlidir: “Kürt sözlü halk edebiyatı, zenginliği, derinliği ve genişliği ile doğunun güzel ve değerli folklor örnekleriyle yarışabilir.” N. Zaryan ayrıca bazı Kürt folklor örneklerini yazılı hale getirmiş ve Kürt halk destanı “Zembilfiroş”un (Zembil(sepet) Satan) üzerinde çalışarak onu geliştirmiştir. Bu destan, Ermenistanda ve Ermenice yayınlanan ilk Kürt edebiyatı antolojisine girmiştir. N. Zaryan Zembilfiroş Destanını, “Kürt halk romanı” diye adlandırmıştır. Onun kaleme aldığı bu halk destanı, düşünce konu, şekil ve sanatsal özellikleriyle ilginç bir Kürt folklor örneği olarak her zaman ister Kürt ister Ermeni olsun bütün folklor bilimcilerin, şair ve yazarların dikkatini çekmiştir.

Çeşitli dönemlerde Kürt halk destanlarının, manilerinin ve tekerlemelerinin, Ermeni yazarların birçok eserine konu olması ilginçtir. Bu eserlerde yer alan Kürt destanları arasında Memê ve Ayşe, Siyabend ve Xecê, Bozê Kemalê ve Mem û Zîn destanları dikkat çekmektedir. Bu destanlardan yararlanarak H. Siras, M. Merujan, Sarmen, S. Taronsi, H. Şiraz ve V. Grigoryan önemli eserler yarattılar. Bu eserlerle söz konusu destanlar arasındaki ilişki araştırmaya açıktır. Yukarıda adı geçen yazarların Kürt-Ermeni edebi ilişkilerini zenginleştirdikleri bir gerçektir.

İki toplumun edebiyatları arasındaki ilişkilerin çok yönlü bir şekilde incelenmesi, hem Ermeni hem de Kürt edebiyatçıların ivedi görevlerindendir.

Tanınmış Ermeni tarihçisi Mikail Camcıyan (1738-1823), 1784-1786 yıllarında yayınladığı Ermenistan Tarihi eserinde Kürtlerin de tarih ve etnografyalarına değinir.

Kürt folklorundan örnekler derleyen K. Xaçaturov bunları yayınladı. Kürtçe mani, hikaye, bilmece ve fıkra türü folklorik örneklerdi bunlar. Bunları ayrıca Rusça'ya da çevirerek yayınladı. Kürt tarihinin asırlarca karanlıkta kaldığını yazdı. Gelecekte bunlardan büyük bir bölümün aydınlığa kavuşacağına ilişkin umutlarını gizlemedi.

Ermeni kürdologlarından M. Şvotan'ın, “Türkiye Ermenistan'ı Kürtleri”, S. Ter-Manyelyan'ın “Yezidiler-Kürmançlar”, S. Mesrop'un “Kürtler ve Kürdistan” makalelerini göz önüne alınca, Kürt ve Ermeni ilişkileri tarihinin çok eskilere dayandığını söyleyebiliriz.

1921 yılında tanınmış Ermeni yazar ve pedagoğu Akop Kazaryan-Lazo-(1868-1926) Ermeni alfabesine dayanan bir Kürt alfabesi yaptı. Kürt okulları için Şems adlı ders kitabı hazırladı. Ermenistan ve Gürcistan'da açılan Kürt okullarının bir-

inci sınıflarında okutuldu bu kitap, A. Kazaryan, 1922 yılında Tifliste’te açılan ilk Kürt okulunun da yöneticisi oldu. Kürtçe piyes ve Kürt konusunu ele alan “Zerê” filminin senaryosu da onundur. Kürt okullarında Kürtçe bilen Ermeni öğretmenler de ders verdi.

Kafkaslarda Kürt alfabesinin yaratılmasında Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan cumhuriyetlerinin ortak emekleri vardır. İlk önce Ermeni alfabesinden uyarlanarak bir Kürt alfabesi yapıldı. Bu alfabe, Ermeni ve Kürt sosyalist partilerinde çalışan Kürtlerin yaşamlarında önemli bir rol oynadı. Ancak Ermenistan dışındaki Kürtlerin yararlanma şansı azdı. Ayrıca bu alfabe Kürtçe’nin tüm özelliklerine yanıt vermiyordu. Kürt dili ve edebiyatındaki yeni gelişmede Sovyetler Birliği’nin dışındaki Kürtlerin yararlanabilmeleri de amaçlanıyordu.

1925 yılında Ermenistan’da yaşayan Kürtlerin yararlanması için latin alfabesi kabul edildi. Bu yeni Kürt alfabesi konusunda Gürcistan ve Ermenistan birlikte hareket ettiler. 1927 yılında Ermenistan Milli Eğitim Bakanlığı Kürtlerin latin alfabesine geçmesi ile ilişkin olarak özel planlar uygulamaya koydu. 1929 yılının Mayıs ayında “Kafkas Cumhuriyetleri’nde Yaşayan Kürtlerin Konferansı’nın yapılması kararlaştırıldı. Konferans kararıyla birlikte, Prof. İ. A. Orbeli’ye Kürt dili gramerini hazırlayıp Milli Eğitim Bakanlığı’na sunması görevi verildi.

1928’de Erivan’dan 12 Kürt genci “Şarkiyat Enstitüsün’nde öğrenim görmeleri için Leningrad’a gönderildi. Leningrad’a gönderilen ilk Kürt gençleri şunlardı: Qanadê Kürdo, Ehmedê Süleyman, Ado Candoyev, Tital Muradov, Salih Caferov, Afo Süleymanov, Ömer Mirzayev, İso Nadirov, Ardaş Erebov, Heso Şamilov, Reşid Poladov ve İvan Kamayev. Bunların tümü öğrenimlerinden sonra Kürtlere ilişkin bilimsel çalışmalarda bulundular.

1929’da tanınmış Kürt yazarı E. Şamilov ve İ. Maroklov, latin alfabesini esas alan yeni Kürt alfabesini oluşturdular. Alfabenin yapılmasına bu yazarlar 7-8 yıl emek verdiler.

1930’da yeni Kürt alfabesine geçişin yıl dönümü kutlandı. Cumhuriyet sınırları içindeki tüm yerleşim birimlerinde bu mutlu olay nedeniyle toplantılar yapıldı ve bunların en görkemlisi Erivan’daki Devlet Tiyatrosu’nda gerçekleştirildi. Üç sınıflı Kürt okulu, bir duvar gazetesi, yeni Kürt alfabesine ilişkin yazışmalar halka sunuldu. Gösteride, Kürt harfleriyle yazılmış “Lenin” kelimesi ve portresi yer aldı. Bu arada iki de Kürt gazetesi vardı. O gün ilk kez bu tiyatrodan bir Kürtçe piyes oynandı. Şiirler okundu ve Kürt folkloru sergilendi. 25 Mart 1930’da Erivan’da Kürtçe Riya Teze gazetesi yayına başladı.

1932 yılında Ermenistan Sosyalist Cumhuriyeti’nin kuruluşunun 10. yıldönümündeki toplantıda M.İ. Kalinin, “Yalnız sayıca büyük halklara değil, aynı zamanda nüfusu az olan halklara da kendi milli uygarlıklarını geliştirmeleri için her türlü olanak verilmelidir...” dedi. Örnek olarak Kürtleri gösterdi.

1931 yılında, Erivan’da “Kafkasya Kürt Pedagoji Teknikum” okulu açıldı. Bu

okulun ilk direktörü Ereb Şamilov'du. Kafkasya Kürt Teknikumu'nu bitirenlerin çoğu sonradan Kürt edebiyatı ve ilmi çalışmalar alanında yoğunlaştılar Bu okulu bitirenlerden Eminê Evdal, Heciyê Cindi -Samson Kasparyan- Vezirê Nadir, Saleh Caferov, Broyê Mamo, Casimê Celil, Çerkez Bakoyev, Edoyê Cango Kürt şiir ve edebiyatında ön safhalarda yer aldılar.

1936 yılında, Kürt folklor örneklerini içeren ilk kitap yayınlandı. Aynı yıl Kürt manilerini toplayan bir dergi çıktı. 1933 yılında Ermenice-Kürtçe sözlük ve 1935'te Ermeni-Kürt terminolojisinin sözlüğü yayınlandı. Terminoloji sözlüğünün yayınlanmasında V. Petoyan, E. Evdal, H. Cindi ve Ç. Gence görev aldılar.

1934 yılının 8-14 Eylül tarihlerinde, Erivan'da Kürtleri konu alan bilimsel bir konferans yapıldı . Moskova, Leningrad, Baku ve Tiflis'ten birçok bilim adamının katıldığı konferansta Kürt edebiyat dilinin gramer ve kuralları tartışıldı.

1935'te Ermenistan Eğitim Bakanlığı "Seyyar Kürt Tiyatrosu"nu oluşturdu. Erivan Kürt Pedagoji Teknikumu öğrencilerinin çalışmaları bu tiyatroda yer aldı. Ermenistan'da yaşayan Kürtler için hazırlanan bu tiyatro giderek tüm kentlere ulaştı. İzleyiciler, tiyatroyu "Kürt Kolhoz-Sovhoz Tiyatrosu" diye isimlendirdiler. Tiyatroya ilgi giderek arttı; bunu göz önüne alan yöneticiler, 1937 yılında Ermenistan'ın Aparan yöresinde "Devlet Dram Tiyatrosu"nu kurdu. Bu ilk Kürt dram tiyatrosudur. Burada çalışmak üzere Tiflis, Batum ve Baku'dan birçok yetenekli aktör çağrıldı. Kürt ve başka halklardan yazarların dram eserleri sahneye kondu. Bu eserler yalnız Ermenistan'da değil, Gürcistan ve Azerbaycan'ın değişik kent ve yörelerinde izleyicilerin beğenisini kazandı. D. Furmanov'un "Kiyam", A. Şirvanzade'nin "Kısaskar Ruh" -İntikamcı Ruh-, M. Koçaryan'ın "Kor Sazende", K. Sundikyan'ın "Pepo", M. Divanin'in "Vatan" eserlerinden başka bir çok piyes Kürt seyircisine ulaştı. Anımsatmaya gerek yok, bu piyesler Kürtçe oynanıyordu. Bu tiyatro eserleri arasında Kürt yaşamını konu alanlar da vardı. Güneşin Çıkması, Mirak Kızı ve Lûr de Lûr piyesleri gibi.

1944 yılında Ermenistan Eğitim Bakanlığının kararı ile Kürt ve Ermeni alfabeleri Rus Kril alfabesine uyarlandı. Yeni Kürt Alfabetisiyle Kürtçe yayınlanan eserlerin sayısı da arttı. Kürtçe yayınlar giderek daha çok Ermenice ve Rusça'ya çevrildi. Ancak, Kürt edebiyatının diğer edebiyatlarla olan ilişkileri tetkik edildiğinde, böylesi araştırmaların azlığı göze çarpar. 1965 yılında yayınlanan, dil bilimci Heciyê Cindi'nin Ermeni ve Kürt Halkları Dostluğunun Sözlü Edebiyata Yansıması eserinden söz edilebilir.

Ermeni yazarlar Kürt sözlü ve şiirsel folklorundan oldukça yararlandılar. 1910 yılında A. İsakyan, "Leyla ile Mecnun"eserini yazarken Kürtler arasındaki yayılmış varyantlar esas aldı. Ermeni yazar Derenik Demirciyan da Kürt edebiyatına ilgi duydu ve eserlerinde bunları kullandı. Ermeni müzik ve folklor çalışmalarında bunlara yer verdi.

Latin alfabesinden uyarlı Kürt alfabesinin yapılmasında ve Kürtçe gazete

çıkarılmasında E. Şemo'nun büyük emeği geçti. Bu arada E. Şemo'nun senaryosunu yazdığı "Ermenistan Kürtleri" filmi de 1960'lı yıllarda çekildi. Bundan dört yıl sonra Axasi Babayan'ın senaryosunu yazdığı Araratın Eteklerinde filmi yapıldı.

1965 yılında Karlanê Çaçan, "Ermeni ve Kürt Halklarının Dostluk Tarihi" adlı doktora çalışmasını bitirdi. Bu dönem Sovyet Cumhuriyetleri'ndeki resmi görüş biliniyor. Bu doktora çalışmasının da böyle bir içeriğe sahip olması olasıdır.

1975 yılında Ermenistan'da Prof. K. Akopov'un redaktörlüğünde yayınlanan "Kürdoloji" kitabı da önemlidir. Orta Doğudaki ülkelerde yaşayan Kürtlerin sorunları ele alınmış bu eserde. Kürt tarihine, uygarlığına ve kültürüne ilişkin ilginç konuları içeriyor. Eserde yer alan konuların bazılarının başlıkları şöyle:

- Sovyet Devrimi ve Sovyet Kürtleri. (X. Çatoyev)
- Türkiye'de "Doğu sorunu" Meselesine dair. (A. Rokuşin)
- Türkiye'de Kürt Meselesi, M. Kemal Hareketinden Lozan Konferansına Kadar. (M. Kisarov)
- "Roji Kurd" Gazetesinin 20.Yüzyıl Başlarında Kürt Sosyal-Siyasi Fikirlerinin Kimi Kaynakları. (C. Celil)
- İran Kürdistan'ında Toprak Reformu ve Toprak İlişkileri. (K. Akopov)
- Rüstemê Zal. (H. Cindi)
- Kürt Halkının Musikisi.. (N.Cavare)
- Kürt Halkının tarihine DairYeni Kaynaklar. (Papazyan)
- Ermeni-Kürt Münasebetlerine Dair Kıymetli Belgeler. (K. Çaçani)
- Çağdaş Türk Basınında Kürt sorunu. (A. Kalstyan)
- Kürt Dilbilimcisi M. Xamoyan'ın" Irak Kürdistan'ında Yaşayan Behdinan Kürtlerinin Dili" adlı eseri.

Akopov, yazılı Kürt edebiyatının ilk örneklerini veren tanınmış Kürt şairlerinden Baba Tahir'e (XI Yy.), Basraniya'ya (XVII. Yy.) ve Kürt tarihçisi Şrefxan Bedlisi'ye ilişkin araştırmalar yaptı.

Ermeni edebiyatında Kürt sözlü ve yazılı edebiyatının önemli yer tuttuğu bilinir. Bu bağlamda "Sasonlu David" eseri bunlardan birisidir. Kürt ve Ermenilerin birlikte Arap işgaline karşı yaptıkları mücadele konu edilir. Ayrıca Ermeni folklorunda yine Kürtler sık dile getirilir.

saygısı olmayan kimsenin başka insan ve varlıkları sevmesi asla söz konusu olamaz. Ve giderek başkalarına saygısı da olanaksızlaşır.

Temel ruhsal varlıklarında negatiflik egemen olan insanlarda, olumlu ruhsal davranış bütünlüğü de yoktur. dedikodu bunların değerlendirme yöntemidir. Bunların çelişkili ruhsal varlığı acılar ve sıkıntılarla örülüdür. Kendilerine karşı da bastırıcı ve amansızdırlar. Bu nedenle başkalarına karşı hep saldırgandırlar. Kötüleyici ve aşağılayıcıdırlar. Bu tip kişi ve kişilikler vahşi sonuçlar arayıcısıdırlar. En ufak bir olanak bulduklarında karşısındakine canavarca saldırıda bulunmaktan hiç çekinmezler. Ve bu tip ilkel, haksız, kaba ve iğrenç icraatların subjesi olmaksızın gurur duyarlar. Ve bu durumu kendileri için kahramanlık ve etkileyici olarak düşünürler. Saldırganlığı ve fırsat kaçırmazlığı kendileri için yüksek marifet sayarlar. bunlar için asla, hak, hukuk, adalet, insanlık ve ahlak söz konusu değildir.

Ruhları, gönülleri ve beyinleri tamamen kirlidir, kokuşmuştur ve dumura uğramıştır. Soysuzluk bunların yapısal - ruhsal klişesidir. Kırık döküklük ödlelik ve sefillik bunların ruhsal coğrafyasının aynasıdır. Ve bu tip sefillerin kişiliğinde - kişiliksizliğinde insanlığın iflası somutlaşmıştır. Bunlar kişilik gösterisi adı altında hastalıklı, çürümüş ve gülünç yapılarını sergilemektedirler. Bunlar ruhları ve biçimleri ile bir bütünlük içinde çirkindirler. İnsani ilişkilerinde kurulum ve haşinlik bunlara özgüdür. Yalancılık ve iftiracılık bunların yapılarında yerleşiktir.

Yalancılık ve iftiracılıkları sadece başkalarına yönelik değildir. Aynı zamanda kendilerine de iftirada bulunurlar ve yalan söylerler. Ruhlarında tüm hafifliklere yer verilmiştir. Her çeşit hafifliğe taparlar. Soysuzluk bunların özüdür. Bu çirkin yaratıklar soyluluktan korkunç biçimde irkilirler. Bunların her çeşit ilişkileri doğal olarak kendi benzerleri ile.

Bu tipler insanlığın, insanlık emilasyonunun kokuşan dışa atımlarıdır. Yaşamaları gerçek insanların yaratımları sayesinde. Beslenmeleri yaratıcı kişiliklerin atıkları ve kuruntuları ile sürdürülmektedir. Utanmazlık ve hayasızlık bunların temel belirleyicilikleridir. Bunlar aynı zamanda doğaya da zararlı yaratıklardır. Bunlar görünüm itibarı ile insan olsalar bile özleri, ruhları, kişilikleri..... yönünden tüm doğal yaratıkların en değersizleridir.

Hiçbir konuda, alanda ve türde bunların haklı ve yaratıcı üretkenlikleri yoktur. bunların çalışma ve geçişme düzenleri/düzensizlikleri çapulculuk ve aşırmaçılık üzerine kuruludur. Bunlarda doğallık, haklılık, gerçekçilik, tarafsızlık, doğruluk, akılcılık, bilimcilik, demokratlık, insansal ve doğal sorumluluk, yaratıcı ve etken süreklilik, güvenilirlik ve bunların varlıklarına ve gelişimci süreçlerine katkıda bulunmak gibi fonksiyonel işlevler yoktur.

Bu tipler şizofrenik özellik gösterirler. Ve bunların etkenliğinde sosyal şizofreni varlık kazanmaktadır. Bu rahatsız kişiler asla ciddi bir tutumla okumak eylemliliğine içine girmezler. Ruhsal sefalet içinde bulunmak bunlar için normal yaşam biçimidir. Bunların içlerinde mazohizim, mazoşizm ve sadizm yansımaları vardır.

Sistemsizlik düzensizlik, yüzeysellik ve iki yüzlülük bunların içsel altyapı olgusallığını teşkil eder.

Bunlar hiçbir konuda uzman değildirler. Bir alanda uzmanlık diplomaları olsa bile bu yanıltıcıdır. Bunlar gerçek anlamda hak etmeden bu diplomaları almışlardır. Bu diplomalar bunlara kamuflaj niteliğindedir. Ve onlar diplomaya sığıntıdırlar. Diploma ve meslek ünvanı onların eksikliklerini ve kofluğunu örtmektedir. Ve adeta onların çirkin içyüzlerini cilalamaktadır. Bu nedenle onlar sık sık ünvanlarından söz etmektedirler. Bundan söz etmek onlar için bir övünç kaynağı ve nedenidir.

Bunların edindikleri mülk ve sermaye de emeğe, normal piyasa kurallarına göre şekillenmemiştir ve birikmemiştir. Bu yöndeki çoğalımları haklı meşru ve ahlaki değildir.

Bu tür yaratıklarda asli anlamda toprağa, yere, vatana, topluma, tarihe, anılara, ataların ruhlarına... bağıllık yoktur. Bu yöndeki söylemleri palavradır. Doğal ve sosyal oluşlar ve oluşmalar, kültürel değerler, müzik ve folklor bunlar için asla yaşamsal temel bağlam değildir.

Bunlar esas itibari ile her çeşit küçüklük içinde yaşamayı marifet sayan aşağılık ruh sahipleridir. Bunlar ruhlarını aşağılamış ve aşağılayıcı çirkinliklere bağımlı kılmışlardır. Ve sapkınlık ve her çeşit ruhsal çürümüşlük içinde küçük “insan” olarak yaşamak bunlar için normaldir. Bu küçük ve hasta yaratıklar her kesim insan içinden çıkmaktadırlar. Bu sosyal çirkin atıklar, toplumda itibar gördüklerinde, o toplum kokuşmuş demektir. Ve böyle bir dönemde böyle bir sosyal yaşam kesitinde kişilik özü erozyona başlamıştır. Kokuşma ve çürüme süreci giderek yoğunlaşacaktır. Bu uygulama çerçevesinde şerefli, akıllı, adil, ahlaklı, faziletli, nesnel, yaratıcı, bilimcil, mantıklı.... kısaca beyninin fonksiyonelliği ile eşleşmiş pozitif insan tipi saflıkla, dürüstlikle, işini bilmezlikle suçlanmaktadır. Ve burada kendilerine yabancılaşmış, insanı değerlerden uzaklaşmış döküntüler, “İNSANLARI” yargılar duruma gelmişlerdir. Bu utanmazlarca en köklü ve doğal, insani, bireysel, sosyal, ruhsal, hukuksal, ahlaksal, dinsel ve felsefi değerler aşağılayıcı bir suçlanmaya konu edilirler. Böylesi bir durum içinde doğa, doğa ürünleri ve ekolojik değerler de zedelenmektedir.

Bu durumlarda hastalıklı birey gibi hastalıklı toplum söz konusu olmaktadır. Hastalıklı toplum dönemi normal doğal yaşam biçimi değildir. Geçicidir. Ancak süresi kestirilemez. Fakat insanlık özünün bunu uzun süre hoş görebileceği olanaksızdır. Buna karşı sabırla, pozitif ve kişilikli çaba verilmelidir. Bu durumlardan sonra toplum, olumlu bir atılım ve açılım dönemine girecektir.

“İNSAN” sürüleşme ve sürü üyesi olmayı asla kabul edemez. İNSAN OLMA-DA ve İNSANLIKTA direnilmelidir. Böyle oluş doğal ve insani görevdir. Hiç değilse insanlık ve felsefe suçu işlenmemelidir.

FERHENG A DIMILÎ-KURMANCÎ

S. VERROJ - N. GUNDUZ

C

DIMILÎ

KURMANCÎ

ca: bw. mekan, ware. *ca û wareyê ma.
ca ameyîş: bw. ameyîş ca
ca aqitnayîş: bw. ca abirrnayîş.
ca arde: ay çîyo ke ameyo ca.
ca ardiş: bw. ardiş ca
ca bedêlnaye: bw. ca hewilnaye.
ca bedêlnayox: bw. ca hewilnayox.
ca bedilnayîş: bw. ca hewilnayîş.
ca bi ca: mekanê ke amey nîşan kerdiş, belî bî.
ca bide nêkewtiş: bw. tebat nêgirotiş.
ca bîyayîş: bw. ca estiş. 2. vînîyayîş, dîtîş.
ca ca: mekanê têra cîya cîya..
cacim: xaliya wirdêka ki henda yew mînderî bo.
cacix: bw. qitik, bejik, dolmik.
cadd: namê yew bêj vaşî. bw. meyremxort.
ca dayîş: bi ca kerdiş.
ca de(di):
ca de(di) veradayîş:
ca de(di) ameyîş:
ca de(di) asayîş:
ca de(di) dayîş:
ca de(di) kerdiş:
ca de(di) kewtiş:
ca de(di) girotiş:
ca dîyîş: bw. ca vînayîş.
ca girotiş: bi ca bîyayîş.
ca girotox: bw. ca abirrnayox, ca aqitnayox.

cî: bn. mekan, war. *cî û warê me.
bicî hatin:
cî veqetandin:
bicî hatî: ew tiştê ku hatîye cî.
bicî anîn:
cî guhartî: ewê ku cî guhartîye.
cî guhêr:
cî guhartin: bn cî bedilandin.
cî bi cî: warê ku tete nîşankirin.
 -
cî pê neketin:
cî bûn: bn. hebûna cî. 2. hatin dîtin.
 -
cî cî: mekanên ji hev cûda.
berik: xaliçeya piçûka ku qasê mînderekî be.
qitik: bn. bejik.
meyremxort:
 -
cî dayin: bn. bicî kirin.
di cî de:
di cî de berdan:
di cî de hatin:
di cî de hatin dîtin:
di cî de dayin:
di cî de kirin:
di cî de ketin:
di cî de girtin:
cî dîtin:
cî girtin: bw. bicî bûyin.
cî girtî: yê cî veqetandî.

ca de(di) mandîş:
ca de(di) mande:
ca de(di) veynayîş:
ca dekewtiş: bw. tebat girotiş.
ca dest kewtiş: bw. ca bi dest kewtiş
cahil: bw. nezan, xort.
cahil bîyayîş: bw. nezan bîyayîş.
cahil û ciwan: bw. xort û teze bîyayîş.
cahilê kerdiş:
cahili: bw. nezanî û xortanî kerdiş.
ca kerdiş: bw. vînayîş, dîtîş
cakewte: *kebero cakewte va veranêdano.
cakewtiş: *keber ca kewto.
ca kerde: bw. vînayîş, dîtîş.
cal: caleya vaman. bw. tahl.
calaw: yew bêj wero ke bi têmîyan bîyayîşêda vewr û helaw virazyeno. bw. vewrerib, celawî.
calaw bîyayîş: hezê celawî bîyayîş.
calaw kerdiş: hezê celawî kerdiş.
cal bîyayîş: bw. tahl bîyayîş.
cal kerdiş:
calek: goştê ke dorûnorê lengûy de vejyeno. bw. pîjik.
calin: çîyo ke tahl bo. *balcanê bostandê ma calin î.
cam:
cambaz: 1. akrobat. 2. keso qurnaz, hîlebaz. 3. keso ke her la de kay biko.
cambazê: ay keso ke cambazê biko.
cambazê bîyayîş:
cambazê kerdiş: karê cambazê kerdiş.
camên:
camêrdek: bw. ciwanmêrdek.
camêrdî geyrayîş:
camêrdî kerdiş:
camêrdî ra kewtiş: nişênayîşeya têkilîya cinsî.
camurr: bw. kozî.
camus: bw. gamêş.
can: bw. gan, gîyan.
ca nawitiş: bw. ca dîyarkerdiş,
ca nêdayîş:

di cî de mayin(man):
di cî de mayî:
di cî de dîtin:
cî pê ketin:
cî bidest ketin:
cahil: bn. Nezan, xort.
cahil bûn: bn. nezan bûn
cahil û ciwan : bn. xort û teze bûn.
cahilî kirin: bn. nezanî û xortanî kirin
cahilî: bn. nezanî, xortanî
bicî kirin: bn. dîtin.
bicî kirî: bn. bicî bûyî. *derîyê bicî kirî, ba bernade.
bicî bûn: derî bicî bûye.
bicî bûyî: bn. hatin dîtin.
tahl: tahlîya behîvan.
berfedims: cûrekî xwarina cemidî ya ku bi tevlihevkirina berf û dimsê çê dibe ye.
berfedims bûn:
berfedims kirin:
tahl bûn:
tahl kirin:
şil: ew goştê ku di ber neynûkan de dertê. bn. çermik.
tahlîn: bn. bi tehl.
 -
cam:
cambaz: 1. aqrobat. 2. kesê qurnaz, hîlebaz, 3. kesê ku bi her awayê bilîze.
cambazî:
cambazî bûyin:
cambazî kirin:
camîn: bn. ji cam.
ciwanmêrik: bn. camêrek.
ciwanmêrî gerîn: bn. mêranî kirin.
ciwanmêrdî kirin:
ji mêranî ketin: nikarîna têkilîya cinsî.

kozir: bn. tiraf.
gamêş: cûrekî ji celebê gayan.
can: bn. gîyan
cî nîşandan: bn. cî nîşankirin.
cî nedayin:

cana: namê leyîrda mayînan.
ca nêkewtiş:
candîla: dara teze ya çend serra.
canem: bawerîya îslamî de cay caza kerdiş û ezyet kerdiş. bw. dojah.
canemî: ay keso ke şîyo canem yan zî enhawa yeno qebûl kerdiş.
canem ra: xerabî û ezyetê sey ê canimî.

canfîda:
cange: bw. conge.
canî: bw. ganî.
ca ra: bw. çime. merkez.
ca ra hewanayîş:
ca ra hewilnayîş:
ca ra hewilyayîş:
ca ra vejyayîş:
ca ra vetiş:
ca resayîş:
ca resnayîş:
ca resnayox:
ca ritiş: ca gezî kerdiş, pank kerdiş.
ca ritox: ay kesê ke ca riwenê.
caris: 1. ewtanayox. 2. kozley adirî.
carmêrd: bw. ciwanmêrd.
carram: erdo kerreyin û wişk. bw. cerran.
carût: bw. hilwe.
casus: ay keso ke kê mîyan de bi namebê diymenî bixebityo, agadarê bido diymenan.
casusê: kar û barê casusê
casusê kerdiş:
ca tebiştiş: bw. ca girotiş.
ca û cayan: cayo dûr û nedîyar.
ca vîynayîş:
cax: 1. berê hewşî yê ke bi mirdîyaqan ra virazyayo. 2. namê yew bêj vaşî yo, ki wesarî vejyeno û nizdî 30 cm û derg û barîyo, mîyanê jê hezey pemî yo û şîrîn o.
caviste:
cavistiş: *ber cavistiş.
cawite: çîyo ke ameyo cawitiş.
cawitiş: *vilince cawitiş.

cahnî: navê çêlika mehînan.
bicî neketin: bn. bicî nebûn.

dojah: di bawerîya îslamî de cîyê ceza kêşan û eziyet dîtîne ye. bw. dojah.
dojahî: ew kesê ku çûye cehnemê yan jî wesa têtê qebûl kirin.

ji dojahê ve: xerabî û eziyeta wek yê cehenemê.

canfîda: ew ê ku canê xwe feda dike.

conga: yew bêjê gayan.

bican: bn bi gîyan.

ji cî ve: çavî, çavkanî.

ji cî hilanîn: ji cî rakirin.

cî guhartin:

cî hatin guhartin:

ji cî hatin derêxistin:

ji cî derêxistin:

cî gehîştin: bn. gehîştin cî.

cî gehîştandin: bn gihiştandin cî.

yê gehîştandî:

cî malîn: bn. cî gêzî kirin.

yê cî dimale:

wêrek: bn. bi cesaret.

carmêrd: bn ciwanmerd, camêr.

helan:

carût:

sîxûr: ew kesê ku di nav me da bi navê diymîn bixebite û derbarê me da agadarî bide diymînê me.

sîxûrî: kar û barê casusî.

sîxûrî kirin:

cî pê girtin:

cîyê dûr: cîyê dûrê nedîyar.

cî dîtin: bn. cî bînîn.

cax: derîyê hewşê û wd.

bicî kirî: bn. bicî bûyî.

bicî kirin: *derî bicî kirin.

cûtî: tiştê ku hatîye cûtin.

cûtin: *benîşt cûtin.

cawyaye: bw. cawite.
cawyayîş: çîyo ke hetê yewdê nedîyarî ra ameyo cawitiş.
cay: zêrfê zemanê nedîyar.
cay bîyayîş:
cayî: bn. binkî.
cayîz: çîyo ke bîyayîşê jê minasib bo.
cayke: zêrfê mekan yê nedîyar.
cayna: mekano ke yeno bahs kerdiş û cay jê belî nîyo. *ez şîya keye, hembazê mi şî cayna.
cebir: pê girotiş.
cebirî: pê girote. *polê mi cebirya yo.
cebirnayîş: du tene felqan pêra nayîş.
cebirxane: cayo ke çek tede ameya limitiş.
cebirayîş: *polê jêyo şikyaye cebirayoy.
cebr: bw. zor
cedwel:
cefa: bw. ezîyet, tada, tenganey.
cefa antiş:
cefa dayîş: bw. ezîyet dayîş.
cefa hêç kerdiş: ezîyet û ked hêç kerdiş.
cefa werdiş:
cefakar: bw. zahmetkêş
celb û çamur: bw. çol û çamur.
cele: yew kêşa cew, xele û ... bw. şela
celeb: bw. bêj.
celî: bw. nefî, sirgun.
cell: çîyo ke vera kê û qestê kêra bêro kerdiş, goşa kê nêdo û kê aciz biko.
cellênayîş: cell dayîş.
cellnayîş: bw. cellênayîş.
cellok:
cellyayîş:
celq: bw. xeripyaye. *hako celq.
cem: * yew cemê şamî.
cema:
cema bîyayîş:
cema kerdiş:
cemat:
cemat bestîş:
cemat girêdayîş:
cematkî:

cûfî: tiştê ku hatîye cûtin.
hatin cûtin: tiştê ku ji aliyê yekê nedîyar ve hatîye cûtin.
derek: zêrfê zemanê nedîyar.
di cîkî de bûn:
binkî: bn eslî.
cayîz: bûyina ku minasib bête dîtin.
çîyek:
çîyek din: mekanê ku tête bahs:
 kirin û nedîyare. *ez çûm malê, hevalên min çûn çîyek din.
cebir: hevîrtina du tiştên jihevbiyî.
cebirî: hevîrtî. *milê min cebirî ye.
cebirandin:
cebirxane: çîyê ku tede çek hatîye veşartin.
hatin cebirîn: *milê wî yê şikestî cebirî ye.
cebr: bn. zor. dijarî.
cedwel:
cefa: bn. ezîyet, zahmetî
cefa kêşandin: bn. ezîyet dîtin.
cefa dayîn: bn. ezîyet dayîn.
cefa hêç kirin: bn cefa înkâr kirin.
 -
cefa xwarin: bn. ezîyet xwarin.
cefakar: bn. zahmetkêş.
çol û herî:
gidîş: kêşkirina şînbêlê zadê çandî.
cûre:
nefî: ji cî û warê xwe hatin dûrxistin.
sil: tiştê ku li hember meriv ji qesta wî ra bête kirin, goh nede te yan jî ne bi daxwaza te be.
sil kirin:
sil kirin:
silok:
sil bûn:
celq: bn. genî, bîno. *hêkê celq.
car: bn. dan.
gûrz:
gûrz bûyin:
gûrz kîrin:
cemat: bn. kom, komel.
cemat pêkanîn:
cemat girêdan:
cematkî: bi awayê cemat.

cemed vîstîş: bw. cemed girotiş.
cemedin: cîyo ke hezê cemedî
cemedayîş: bw. cemed tebîştîş.
cemî: cayo ki misilmanî tede îbadet kenê.
cemidnayîş: tersê germ kerdişî.
cen: bw. hêrs, hicir, deşarj. *cenê xwi veradayîş. bw. karm.
cenayîş: 1 lûlî cenayîş. 2. Peme centîş.
cendek: bw. term, laş.
cendirme: bw. zeffî
cenêk: însana resaye ya cînsdê makî ra.
cenet: bw. bûhişt.
cenetî: yewdo ke şîro cenet yan zî cenet de bo.
ceng: bw. şer, herb, lej.
ceng bîyayîş:
ceng kerdiş:
cengawer: bn. lejker, pehlewani.
cengawerê: bn. lejkerê, pehlewani.
cenî: însana resaye ya cînsdê makî ra.
cenî bîyayîş:
cenîya keyî: bw. keybanî.
cenîya vîyay: bw. vîyay.
cenîyê:
cenîyê kerdiş:
centîş. 1. lûlî cenayîş. 2. peme cenayîş.
cepe: bw. teraf, het.
cepe bestîş:
cepe girotiş:
cepe kewtiş:
ceribnaye:
ceribnayîş:
ceribnayox:
ceriribayîş:
cerr: namê yew bêj masan.
cerrib: bw. pêgirotîş, kelijyayîş.
cêrvîstîş: bw. herimnayîş, xirabe kerdiş, şatnayîş.
cesaret: bw. hewtanayîş.
cesaret girotiş:
cesaret kerdiş:
cesaret nêkerdiş:
ceset: bw. term.

cemed avêtin: bn. qerîşin, cemed girtin.
cemidî: bn. qerîşî.
cemidîn: bn. qerîşin.
mizgeft: cîyê ku misilman tede îbadet dîkin.
cemidandin: tersê germkirinê.
kûrm: bn. deşarj, hêrs. *kûrmê xwe berdan.
jendin:
cendek: bn. term, laş.
cendirme: bn. leşker, esker.
jinik:
bihişt:
bihiştî: kesê ku here bihiştê yan jî di bihiştê de be.
şer: bn. lej, ceng, herb.
şer bûyin:
şer kirin:
cengawer: bn. şerker, lejker.
cengawerî: bn. şerkerî, lejkerî.
jin: insanê gehîştî yê jî cînsê mê.
jin bûyin:
jina malê: bn. kebanî.
jinebî:
jinîfî:
jinîfî kirin:
jentin: 1. bilûl jentin. 2. pemu jentin.
enî: bn. alî, teraf.
enî girêdan:
enî girtin:
enî ketin:
ceribandî:
ceribandin:
ceribandox:
hatin ceribandin:
 -
cerrib: bn. kelîn.
jihev kirin: bn. herimandin, xirab kirin, şehitandin.
cesaret: bn. wêrin.
cesaret girtin:
cesaret kirin:
cesaret nekirin:
ceset: bn. term, laş, kelax, cendek.

cew: namê yew bêj nabatî ke werê
heywanan o, û tira bîra virazyena
cewab:
cewab dayîş:
cewab girotiş:
cewab nêdayîş:
cewçîn: ay ke cew çînenê.
cewdik: kino şînik yê aw yan zî qatixî.
bw. aşîr.
cewek: cewo yabanî.
ceza:
ceza bîyayîş:
ceza dayîş:
ceza dîyayîş:
ceza girotiş:
ceza kerdiş:
ceza niştiş: bw. ceza nûştiş.
cezbe: bw. hey.
cezbe kewtiş:
cezwe: firako ke tede qahwe virazyeno.
cewrik: namê leyîrdê kûtikan bw. kîrte.
ceribnayîş:
cê: zemîrê şexisê hîrin. bw. jê. we.
cêr: tersê corî.
cêra
cêra bîyayîş:
cêra kerdiş:
cêracor:
cêrakerdiş:
cêravetiş:
cêr de(di):
cêrde asayîş:
cêrde bîyayîş:
cêrde veradayîş:
cêrde vete:
cêrde vetiş:
cêrde viste:
cêrde vistiş:
cêrdekewte:
cêrên:
cêz: kermêro ke qandê yew veyvekrê
ameyo hedîrnayîş û gêryayîş.
cerge: bw. ref, qifle, bol, birra.
cêrkewte(a):

ceh: navê cûrekî nebat ku xwarin ajalan
e, û ji wî bîra çê dibe.
bersîv:
bersîv dayin:
bersîv girtin:
bersîv nedayin:
cehçîn: ew kesê ku ceh diçîne.
kidik: kinê piçuk yê avê yan jî qatixê.
cehik: bn. cehdasî, gîyareşo
ceza:
ceza bûyin:
ceza dayîn:
ceza dîtin:
ceza girtin:
ceza kirin:
ceza nivîsin:
cezbe:
cezbe ketin:
cezwe: alavê ku tede qehwe têtê çêkirin.
cewrik:
-
ceribandin:
wî/wê:
jêr: tersê jor.
jihev:
jihev bûn:
jihev kirin:
jêrejor:
jihevkirin:
jihev derxistin:
di jêr de:
di jêr de hatin dîtin:
di jêr de bûn:
jihev berdan:
jihev kirî:
jihev derxistin:
jihev xistî:
jihev xistin:
jihevketî:
jêrîn:
cihêz: alavên ku jibo bûkek hatine
amade kirin û girtin.
cerge: bn. ref.
jihevketî:

cêrkewtiş:
cêr ra: *cêr ra ameyîş.
cift: kûlinçiya bellîyandê dara şalbêrî.
cigir:
cigirnaye:
cigirnayîş:
cigiryaye:
cigiryayîş:
cihud: bw. yahud.
cihudî: bw. yahudî.
cije: bw. çicik, memik.
cil: 1. cilê piragirotîşî. bw. çek. 2. cilê herî (kûrtan). 3. livîn.
cil kewtiş:
cil ra wariştîş:
cilderz: bw. terzî.
cilşo: cilşo, awşo.
cimbiş: cimbuş
cimtersey:
cin:
cinawer: bw. canawer, verg.
cinaza: bw. darbest.
cinaza bîyayîş: bw. hal ra kewtiş.
cindar: nameyê yew nêweşî yo ke sebeb bi cinan ra yeno girêdayîş.
cingar: bw. zengar.
cingar bestîş:
cingar girotiş:
cingarin:
cinî kewtiş:
cir cir: bw. xir û cir
cir cir bîyayîş: bw. xir cir bîyayîş.
cir cir kerdiş: bw. xir cir kerdiş.
cirênayîş: * ti şî, to cirêna!
cirît: 1. yew bêj kay, spor(werziş). 2. namê yew bêj masan.
cirît vistiş:
cirm: bw. deyn.
cirm bîyayîş: bw. deyn bîyayîş.
cirm dayîş: bw. deyn dayîş.
cirm kerdiş: bw. deyn kerdiş.
cirne: bw. dan.
cirn kutîş:
cirnek: cirna wirdêk.

jihevbûn: bn. xerabûn
jêr ve: *jêr ve hatin.
goberr:
 -
xeyîd: bn. enir.
xeyidandî:
xeyidandin:
xeyidandî:
xeyidîn:
cihud: bn. yahud.
cihudî: bn. yahudî.
çicik: bn. pêşîr, memik.
cil: bn. çek. lîbas.
 -
ketin nivînê:
ji nivînê rabûn:
terzî:
cilşo: bn. berav.
cimbuş:
çavtirsî:
cin: bn. yê ji me cêtir.
gur: bn. cenawar.
cinaza: bn. darbest, tabut.
cinaza bûyin:
cindar: navê nexweşîyek e, ku bi cina ve tete girêdan.
zingar:
zengar girêdan:
zengar girtin:
zengarî:
bi cinan ketin: bn. cindarî.
xir û cir:
xir û cir bûyin:
xir û cir kirin:
edilandin: * ti çûyî te ediland!
cirît: cûrêkî leyîztik, spor(werziş).
 -
cirît avêtin:
cirm: bn. deyn.
cirm bûyin: bn. deyn bûyin.
cirm dayîn: bn. deyn dayîş.
cirm kirin: bn. deyn kirin.
conî: bn. dan, sindor
conî kutan:
conîyik: conîya piçuk.

cis: bw. esil, kok, binya.
cisan: namê yew bêj hengwer (engur) ke rew resena.
cisin: ay ki bi cis bo.
cit: ramitişê hêga û erdan.
cita: 1. cita sewlan, cita kûrikan.
 bw. zewnc
cit bîyayîş:
citêr: ay ke kar û barê cit keno.
citêna: yewna cita.
cit kerdiş:
citêrey: kar û barê cit kerdişê.
ciwal:
ciwan: bw. xort
ciwanayîş: bw. pesindayîş
ciwanê: bw. xortey.
ciwanik:
ciwanikew:
ciwanmêrdek:
ciwanmêrdî:
ciwên:
ciwên hewanayîş:
cemed: bindê dereca sifirî de(0 °C)
 cemidyayîşê
ciwên kiriştiş:
ciwên kûtiş:
ciwên vaydayîş:
cixara:
cixara antiş:
cixara hewnakerdiş: bw. cixara peysnayîş.
cixara panayîş:
cizdan: bw. kîsik
cîf: bw. hilm, bûy, nefes.
cîngane: bw.qeraçî, aşik, mitrib.
cînganeyî:
cînganeyî kerdiş:
cîq: bi zîwanbê gedan xo limitîş û vînayîş.
cîq bîyayîş:
cîq kerdiş:
cîran: bw. hemberyan.
cîranî: bw. hemberyanî.
cîya:
cîya bîyayîş:
cîya kerdiş:

esil: bn. kok, binya, resen.
mezromî: navê cûrekî tirî ye ku zu digehe.
bi esil:
cot: ajotina erd û zevîyan.
cot: bn. du, zo.
 -
cot bûyin: bn. hatin ajotin.
cotkar: ew ê ku kar û barê cotê dike.
cotek din: bn. çotek din.
cot kirin: bn. ojotin.
cotkarî: kar û barê cot kirinê.
çewal:
ciwan: bn. xort.
pesinandan:
ciwanî: bn. xortî.
ciwanik:
ciwanikî:
ciwanmêrdek: bn. comerd.
ciwanmêrdî: bn. comerdî.
bênder: bn. xerman.
bênder rakirin:
cemed: di binê dereca sifirê(0 °C) de qerisîna avê. bn. qeris.
bênder kêşandin:
bênder kûtandin
bênder badan:
cixare:
cixare kişandin:
cixare vemirandin: bn. cixare tefandin.
cixare vêxistin: bn. cixare pêxistin.
cizdan: bn. kîsik.
bêhn: bn. hilm, bîn, nefes.
cîngene: bn. aşiq, qereçî, mitrib.
cîngenetî:
cîngenetî kirin:
cîq: di zîmanê zarokan de veşartok û dîtin
ciq bûn:
ciq kirin:
cîran: yên ku mala wan nêzikê hev in.
cîranî: bn. cîrantî.
cûda: bn. cihê.
cûda bûn:
cûda kirin:

coka:
col: bw. bol, birr.
comerd: bw. ciwanmerd.
conga: bw. malaw.
cor: tersê cêrî.
cor ameyîş:
cor de(di): bw. cor ra.
cor de vînayîş:
cor de vîstîş:
cor de(di) asayîş:
cor kewtîş: jor ketin-k
cor ra:
cor vîstîş:
cora: bw. coka.
coracêr:
corên:
cûre: 1. Yew bêj kûtikê wirdêlekî. 2.
keso beşin(qam) wirdêk. Bw. cûrik
cûrik: leyêrê kutikan.
cûrr: cay mexel biyayîşdê arweşî.

loma: bn. lewma.
kerî: bn. birr.
comerd: bn ciwanmerd.
conga:
jor: tersê jêr.
jor hatin;
jor de: bn. ji jor ve.
jor de dîtin:
jor de avêtin:
jor de hatin dîtin:
jor kevtin:
jor ve:
jor avêtin:
loma: bn. lewma.
jorejêr:
gorîn:
cewrik: cûrekî kuçikan ku pirr piçuk
in.
cewrik: navê têtjikê kûçik.
yantok: bn. kûp

Ç

ça(1): bw. kû ra.
ça(2): bw. senî.
çadir: bw. kom.
çaket: bw. saqo.
çakuç:
çalax: bw. çilek, nefsek.
çalaxey: bw. çekeley, çekê.
çalçalek: namê yew bêj vaşî.
çalim: bw. fors, xwi vaydayîş.
çalim kerdiş:
çalim vistiş:
çall: erdo ke ameyo aşanayîş.
çalla aw: çalla ke aw tede pêser bîya.
çallik: çala wirdêk.
çam: yew bêjê daran.
çamir: bw. çamur.
çamirin: bw. çamirên.
çanqil: bw. çanqol.
çanqilin: sey çanqilî bîyayîş.
çanqilnayîş: bw. çanqil kerdiş.
çanqilyayîş: bw. çanqil bîyayîş.
çante: bw. tewre.
çantik: bw. tewrik.
çap: yew hacetê peymawitişê dan û dextlî.
çapik: çapo wirdêk.
çaq: bw. çîp
çaqşûr: namê yew bêj vaşî. bw. boxe.
çar: bw. çîyer.
çar hezarî:
çar hindî.
çaralî: bw. çarmedor, çarkenar.
çaralî bestîş:
çaralî gêrayîş:
çaralî girotiş:
çarçef:
çarçim: bw. vîr.
çardax: bw. diwan, odê dew.
çardax: bw. erzale.
çardug: bw. rewte.
çare(1): bw. darû.

kêrê:
çawa:
çadir: bn. kon.
çaket:
çakuç:
çilek: bn. nefsek.
çekêkî:
 -
çalim:
çalim kirin:
çalim avêtin:
çal: erdê ku bi giloverî hatiye kolandin.
çala avê:
çalik:
çam:
herri: bn. çamur.
herrîn:
çonqal:
çonqalîn:
çonqalî kirin:
hatin çonqalî bûn:
tur:
turik:
çap: hacetekî pîvandina dan û dextlê.
 -
çapik: çapê piçûk.
çaq: bn. çîp.
 -
çar: navê hejmarek.
çar hezar:
çar ewqasî: bn. çar qat, çar çar.
çaralî: bn. çarkenar, çardor.
çaralî girtin:
çaralî gerîn:
çaralî girtin:
çarçev:
çarçav:
dîwan: bn. odeyê gund.
holik: bn. kepî, çardax.
rewt: bn. rewtele.
çare: bn. derman

çare(2): serdê birîyan ra cor rî mêrdimî.
çarebeş:
çare gêrayîş:
çare vînayîş:
çare vîniyayîş:
çarês: bw. des û çar(çîyer).
çarêsin:
çargoşe: ay şiklo ke çîyer goşey jê estî.
çarhing: bw. çaring.
çaring: bw. moza heran.
çarik: yew hacetê peymawitişê dan û dexlî.
çarkinar:
çarkinar asayîş:
çarkinar bestîş:
çarkinar gêrayîş:
çarkinar girotiş:
çarkinar vînayîş:
çarla: bw. çar qat, çar hindî.
çar mîlyon:
çarlej: bw. çarçetal.
çarnayîş: 1. gêrnayîş. 2. ban çarnayîş.
çarox:
çarpace: biz çarpace kerdiş.
çarpay(1): bw. çarpar, çarbare.
çarpay(2):
çarpay kerdiş: bw. çarbar kerdiş.
çarpay remayîş:
çarpay şîyayîş:
çarpay vazdayîş:
çarqat:
çarqirnî: bw. çargoşe, çarkenar, çarhêl.
çarqirnî bestîş:
çarqirnî gêrayîş:
çarqirnî girotiş:
çarr: bw. gijikî.
çarrî: bw. hejik,
çarrin:
çarsey:
çarseyin:
çarsim axa: namê manker yê mîzahî.
çarşeme: namê yew rojdê hewtî.
çarşû: bw. sûk.
çartelu: namê yew bêj vaşî.
çaryayîş: bw. gêryayîş.

enî: ji ser birîyan jortir rûyê meriv.
enî beş:
çareserî:
çareserî dîtin:
çareserî hatin dîtin:
çardeh: bn. deh û çar.
çardehmîn: bn. çardehan.
çarkoşe: ew şiklê ku çar koşê wî hebin.
mozezebeş: bn. mozbeş, zembûr.
mozebeş: bn. zember
ribik: hacetek pîvandina dan û dexlan.
çarkinar: bn. çaralî, çarhêl.
çarkinar hatin dîtin:
çarkinar girtin: bn. çarhêl girtin.
çarkinar gerîn: bn. çarhêl gerîn.
çarkinar girtin: bn. çarhêl girtin.
çarkinar dîtin: bn. çarhêl dîtin.
çar qat: bn. çar ewqas.
çar mîlyon:
çarçetal:
bagerin:
çarox:
 -
çarpay: bn. çarpar.
çarpê:
çarpay kerdiş:
çarpê revîn:
çarpê çûyin:
çarpê bezîn:
çarqat:
çaralî: bn. çaqirnî, çarkoşe, çarkenar, çarhêl, çardor,
çaralî girtin:
çaralî gerîn:
çaralî girtin:
dunik:
hejik: bn. dunik.
bi danûk: bn. bi hejik.
çarsed:
çarsedmîn: bn. çarsedan.
çarsim axa: navê kerê yê mîzahî.
çarşem: navê rojekî heftê.
sûk:
 -
 hatin gerîn:

çat(1): çatê rayîran, çatê çeman. bw. çet.

çat(2): çatmak kurdî ra kewto tirkî mîyan.

çat biyayîş:

çat kerdîş:

çatal: bw. çetal(kewto tirkî mîyan)

çatalin:

çawder: bw. tolaz.

çax: bw. wext. * ti çi çax yena?

çay:

çaydan:

çayir: bw. çere.

çayir û çîmen: bw. merg û çîmen.

çayxane: cayo ki çay yena rotiş.

çedîg: herayeya beyntardê giştî nîşankerdiş û pîl a.

çefî: bw. kafya.

çef û egal:

çek(1): wexto ke qula xîşne dekewo meşk, ay qul bi yew dardê xûsusî yena girêdayîş ke tira vanê “çek”

çek(2): cilê piragirotîşî.

çek(3): bw. sîlah.

çelebî: bw. ciwanmerd, namdar.

çelehêrs: va yan zî varano wişk û zimeyino ke wesaran dar û beran wişk keno.

çelek: bw. obur.

çêlek:

çelekey:

çeleng: camêrdo çeleng û rind.

çeleqa(e):

çellpî: wexto yew çi fînyeno aw yan zî bi yew çi danê awro, ay vengo ki tira yeno.

çellpî biyayîş:

çellpî kerdîş:

çeltug:

çem: bw. ro.

çember:

çembilheya: kasa ber û pacan. bw. çarçova.

çemçemal: nameyê yew qezada Kurdistana Başûr.

çemçik: wirdêkê kondêzî:

çemil: dar ra çemilyayîş.

çemilnayîş:

-

-

bi çeprastî lihevdana du tiştan.

-

çetal:

çetalîn:

çavder: bw. tolaz.

çax: bn. dem, wext.

çay:

çaydan:

çayir: bn. çere.

çayir û çîmen: bn. mêrg û çîmen.

çayxane:

çapan: fireyî ya navbera pêçîya mezin û şahdetê.

çeffî: bn. kefi.

çef û egal: bn. kef û egal.

çek(1): dema ku qulekî mezin bikeve meşkê, ew qul bi darekî teybetî têtê girêdan ku ji wî ra dibêjin “çek”.

çek(2): bn. libas, kinc.

çek(3): bn. sîleh.

çelebî: bn. çeleng.

çilehêrs: ba yan jî baranê tund û qerisokê ku buharan dar û beran hişk dike.

nefsek:

çêlek:

nefsekî:

çeleng:

çelaqe:

çelpîn: dema ku tiştêkî dikeve nav avê yan jî lêdikeve ew dengê ji wî têtê.

çelpîn bûyin:

çelpîn kirin:

çeltug:

çem:

hevêrke: bn. çixiz, çember.

çarçove: çarçova derî û pace.

çemçemal: navê qezekî Kurdistana Başûr.

hesk:

hilkişyan:

hilkişandin:

çemilyayîş:

çemle: bw. qulp. *çemlê cewalan.

çempal: bw. wirdês, kûlm

çencuqle: bw. leqyayîş, têşanyayîş.

çend: bw. tayn.

çend hebî: bw. çend tene.

çend kesî:

çende ki: çi qas

çendey: *çendey verê

çendik:

çene: yew qismê ridê mêrdimî.

çeng(1): *çengê xwi pirr kerdiş.

çeng(2): binê polî.

çengal: çengalê beran.

çengalin:

çenge:

çengelek: bw. çengile, xwe vaydayîş.

çengile:

çengle: bw. çengile.

çeng tiro dayîş:

çep:

çepel: bw. pîs, gemarin.

çep girêdayîş:

çep girotiş:

çep kerdiş: 1. çep tadayîş. 2. tirawitiş.

çep kewtiş: cayo dûr û yewkinare.

çeper:

çepê:

çepik:

çepikî pirodayîş:

çepile: bw. pol. dest.

çepkanî: bw. çepkankî.

çepo: ay keso destê çepî hina vêşî xebiteno.

çeprast:

çeq(1): bw. fetal, hok.

çeq(2): bw. şik, şibhe.

çeşal: 1. Namey yew bêj heywanî. 2. Keso ke soz û qalda xwi sero nêvîndero, serserî.

çeşale: bw. gulh, frîg.

çeş bîyayîş:

çeşçeşo: yew parçey arîye yê ki bi aw rêde gêreno.

çeş kerdiş:

çeşmaq: bw. heste.

çeş wedertiş: bw. şik kerdiş.

hilkişîn:

çembil: bn. qulp. * çembilê cewalan.

kûlm:

hêlekan:

çend: bn. hinek.

çend tane:

çend kes:

her çiqas:

çendin: *çendek berê.

ciqas ku: bn çend ku.

çene: qismekî ji rûyê meriv.

çeng(1): *çengê xwe tijî kirin.

çeng(2): binê mil.

çengel: bn çanqil. *çengelê derî.

çanqilîn:

llep:

xwe badan: bn. fors kirin.

mil:

mil: bn. çepil.

çeng lê dan: bn. çeng lê kirin.

çep:

çepel: bn. pîs, qirêj, genî, gemarî.

çep girêdan:

çep girtin:

çep kirin: bn. zîvirandin, têrs kirin.

çep ketin: ciyê dûr û tenha(çep).

çeper:

çepî:

çepik:

çepik lêdan:

çepil: bn mil. dest.

çepkanî:

çepo: ew kesê ku destê çep zêdetir dixebitîne.

çeprast:

fetil: bw. vîraj.

şik: bn. şibhe, guman.

çeşal: 1. navê cûrekî ajal. 2. Kesê ku liser soz û gotina xwe nasekine, serserî.

fîrîg: bn. gulh

guman bûn:

çeşçeşo:

-

verqilîn: bn. guman kirin.

çeşmaq:

guman kirin: bn. verqilîn, şik kirin.

çeqî ser kewtiş:

çeqlmast: masto awin. bw.çiqlmast.

çeqlatîz: yewbêj kay gedan: qî bi qî ro dayîş.

çerayîş: çere werdişê heywanan.

çerçî: ay keso ki dew bi dew gêreno kermerê keyî roşeno.

çerçiyê: kar û barê çerçîyan.

çere: vaşo ki heywanî wenê.

çerênayîş: *çerênayîşê pesî.

çerepuz: vaşê payîze.

çerez: çî werî yê ke hîrî ceman ra teber lingan sero bêro werdiş.

çerixnayîş: bw. tadayîş.

çerixyayîş: bw. tadyayîş.

çerk: bw. nahs.

çerm: bw. poste.

çerx(1): namê yew aletî ke bi jê kerdî û wd. tûj benê.

çerx(2): bw. awke, awko, hemam. mislix.

çerx bîyayîş: *çerx bîyayîşê kerdî.

çerx kerdîş:

çet: nûxta ki di rayîr û çem, ... pê resenê.

çetê rayîran: cayo ke di yan zî deha vêşî rayîrê pê resenê.

çete: rêkewtina ne nîzamî.

çete bîyayîş:

çetin: bw. zahmet, zor, giran.

çetin bîyayîş:

çetin dayîş:

çetiney:

çetin girotiş:

çetin kerdîş:

çever: bw. keber, ber.

çew: bw. kes.

çewek:

çewekî ra:

çewî:

çewlîg: 1. namê yew şehardê Kurdan.

2. erdo awî yê biber.

çewres:

çewresin: 1. Rêzey umaritişî dê yê umara

çewresî. 2. Keso(a) çewres serre.

çewt: 1. xelet. 2. tersê raştî.

verqilîn: bn. gûman bûn.

çeqlmast: mastê avî.

cûrekî leyîztika zarokan.

-

çêrîn: çêre xwarina ajalan.

çerçî: ew kesê ku gund bi gund digere alavên malê difiroşe.

çerçîfî: kar û barê çerçîyan.

çêre: giya yên ku ajal(heywan) dixwin.

çêrandin: *çêrandina pes.

Payîzxêr:

çerez: tiştên ku ji dervayê xwarina danê bête xwarin.

çerixandin: bw. zivirandin.

hatin çerixin:

mizewir:

çerm: bw. post.

çerx: navê aletekî ku bi wî kêr û wd.

tişt têne tûj kirin.

hemam:

-

çerx bûn: *çerx kirina kêrê.

çerx kirin:

çet: nûqta ku du rê, çem, ... gigjîn hev

çetê rêyan: nûqta ku dido yan jî zêdetir rê digjîn hev.

çete: rêxistina ne nîzamî.

çete bûn:

çetin: bn. zahmet, zor, giran.

çetin bûn:

çetin dayin:

çetinî:

çetin girtin:

çetin kirin:

derî: * derîyê malê.

kes:

kesek: bw. tu kes.

ji tu kesî ra:

kesekî:

çewlîg: 1. navê bajarekî kurd (Bîngol).

2. erdê avî yê bi ber.

çil: navê hejmarekî.

çilemîn: di rêzeyê hejmartinê de

hejmara çilan. 2. kesê çil salî.

çewt: 1. xelet. 2. xwar.

çewt bîyayîş:

çewtek: yew parçê aleta cit(hangaj) bw tîr.

çewtî: 1. xeletî. 2. çîyo ki raşt nêbo.

çewt kerdîş:

çewtkanî:

çewt û çur:

çeyle: kozîya adirî. bw. kozî, bizote.

çêrangeh: cay çerî.

çêrek: bw. çaryek.

çi: zemîrê perskerdişê.

çi acêb:

çi bî:

çi bîyo:

çi çax: bw. çi wext.

çîçik: bw. çîjik, çîzik, memik.

çi fayde:

çifte: eynî bêj ra di çi.

çiftexas: yew bêj kumaşo saye û sipî.

çi hawa:

çi heyf:

çîkal: bw. sewl.

çîkalîn: bi çekal.

çi kar:

çîkare: bw. çi kes.

çîkayîş: 1. refleks. 2. vengê veşayîşê adirî.

çi kes:

çîkijindir: bw. pincar, silq.

çîkole: qalik bestîşê birîne.

çîkole bestîş:

çîkole vîstîş:

çîkundir: bw. şalgam.

çîkos: bw. çîmteng, çîmveyşan.

çîlay: bw. çîra.

çîlay bîyayîş: 1. zaf tersayîş. 2. parçe parçe bîyayîş.

çîlay kerdîş: bw. încilba sîyay kerdîş.

çîlbeyt: namê yew bêj engûr (hengûr).

çîle: namê menga 1. ya zimistanî.

çîlik: bw. bizir, klîtorus.

çîlînç: bw. çîlm.

çîlînçîn: bw. çîlmin, liko.

çîlk: *çîlka aw.

xwar bûyin: 1. xeletî bûyin.

tîr: parçekî ji berûabura cot kirinê.

xeletî: gotin û tiştê ku nerast be.

xeletî kirin: 2. xwar kirina tiştêkî.

çewtkanî:

xwarûmar:

bizot:

çêregeh: bn. pawan.

çaryek: ji çaran yek.

çi: zemîrê pirsyarî.

çi acêb:

çi bû:

çi bûye:

çi çax: bn. çi dem.

çîjik: bn. memik, pêsîr, guhan.

çi fayde:

cot:

çiftfxas:

bi çi awa:

mixabîn: bn. çi heyf.

çîkal: bn. pêlav.

bi çîkal:

çi kar:

çi kes:

çîkîn: bn. çîk dayîn

-

çi kes:

pincar: bn. silq.

qalik: bn. qalik, qaş.

qalik girtin:

qalik avêtin:

şêlmik: bn. şalgam.

xesîs: bn. çavteng.

çîra:

1.pîrr tîrsîn. 2. parçe parçe bûyin.

-

lêxistina qasê perîşan kirinê:

-

-

-

çîle: navê meha 1. ya zivistanê.

çîlik: bn. klîtorus.

çîlm: bn. lîk

çîlmok: bn. çîlmo, liko.

dîlop: bn. pijank.

çilkek: bw. yew çilk.
çilkî bîyayîş:
çilkî kerdiş:
çilun: çilunê aw. bw. çimur.
çilpêçe:
çilunik:
çilliz: bw. menî.
çillmî:
çillo: bw. çillmin, lîko.
çi ra:
çina:
çinayrê:
çi şî:
çi tewir: bw. çi bêj.
çim:
çiman dîyayîş:
çiman vera gêrayîş: bw. bêrî kerdiş.
çimakerde şîyayîş: bw. çim pey de mendiş.
çim bar dayîş: bw. tehamul kerdiş.
çimbestik: yew bêj kay gedan.
çim bestîş: 1. çim girêdayîş.
 2. xapênayîş.
çim bide birrnayîş: bw. pê şênayîş.
çimbiloq:
çim biloqnayîş:
çim biloqyayîş:
çim birrnayîş:
çim dekwetîş:
çime: *çimey aw.
çimga: yew bêj vaş o, weryeno.
çimî akerdiş:
çimî çarnayîş:
çimî padayîş: bw. çimî girotiş.
çimî pêranayîş: bw. hewna şîyayîş
çim nêbirrnayîş:
çim pêsernayîş: bw. hewna şîyayîş.
çim piro şiktiş:
çim ra kewtiş: bw. bêqîmet bîyayîş.
çim tagûnyayîş: bw. vînayîş, dîtîş.
çim takewtiş: bw. vînayîş, dîtîş.
çim tavistiş: bw. bide ewnîyayîş.
çim tersnayîş: bw. gefî bide werdiş.
çim tersyaye: bw. gefî bide bîyaye.
çim tersyayîş:

dilopek: yek dilop.
dilop bûn:
dilop kirin:
kezîn: bn. çimur.
çileyê mezin:
kezînik:
tomav: bn. tovav.
çillm:
çillo : bn. lîko.
jiber çi:
çi tişt:
jiber çi tişt:
çi çû:
çi tewir: bn. çi celeb, çi cûre.
çav:
bi çavan dîtin:
bêrî kirin:
çavvekirî çûyin: bn. çav li paš mayîn.
tehamul kirin:
çirtonek: cûrekî leyîztika zarokan.
çav girêdan: bn. xapandin.
 -
pê karîn: bn. keys pê anîn.
çavbiloq:
çav biloq kirin:
çav hatin biloqandin:
keys pê anîn:
dil pêra bûn/xwestin: bn. ecibandin.
çavî: bn. çavkanî.
 -
çav vekirin:
çav lêgerîn:
çav girtin:
çav dan serhev: bn. xewda çûn.
çav nebirrîn: bn. keys pê neanîn.
çav girtin: bn. xewda çûn.
çav jêre şikandin:
ji çav ketin:
çav lê ketin: bn. dîtin.
çav lê ketin:
çav lê gerandin:
çav tirsandin:
çav tirsî:
çav hatin tirsîn:

çimî pêranayîş:

çimî peryayîş: bw. ezîyet vînayîş.

çimî rayîr de mendiş: pawitiş, hêvî kerdiş.

çimî roşin bîyayîş:

çimî roşin kerdiş:

çimî sere de bîyayîş: bw. zaf hêrs bîyayîş.

çimî sere de kaykerdiş: bw. vît.

çimî tarî bîyayîş:

çimî vera bide dayîş:

çimlîl:

çimmird: bw. destakerde.

çimmirdê: bw. destakerdeyê.

çimroşin:

çimroşneyî:

çimsur:

çimsurey:

çimteng: bw. çim barnêdayîş.

çimtengî: bw. çim barnêdayîşê.

çimters:

çimveyşan: bw. çikos.

çimveyşanî: bw. çikos.

çimzeng:

çimzîq: bw. vît.

çingiznayîş: bw. teviznayîş.

çingizyayîş: bw. tevizyayîş.

çinî:

çinîbîyaye: bw. nêbîyaye, feqîrî.

çinîko:

çinîyo:

çinkî:

çinku: bw. çimkî, çinkî.

çirêç: cêrecor yew rêzey mişaran.

çiringî: bw. şiringî.

çirisayîş: bw. beriyyayîş.

çirr: 1. çirra aw. 2. yew bêj kay.

çirrik: qenalo ki awa yew cade pêserbîyaya tira rişena.

çirrî: vengê diryayîşê girîşî. bw. çirrinî.

çirronek: *çirroneka aw.

çirug: bw. pûç.

çirugî:

çitme: bw. çîyerpay.

çav girtin: bn. xewda çûn.

çav hatin derxistin: ezîyet û tehda dîtin.

çav li rê mayîn: bn. bendewar bûyin, li hêvî mayîn.

çav ronî bûn:

çav ronî kirin:

pirr hêrs bûyin:

-

çav di serî de leyîztin: bn. şît.

çav tarî bûyin:

çav lê berdan: bn. dilxwaz bûn.

çavlîl:

çavtêr: bn. ciwanmêr.

çavtêrî: bn. ciwanmêrî.

çavronî:

çavronîftî:

çavsor:

çavsorî:

çavteng:

çavtengî:

çavtirs:

çavbirçî: bn. çikus.

çavbirçîftî: bn. çikus.

çavşîn:

çavzîq:

tevizîn:

hatin tevizîn:

tune:

tunebûn: bn. xizanî.

tune ye: bn. nîn e.

tune ye: bn. nîn e.

lewra: bn. lewma.

çinku: bn. lewra.

-

çiringî: bn. şiringî.

çirisîn: bn. biriçîn.

çira avê:

çironek:

-

çirrîn: dengê dirandina çaput.

çirronek: *çirroneka avê.

pûç: bn. rizyayî.

pûçî:

çarpê:

çiqas:

çiwa: bw. çuwa.

çirax: bw. şagirt.

çiraxî: bw. şagirtî.

çiray:

çirçirik: yew bêj heywanî ke namey xwi vengdê xwira gêno.

çirê: bw. çira.

çiwit: toximê pemî. bw. kil.

çixarî: bw. pîknîk kerdiş.

çixin: bw. bûxça.

çixir: qandê bi linga şîyayîşê, akerdişê rayîrê ke bi vewr ameyo padayîş.

çixir akerdiş:

çixir dekerdiş:

çiz: hetê bîyaye ra vinîkerdiş, rût bîyayîş. bw. zilut, rût.

çiz bîyayîş:

çiz kerdiş:

çizayîş: sancî kerdiş.

çî: ena kelîma cadê vate, bîyaye, kermey, dakera, ... ki nîna kê vîrî de yena xebitnayîş. *çî mi vinî bîyo.

* mi çî xwi vîrê kerdo.

çî gêrayîş:

çî gêryayîş:

çî hiş kewtiş:

çîk: tam nêpewjîyayîşêya çîdê pewtişî..

çîl: sîfetê biqewet kerdişê.

çîlzerd:

çîlspî:

çîlsîya:

çîlsur:

çî-mî:

çînaye:

çînayîş:

çînayox:

çînyayîş:

çîp(1): bw. çaq.

çîp(2): şîdênaye.

çî pa mendîş:

çî piragirotîşî:

çîplax: bw. rût, bame.

çiqas:

ço:

şagirt:

şagirtî:

tu carek:

çîrçîrok: cûrekî heywan e ku navê xwe ji dengê xwe digre.

çîma:

çîvî: bn. çîgît

seyranî:

bûxçe: bn. mêzer, hegal.

dews: qasê rêveçûnê vekirina rê ya ku jiber hin sedeman hatîye girtin.

-

dews çêkirin:

dews kirin:

şilut: bn. zilut, rût.

-

zilut bûn:

zilut kirin:

-

tişt: ev gotin di şûna peyv, hebûn, alav, bûyer,... yê ku wê gavê nayin bîra me tête bikaranîn. *tiştê min wenda bûye.

*min tişt jibîr kirîye...

tişt gerîn:

tişt hatin gerîn:

tişt bihiş ketin:

xav:

-

çîl:

çîlzer:

çîlspî:

çîlreş:

çîlsur:

tişt-mîşt:

çînandî:

çînîn:

yê diçîne:

hatin çînîn:

çîm:

şîdandin:

tişt pêve mayîn:

tişt li xwe kirin:

çîplak: bn. tazî, rût

çiplax bîyayîş: 1. rût bîyayîş, bame bîyayîş. 2. Feqîrey.

çiplax gêrayîş: bw. rût gêrayîş.

çiplax kerdîş: bw. rût kerdîş.

çîq: * çîqa adirî.

çîrê: bw. çitur.

çîrnayîş:

çîrr: yew bêj teyr

çî sero:

çît: qumaşo ke cenî danê xwi sere. bw. mexmel, duwax.

çî werî:

çîyekî:

çîyergoşe:

çîyerling: bw. çîyerpay.

çîyna:

çîyo: ciwabê vendayoxdê ma.

ço: 1. manker ço kerdîş. 2. çîwa.

çogan: bw. baston. pastun.

çok: cayo ki hêt û çîp pê kelijyenê.

-

çokanî: 1. çokan sero ronîştîş.

2. yew bêj govend.

çokankî: bw. çokanî.

çok dayîş:

çokan ser warîştîş:

çokanî ronîştîş:

çokanî şîyayîş:

çol:

çolçin: bw. potîn.

çoleg: bw. çêlek.

çoqal:

çoqalin:

çorax: bw. şorax.

çulag: ay kesê ke qumaş virazenê.

çulagî: kar û barê qumaş viraştîşê.

çulçulik: namê yew bêj kay.

çûr: * hîrê çûrî ban çarna. 2. gêrayîş.

tazî bûn: bn. rût bûn, çiplax bûn.

-

tazî gerîn: bn. rût gerîn, çiplax gerîn.

tazî kirin: rût kirin, çiplax kirin.

çîq: bn. çîrûsk. *çîrûska agir.

çîma:

çirandin: bn. dorandin.

-

liser çî: bn. jîbo çî.

çît: qumaşê ku jin didin ser xwe. bn. mexmel.

tiştê xwarinê:

tu tiştêkî:

çargoşe:

çarpê:

tiştêk din:

çî ye: bersîva dengdanê me.

ço: 1. *manker ço kirin. 2. sopa, gopal.

çogan: bn. ço, pastun.

çok: cîyê ku ran û çîp bi hev ra têne kelijandin.

çokanî: liser çokan rûniştin.

-

çokankî: bn. çokanî.

çok dan:

liser çokan rabûn:

çokanî rûniştin: liser çokan rûniştin.

çokanî çûyin: liser çokan çûyin.

çol: 1. yaban. 2. erdê çol.

potîn: bn. çizme.

çêlek:

çoqal:

çoqalîn:

şorax: bn. çorax.

çulak: ew ê ku bi destan qumaş çêdike.

çulakî:

çomak:

qat: *sê qat ban lox kirin.

CASIMÊ CELÎL (1908-1998)

Yek ji Danerên Bingehê Rewşenbîriya Kurdî li Pişt Qefqasê

Konê Reş

Buhiştîyê hêja Casimê Celîl yek ji rewşenbîrên serekî bû di nav Kurdên Sovyêta berê de, û dihat hejmartin yek ji ronakbîrên pêşîn yên ku bingehê rewşenbîrî û toreya Kurdî di Sovyêta berê de danîne. Wek: Erebe Şemo, Hacıyê Cindî, Emînê Evdal, Wezîrê Nadîrî, Qaçaxê Mirad, Eliyê Evdilrehman, Se'îdê Îbo, Qenatê Kurdo û Pişkoyê Hesên...hwd.

Dibe ku apê me Casimê Celîl li wan zêde jî kiribe, hem bi afirandina helbestên xwe û çalakîyên xwe yên bê rawestan di ber kultura gelê Kurd de ku dor 70 salî pêre domkir, û hem jî bi vî nîşê ku li paş me hişt; kurrê wî yê mezin Prof Dr. Ordîxanê Celîl pisporekê mezin ê di warê folklorê Kurdî de, yê jê biçûktir Prof. Dr. Celîlê Celîl diroknivîsekî bi nav û denge di nav 40 melyon Kurdan de, û keça wî Cemîla Celîl mûzîkvan û folklorîsteke jêhatî ye.

Casimê Celîl digel kar û barên giran ev çend leheng li paş xwe hiştin. Ev lehengên ku jiyana mizaxtine ji dirok, folklor û mûzîka Kurdî re.

Di roja 24.10.1998 apê me Casimê Celîl gewrîka dinyê windakir, di nexweşxaneyekê li bajarê Yêrîvanê paytextê Komara Ermenîstanê. Piştî ku tam 90 sal ji gewrîka dinyê dîtîn, bi tal, tîrş û hesret dîtina warê bav û kalan û dawî bi tenê termê wî li ser serê girekî 15 km dûrî Yêrîvanê hat veşartin. Ji bakûrî gora wî ve çiyayê Elegezê xweş tê dîtîn, ev çiyayê ku ew ji kuştina Tîrkan parast û ji başûrî gora wî ve çiyayê Araratê bi kûpên xwe yên spî ve ber bi asîmanê şîn bilind dibe, ev çiyayê ku bûye goristana şehîdên şoreşa Araratê di navbera salên 1927-1930î de...

Pirtûkek têra çalakî, kar û pesindana buhiştî Casimê Celîl nake, di vê nivîsandinê de em bi kurtî li ser çend qûnaxên girîng di jînenîgariya wî de rawestî.

* * *

Ji sed salan ve hozên Êzîdîyan û Ermenîyan di herêma Qersê de bi hev re dijîyan. Jiyanek normal bi hev re derbas dikirin. Di sala 1918an de, piştî şerê cihanê yê pêşîn û vekişandina leşkerên Rûsan ji Qersê, leşkerên ciwanên Tirk bi serokatîya Kazim Qerabekir Paşa êrîş bir ser herêma Qersê û bi hovîti dest bi kuştina Kurd û Ermenîyan kir. Hingê temenê Casimê Celîl dor 10 salan bû -ew di heyva Çirya Pêşîn 1908an de li gundê “Qizilqulê” navça “Dîgorê” ji herema Qersê hatibû dinyê.

Di wê salê de (1918), di wê kuştina hovane de, ji malbata bavê Casimê Celîl ya ku di ser 50 neferî re hebû, bi tenê Casimê Celîl -temen 10 salî- û xuşkeka xwe bi navê Xecê, filitîn. Mixabin ku xuşka xwe di nav karwanê revyayan de winda kir, dema ku ber bi çiyayê Elegezê ve direviyan...

Casimê 10 salî, bi perîşanî, xwas, tazî, û birçî bi dûv xelkên mişext de xwe gihand Yêrîvanê. Li Yêrîvanê tevî hezaran zarokên wek xwe sêwî bû, ji Kurd û Ermenan, û bi wan re di sêwîxaneyê Aleksanderapolê û Celaloxlîyê de hat xwedîkirin û bi xwendin dan.

Di sala 1927an de, navê wî hat pejirandin ku here bajarê Bakoyê, di dibistana leşkeriyê de bixwîne. Piştî pêlekê ji xwendina li Bakoyê, ji ber zîrekiya wî, ew rêkîrin bajarê Teblîsê ji bo xwendina leşkeriyê ya hêj bilindtir.

Di destpêka sala 1930î de, rewşa Kurdên pişt Qefqasê (Azerbêcan, Ermenîstan û Gurcistanê), hin bi hin xweş bû, nemaze piştî ku di sala 1929an de Erebe Şemo bi alîkariya Morogolov alfabetek ji zimanê Kurdî re berhev kir. Hingê dewletê rê li ber Kurdan vekir ku, bi zimanê xwe bixwînin û binivîsin, belê kadirên Kurd kêmbûn. Ew kadirên ku karibin bi kar û barên dibistan û fêrgehên Kurdî rabin. Vêca çendek ji wan sêwiyên Kurd û Ermen bijartin, nexasim ewên zîrek. Di nav wan de navê Casimê Celîl hebû, hingê temenê wî dorî 23 salan bû. Weha Casimê Celîl ji Teblîsê vegeriya Yêrîvanê ji bo xizmeta rewşnabîriya Kurdî.

Di sala 1930î de Casimê Celîl bû endamek di Partiya Komûnîstê Sovyetê de, û di sala 1931î de bû direktorê Texnîkomê (wek enstîtuyekê ye ji bo amedekirina kadirên Kurd ji bo dibistan û navendên Kurd li pişt Qefqasê), û weha bi sedan xort û keçên li ber destê wî fêr bûn û bûn mamoste di dibistanên Kurdî de.

Di sala 1932an de, ji ber serketina Casimê Celîl di rêveberiya Enstîtuya Kadiran de, karbidestên Ermenî ew bijartin ji direktoriya çapemenî û pêşxistina ziman û toreya Kurdî re, û weha Casimê Celîl hat guhastin ser vî karê nû û bû berpirsiyarê sereke ji çapkirina pirtûkên bi zimanê Kurdî. Ji hingê ve, pirtûkên bi zimanê Kurdî rêka xwe di çapxanê de dîtin, wek tev netewên Sovyeta berê.

Di navbera salên 1932-1938an de -ev sala dawîn 1938 Stalîn çapemeniya gelên biçûk rawestand- hingê Casimê Celîl bi sedan pirtûkên bi zimanê Kurdî çapkiribûn, ji pirtûkên dibistanê ta bi diwanên helbestan û wergerandinên kilasîkên netewên Rûsî û Ewropî bi zimanê Kurdî... Û wî bixwe dor 10 pirtûkên dibistanê amade kirin ji dibistanên Kurdî re, hem jî çend nivîsandinên Marks û

Lenîn wergerand ser zimanê Kurdî. Ta roja îro hin pirtûkên Casimê Celîl di dibistanên Kurdî de têne xwendin û dersdan.

Di navbera salên 1938-1941ê de, Casimê Celîl di enstîtuya ziman û edebîyatê de xwend, li Yêrîvanê, û bi şev rêveberiya dibistanek Ermenî dikir bi navê Nar-Dos.

Di pey re sê salan di unîversîtê de takalta (fakulta) hiqûq xwend û dîploma xwendina bilind stand.

Di salên şerê cihanê yê diwan de, bû mamostayê zimanê Kurdî di dibistanên leşkerî yên taybet de.

Di sala 1943an de, li ser xwestina Partiya Komûnîst li Yêrîvanê, dor 500 semînari li herêmên Kurdan de li dar xistin, li dor niştiman û hêzkirina netewan bi hev re...

Di salên pey şerê cihanê de, Casimê Celîl rolek mezin lîst, di pêşxistina ziman û toreya Kurdî de. Di bîranîna 150 saliya jidayikbûna klasîkê Rûsî yê navdar A.S. Pûşkîn de, Casimê Celîl komek helbestên wî wergerandin ser zimanê Kurdî û belav kir.

Pîştî mirina Stalîn, careke din rê li ber xwendina bi zimanê Kurdî di gundên Kurdan de hat vekirin û careke din rûpelên rojnameya *Rîya Taze* bi dêmê Kurdan re kenîya. Lê ji bûyerên herî grîng di jiyana Kurdan bi tevayî de û Kurdên pişt Qefqasê bi taybetî de, vekirina beşekî Kurdî di êzgeya dengê Yêrîvanê de, sala 1955an, di bin rêveberiya Casimê Celîl de. Bi saya Casimê Celîl dengê gelê Kurd li dinyayê belav bû, û Kurdên her çar kenarê dinyayê li mûzîk, dîrok û folklorê xwe guhdar kirin û bi saya serê wî dor 1000 stranên Kurdî û perçeyên mûzîkî ji windabûnê hatin parastin.

Ne tenê Casimê Celîl evîndarê guhdariya mûzîk û strana Kurdî bû, belê ew bixwe jî mûzîkvana bû, li bilûr û fiqê dixist, hem jî wî ew stranên zarotiya xwe, zarotiya gundê bav û kalên xwe Qizilkûlê jibîr nekiribû. Herdem wî ew stran dinehirandin û digotin û bêhna wî bi wan derdiket.

Rola radyoya Yêrîvanê, beşê Kurdî, gelekî mezin bû di hişyarkirina Kurdên her çar parçan de.

Di sala 1970î de, careka din Casimê Celîl bû berpirsiyarê çapkirina pirtûkên Kurdî di weşanxaneyê dewletê de û dor 10 salan têde dom kir û sedê pirtûkan çap kirin.

Casimê Celîl dor 70 salî ji temenê xwe diyarî gelê Kurd kir, bê ku rojekê raweste yan rojekê evîna welatê Kurdan ji dil û bîra wî derkeve. Hem jî evîndarê zargotina gelê Kurd bû, û wî gelek caran naverokek zargotinê dikir bingeş ji nivisandina helbestên xwe re, ango helbestên xwe bi zargotinê dixemilandin, û divîbû ku dewlemendiya zargotina Kurdî bi gelên cînare bide naskirin, wek: Ermen, Gurc, Rûs, û yên mayî...

Di gel ku Casimê Celîl bi gelek kar û baran rabû, ew helbestvanekî zîrek û jêhatî bû û xwedî nav û deng bû. Di nav helbestên wî de cihê welathezî û internasyonalîzmê gelek fireh bû, wek nimûne ev çend malik ji helbestek wî:

*Ez gele caran li te bûm mêvan
Geryam li her gund û bajara
Tu xemlî bi çem û ava
Gurcistana nû, aza bextewer*

*Çayê Kazbêkê ku min dinhêrî
Ew dibriqî bi şewqa roê
Ava belekî a mîna kemberê
Xemilandibûn bejn û bala wê*

*Wexta ez bûme gunda da mêvan
Gele razî mam ji huqmeta wan
Tev merivhiz in û dilê fire
Ez hesab kirim ji nêzê xwe*

Û gelek helbestên wî hatin wergerandin ser zimanê Rûsî û di rojnameyên Sovyetê de yên herî mezin de hatin weşandin, wek: Pravda, Izvestiya, û yên mayî de...

Di sala 1963an de, dema zilm û zora hikûmeta Îraqê li ser şoreşa Barzanî dihat meşandin, hingê Apê Casim gelek helbest nivîsandin û weşandin.

Bi saya wî helbestên gelek nivîskarên Kurd hatin wergerandin ser zimanê Firensî, Înglîzî û Azerbêcanî û Tirkî û di rojname û kovarên tevel de belav bûn, li Ermenîstanê.

Kovar û rojnameyek li Ermenîstanê nema ku helbestên Casimê Celîl têde belav nebû, çi bi zimanê Ermenî û çi bi zimanê Rûsî, û yek jî nema ku li ser axîfî bi çak û rindî. Casimê Celîl bibû nimûneyek ji Kurdên biserketî di Sovyetê de, û bûyerekî Kurdî nema ku navê Casimê Celîl ne di nav de bû, û dihat hejmartin yek ji çar kesên sereke ku bingehê Edebyata Kurdî danîne.

Ew di sala 1936an de bû endam di Yekîtiya Nivîserên Sovyet de û gelek caran bû nûnerê konfiransên li Moskoyê û Yêrîvanê, ji ber çalakîyên wî yên bê rawestan û berketî di ber gelê Kurd de. Navê wî di ensîklopedyaya Sovyet, Ermenîstan û Ukraynayê de hatiye nivîsandin, û gelek xelat jî standîne.

Dawî sed rehmet li giyanê wî bibare, buhişt cî û warê wî be...

Ji berhemên wî

1. Elegez, 1954
2. Stranên Kurdî yên Evîndariyê, 1955
3. Kaniya Dê, 1957
4. Rojên Min, 1960
5. Ocaxa Min, 1966
6. Birayên Zemana, 1968
7. Kilamê Çiya, 1970
8. Oda Kurda, 1975
9. Kurdê Bengî, 1980
10. Zozan, 1982
11. Emerê Celalî, 1982
12. Emerê Rûsî, 1983
13. Kofiya Diya Min, 1984
14. Bijare, 1988
15. Mêrxasê Kurda, 1988
16. Kela Dimdim, 1991

Qamişlo, 12.06.1999

FOLKLORA KURDÎ- VIII:

GOTINÊN PÊŞÎYAN

Seîd VERROJ

J

- Jana hevalan tîra kendalan.
- Jehrî bi hingivê re, heskirin jî bi neyartîyê re tê.
- Jê nehatin, şikir ji xwedê ye.
- Ji behrê derbas dibe, di newalê de dixenike.
- Ji ber bayê çû ber baranê.
- Ji bêeslan bitirse, ji xodaneslan bipirse.
- Ji çavê kor sitêr naye.
- Ji debra aş, ji seneta simtiraş.
- Ji der va jar e, di mal de har e.
- Ji garanê gişî dihere dine golika xwe.
- Ji hêlînê çû kulînê.
- Ji hemî ewran baran naye.
- Ji kerê ra tir û fiis yek e.
- Ji kûrmekî nebaş, çê dibin kûlilkên baş.
- Ji livê lêv, ez dizanim çi li dev.
- Ji mîran nav, ji keran kûrtan dimîne.
- Ji tunebûna şêran, rovi xwe nişan didin wekî mêran.
- Ji welîya dikeve xwelî, ji xwelîya dikeve welî.
- Ji xwe ra ga ye, ji xelkê ra golik e.
- Jina rind, belayê serê gund.
- Jin bêxwedî dibe har dibe.
- Jin heyê mirov dike wezîr, jin heyê mirov dike rezîl.
- Jin jî heyê, jinkok jî heyê.
- Jin mêrî radike, jin mêrî diête.
- Jin bêkes dibe har dibe, mêr bêkes dibe jar dibe.
- Jina bira weke gura.
- Jina ciwah bi du bextan e.
- Jina çav li der, mêrê xwlî li ser.
- Jina ne bijare li dîlanê, dewara nekirre li nîsanê.
- Jina qereç nabe xanim.
- Jina şermîn bi şarekî, mêrê şermîn bi karekî.
- Jina xelkê ramûsanek, hespê xelkê meydanek.
- Jinên baş qismetê mêrên kotî ne.
- Jin dîwarê hindir e, mêr dîwarê derve ye.
- Jin û mêr şer kirin kêmaqîlan ji bawer kirin.

- Ji ser ve Alah Alah, Ji bin ve ne ewzubîlah.
- Ji xwe ra kor e, ji xelkê ra dîktor e.
- Jinan bîne ji malan ku xwarz here xalan.
- Ji xwe ra ker e, ji xelkê ra sober e.
- Ji şer ra xal û xwarzî, ji şorbê ra ap û birazî.
- Ji malê yekî qalê.
- Ji ava xûşxûş netirse, ji ava nermik bitirse.
- Ji mêrê baş ne gavek pêş ne gavek paş.
- Ji xwe gul e, dema baran lê bike şil û mil e.
- Ji pezekî du eyar çê nabin.
- Ji serê qijikê qelî çê nabe.
- Ji kerê ra gotin: "çavê te ronî, ji te ra cahşek bûye." Kerê got: "Barê min giran bû."
- Jin û mêr, tevir û bêr.
- Ji top û tîfingê dijmin netirse, ji zanebûn û zexeliya wî bitirse.
- Ji zêr re dost besyar e, ji zêrdar re dijmin bêjimar e.
- Gotina temam ji keran ra tê gotin.

K

- Ka çûye dehl maye.
- Ka çû ma dan.
- Kayê kadînê golik diqedînê.
- Kanî di çavî de şêlu dibe.
- Kanî ji pungê eciz bû, pung di serê kanîyê de şîn dibû.
- Kanîya av jê bikêşe, ev kanî namiçiqe.
- Kanîya dila dibe civata cahila.
- Ka ne a te ye, kadîn jî ne a te ye.
- Kanîya te av jê vexwar kevir neavê.
- Kanûn û qût, kanûn û kêş!
- Kara necaran toşilê daran.
- Karê gavek xemê salek.
- Karê gavan, gera gavan.
- Karê karkeran, namusa xatunan.
- Karê wext paşayê ser text.
- Kar û zerar birayê hev in.
- Kaxizek şand ji mirê mîran ra, belê xwelî bi serê wê kaxizê ya xwedan bi xwe ne vêra.
- Keçelo navê min navê te be, kûma min serê te be.
- Kayê kevn û teze bi hev ra didin bayê!

- Gundê şên ji rêya xwe dîyare.
- Kebanîya jêhatî bila nivê qelî ji bixwe. Keçel ku derman bibîne pêşî wî serê xwe derman bike.
- Keç ne war e, gungilok ne buhar e û jinemêr ne tu yar e.
- Kelepaçe nabe goşt, dijmin nabe dost.
- Keniyê bê heval nişanê ehmeqî ye.
- Kera bide kermirîyan.
- Ker bi gem û hewsar, mêr bi soz û qerar.
- Ker bi kûrtan, jin bi xeftan.
- Ker çûye qamçî maye.
- Ker dikeve dûv li xweyî ye.
- Ker ew ker e, cila wî ne li ser e.
- Kerê anî, kerê xwar
- Kerê bi kûrtanê xwe nerazî!
- Kerê min elimîye gidişê.
- Kerê yekî dimire, seyê yekî pê qelew dibe.
- Ker bûha gulê nizane.
- Ker bû te kuşt, şeker bû te şûst(!)
- Kerê goh pilisandî tîrrên hijdandî dike.
- Kerê guhsist tîrrê mezin dike.
- Kerê ku barê mirov ne lê be, mirov çonake.
- Kerê kûrmî diçe liser çavîyê av vedixwe.
- Kerê reş qedra gulê çi zane, her dibêje kerbeş.
- Kerê me ne kûlek e, rêya me pirr fetlek e.
- Kerê mirî ji gur natirse.
- Ker ker e, carek dikeve heriyê cara din rêya xwe diguherîne.
- Ker li heriyê keve ji xwedî xurtir kes nîne.
- Ker nabe qurban, ma heqê kerê jî nabe qurban!
- Ker ne terk û rêz e, ker erkan û rêz e.
- Kero nemire heta qîvar şîn dibe.
- Kes bi xweziya nagîşe baqê kezîya.
- Kes hevalê ketî nîne.
- Dema nêçîra min tê, guyê tajiya min tê.
- Kesê min o destê min o.
- Kesê barê hêceta nerakirîye.
- Kesê dûr e, nûr e.
- Kesê nake hesêban, dê bibîne ecêban.
- Kesê pîvazan nexwe bêhn jê naye.
- Kes nabêje dewê min tîrş e.
- Kevira havînê dayne kadînê.
- Kevirê diyarda gêr bû newala.
- Kevirê giran elametê nelêdanê ye.
- Kevirê mezin bi ê piçuk disekine.
- Kevlê feqîrî bêbûha ye.
- Kew bi darî ket, ne dar bi kewî ket.
- Kewê baş ji hêlinê xelas nabin.
- Kewê çê di hêkê de dike çikçik.
- Kirinek ji hezar gotinê çêtire.
- Kor kevanê bavê hildigirt.
- Kitikê(pisikê) got mişk: "Xwe ji vê der

- bavêje wê der, ezê barek zêr bidime te."
- Mijk ji got: "Piştî min dê kî bixwe!"
- Kitik li mal nîne û mişk bi dilê xwe ye.
 - Kitikê çavbelekê mêvan dixosim şevêkê.
 - Kitikê miskîn dengê mezin radikêşin.
 - Kî bi zorê here mazî, bi ser xwe ra nanêre ervazî.
 - Kî der xwar e, wê der war e.
 - Kî kir kî nekir! Sêviyê bê dê û bê bav kir!
 - Kî şemîf ew şewitî.
 - Kî wefa ye ew bab û bira ye.
 - Kî nefa ye, bav û bira ye.
 - Konê reş bênamûşî navê.
 - Ku bimal î, bi xaltî û xal î, ku ne bimal î, ne bi xaltî û ne bi xal î.
 - Kuça havînê bavêje kadînê, ji te ra lazim dibe Çile û Kanûnê.
 - Kuçikan çiqas biqûsînî nabe taji.
 - Kuçik bi kûrman namire.
 - Kuçikê ku nizane bireyî, guran tîne pez.
 - Kuçikê reş sipî nabe.
 - Kulîlka di destê me de çêtir e ji sed kulîlkên ser darê.
 - Kulfet kul e, mal bela ye.
 - Ku mirî dimire hîn zêrîn dibe.
 - Kurê kerê ye, mîrekî çê ye.
 - Kur kevanê babê dikêşe, keç teşîya dayê dirêse.
 - Kûrmê darê ne ji darê be, zewala darê tune ye.
 - Kûrmê şîrî heta pîrî.

L

- Lawê min bila law be, bila kirasê min ji caw be.
- Law ji xwe ra bav ji xwe ra.
- Lawê pîrê dewxwar e, dixwe naxwe înkare.
- Lawê pîrê ro bilbil e, şev pişikil e.
- Lawê min çû eskerê hat weka kerê berêb
- Lêv ji diran pêşvetir in.
- Li ser nefse ket hepsê.
- Li kû der be, ew war e.
- Lingê xwe ji berka babê xwe zêdetir neavêje.
- Li bîhna kebabê ve çûm, li ser daxdana kera ve bûm.
- Li kerê siwar e, li kerê digere.
- Li benda yarê mirov bêjin dimîne.
- Li pey berjêr hevraz jî tê.
- Li ba Hemo tirrek û du fiis wekhev in.
- Li vê dunyayê zarokên bêguneh digirin li ser şîr, mirovên xerab dikenin liser kîr.
- Li piştî Paşê dêya Paşê.

- Li du her tarîyekî ronahîyek tê.
- Li hêlinê çû kulinê.
- Li newalê kûr nenivîne, da tu xewnên nexweş nebînî.
- Li ber siya şêr be bila şêr te bixwe.
- Li nik tirkenî, tirrek û ser yek e.
- Lîstika pisikê, mirina mişkê ye.
- Lome kirin derazinka(şê mug, zilqêr S.V) xaniyê xwedanî ye.

M

- Ma ga dike û ga dixwe!
- Ma ji hinan xwîn tê, ji hinan av tê!
- Mala Pîrê xweştir ji ya Mîrî.
- Mala virikera şewitî kesî bawer nekir.
- Malê hatî bi tir, diçe bi virr.
- Malê ne ji kurê qenc ra bike, ne ji yê xerab re.
- Malê nexwaran xwarina çavsorani.
- Malê nexwarî bi devê zalimê diçe.
- Mal jinê û binyat xanî.
- Marr ji pîjanê nexweş be, pîjan di kûna wî de şîn dibe.
- Marozîya(kêmasîya) Pîrê, maye zengilê serê doxin e.
- Mastê seyê li legan de bo seyê baş e.
- Masî di behran de dibin hut.
- Ma tu xwêya hemu girara yî!
- Mazi çinî, çeltik ê xelkê.
- Mala zêrîn xera dibe, mala mêran xera nabe.
- Mala pîrê gora pîrê ye.
- Mala mêra kaniya zêra.
- Malê axa diçe, canê xulam derdikeve.
- Mala bêmalkwê kes nizane mezin kî ye.
- Mala zavê def û zirne, mala bûkê hay ji pê tune.
- Mala kal û pîran çêtir ji mala axa û mîran.
- Mala xwedê bi sebir ava bûye.
- Malê axa dengiz e, kî jê nexwe donxiz e.
- Malê dinê qirêja desta ye.
- Malê nemerdan xûrê comerdan.
- Mala neyaran mişk û mar, mala yaran keskesor.
- Mal ku tifaq têde hebe, ji ordiya bêtifaq çêtir e.
- Mal têr e, kebanî şêr e.
- Mala mêran kaniya zêran.
- Malê te hebe her kes dostê te ye.
- Me çî got û tembûr çî got!
- Merivê bêguman, bêol û bêîman e.
- Meriv diz be, şevreş pîr in.
- Merivê bêwelat, teyrê bêperr û bêbask e.
- Mirazê min bi dil be, serê min ber kevir be.
- Mêvanê bêwext ji kîsê xwe dixwe.

- Mirin hespê sor e, li ber derê hemû kesî ye.
- Meriyê koçerî jê dûr e rêuçberî.
- Me ev pes serjêkir ji vê mêlakê ra.
- Mirîşkê gotîye: “çêlê min ghiştin min, nehiştin nikila min li sergo be.
- Meke kesê kesan, tê pêşiya pisê pisan.
- Merdîni ne ji heyî ye, belî ji dilî ye.
- Mezinan got li dîwana, biçuk bir kolana.
- Mêrê çê bi lepê xwe ye.
- Mêrê bêbext pîr bibe, li ser de derbas nebe.
- Mêr bi mêran dixurin, teyr bi çengan difirin.
- Min bûkê anî bi lez û bez, tifaqa malê her bûm ez.
- Mirovê bîyanî bide goştê ranî. Dê her di duv ra bêt poşmanî.
- Mirovê derewîn firawînek dixwe.
- Mirovê mirovî, mirov bilind dike û dişikîne.
- Mirovê hejar bêqedir e.
- Mirovê mirovî bixwe goştê mirovî, dê hestiyê veşêre.
- Mirovê nezan dike gotinê erzan.
- Mirîşk hêka dikit, birv dik dikevit.
- Min go nêr e, tu dibêji bidoşe!
- Mirin kerê baqala ne, li ber derê hemî mala ne.
- Mirîşk hêk kir navê xwe li xelkê kir.
- Mirov bifiroşe kerê reş, mirov dê bixwe xwarinên xweş.
- Mirov nexwe cefê, naxwe kefê.
- Min day dît, dilê min ji keçê tezi.
- Mirina hespê ji ceh be!
- Mirî dimire qun zêrîn dibe.
- Mirov diz be şev pîr in.
- Mirîşk reş e, hêk sipî ye.
- Mirov bi mirinê kor nabe, mirov bi nebaşan kor dibe.
- Mirov bi galgalê, deve bi egalê tête girêdan.
- Mirov bi xeberdanê, heywan bi girêdanê.
- Mêrê xerab tim lawik e, jina xerab tim keçik e.
- Mirov here gundekî gundî hemu bi çavekî be, mirov jî bi çavekî.
- Mirina bi êlê ra dawet e.
- Mêvan ji mêvan nexweş e, xwedîmal ji herduyan nexweş e.
- Mine minê neçe nivîna jinê.
- Mirin mirin e, xirxir çî kîrê min e.
- Mirovê ku bixwe, kevçîka xwe bi xwe ra digêrine.
- Mirîşkê çav li Bettê kir, qun li xwe derxist.
- Mirovati zêrê veşartî ye.
- Mirovê çikûs, kûncî jî ji dest naweşe.
- Mirov ne di malekê de be, nizane hewalekî.
- Mirî ne hêjayê şînê ye.
- Mêrê Alikê vegerya ser qalika.
- Min can da, kilê çavan da, xelkê asan da.

- Mêranî bêxesarî nabe.
- Mêvanê dest vala ne bi xêr û ne bi sehla.
- Mamê agir berda komê, ew bi xwe çû serê zomê.
- Mala zarok têde, şeytan naçe têde.
- Mala zêrîn xerab dibe, mala kuran xerab nabe.
- Masîyên mezin di golên mezin de mezin dibin.
- Mana nelêdanê kevira mezin e.
- Mirov bi pîrsê diçe Xûrsê.
- Morîka bi qul, bi dikandar ra namîne.
- Mirin mirin e, xirxir çi kîrê min e.
- Ma ez zingilê ber devê me!
- Me da avê, ha çokê ha navê.
- Min dil hebû te dil hebû, gundî û malî qayîl nebû.
- Merivê mêran tê ber dîwarê, ê jinan tê ber arê.
- Mêranî hêlin e, tîfing demîn e, nan û dan hunerê bav û kalê her kesî nîne.
- Mirovê kî pîr e, mêr ew e.

N

- Nanê mêran liser mêran deyn e.
- Nalbendan hespê xwe nal dikirin, kevjalê digot eva pepikê min ji.
- Nabin wek hebek genim, bi dinyayê dikenin.
- Navekî giran bajarekî vêran.
- Na kera min, da cirmê min.
- Namus meşka muyî ye.
- Nankî bide nanpêjan bila nankî zêde be.
- Nanê xesîs* û comêda wekhev diçe.
- Nagîje ber avê derpî ji xwe dike.
- Nan tune ku bixwe, dawa axatî dike.
- Nan da ber, çu da ser.
- Navê me kulbirîn e.
- Nanê yekî dixwe, li ber deriyê yekî direwt.
- Nanê xwe bixwe bi avê, mineta xelkê bavê.
- Navê bavê min kevirê kerr e, ya dêya min zînharê sor e.
- Nan û dew taştîya derew, nan û şîr taştîya Mîr, nan û mast taştîya rast.
- Nanê garîsê dixwe û tirê mezin dike.
- Nanê bêxwê dixwe, tîrrê şor dike.
- Nakene serê bi zêr, dikene zîkê tîr.
- Nanê mêran ê bigere.
- Navbeyna qelsî û merdî bohostekî ye.
- Nenê nekeva li tu erda nîne.
- Nermikê kayê deng jê nayê.
- Ne jina belaş, ne xulamê bêmeaş, ne erdê kaş.
- Ne bi malê pîr, ne bi gerdena situr.

- Ne şeytanî dibînim, ne lanetê lê tînim.
- Ne li geliyê kûr dirazim, ne xewnê xerab dibînim.
- Nezanî rehetîya canî.
- Neyarê baş ji dostê nebaş çêtir e.
- Nezanî ra gohdarî, derdê bêderman e.
- Ne ker ket, ne hîz dirya.
- Nemire kero buhar tê, nemire pîrê pencar tê.
- Ne bi devxweşî û dilreşî(!)
- Nexwarî ji simbêlê ve mayî.
- Ne xwe ji dêrê dike, ne xwe ji mizgeftê dike.
- Ne ker e, lê kurê kerê ye.
- Neqeba teng devê derî ye.
- Ne bi jina rind, ne bi erdê gund.
- Ne ewrê gurgurî, ne mêrê tîrr tîrrî.
- Ne jina hîz*, ne gayê dev gilîz, ne zevîya fîrîz.
- Ne li bedena Mîran, ne li rengê titunê.
- Neke bi serê kesa ku neye serê pîsa.
- Nefsa jêr û jor yek e.
- Neşîya kerê hilda palîyê.
- Ne ker li garanê ye, ne hesp li garanê ye.
- Ne hespê qule, ne yara File.
- Ne şerê şîvê, ne qergeşa çuxînê.
- Ne feqîrê bi tîrr, ne hekîmê bixun, ne rûtê bazarker.
- Ne agirê tîrrîka, ne dîwana jinîka.
- Nîzane mala dawetê kevçîka vedicemîne.
- Nîşana berfê ban e, ê mirînê tan e.
- Nîsan e, dew li kîsan e, li cem kotî û pîsan e.
- Nîşanê çeman hewr û bî ne.
- Nok li ser kok.
- Nok çû bajêr bû leblebî.
- Nîskê dike gîsk.
- Ne çîra ji koran ra, ne def ji kerran ra.
- Nebêjin bo Erebe merheba, ew dirîne ser dangî ebba.
- Ocaxê kor deriyê girtî ye.

P

- Paleyê xirab dasê diqehirîne.
- Paşîya ji pêşîyan ra tiştek nehişt.
- Panîya ne bixwîn liser nabe şîn.
- Parîyê mezin gewrî didirîne.
- Payîz ezîz e.

Hîz: nêremê, homoseksîwel
Xesîs: Çikûs, çavteng

- Pezê paşi ava şêlû vedixwe.
- Pezê ku bêşinvan be gur dikeve.
- Pere hebe dikan di mala min de ye.
- Peşkê terkêselat dikeve hemu welat.
- Petêxa baş devê kusîyê lê ye.
- Pêlo xûlikî, çawa erd û ezman nexeriqî.
- Pêlê mayî ji yê çûyî bêtir in.
- Pêla çûyî bi pey nekeve.
- Pêşî guh bide paşi xeber bide.
- Pirranî mêranî betal dike.
- Piştî baranê ga cil dikin.
- Pirsê pêşîya meavê heşîya.
- Pisik û mişk bûne xûşk!
- Piçek, piçek diherî her qûçek.
- Piştê dijminatîyê xweşî ye.
- piştê tîrrê qun miçandin nîne.
- Piştê mirinê çav kulî nîne.
- Pirsê be, zana be.
- Pirsyara cîranî, paşîya hevgîyanî.
- Pîrr gotinî , qun sotinî.
- Pîrê te aqil an serbor! Pîrê got: “eger serbor bi ser min ve çûn, dê biaqil kevîm.”
- Pîrê bawer nedikir mêr bike, çaxî mêr kir, dawa heşt û yekê xwe kir.
- Pîrek birk e, zîlam kanî ye.
- Pîrê nemire bihar hat, kalo nemire pirpar hat.
- Pîr dibe lêbelê jibîr nabe.
- Pîyana mîran li erdê ket, bû nav li dinê ket.
- Pîrê bawer nedikir mêr bike, dawa mehr û heşkê xwe dike.
- Pîr bi nimêj be, roj dirêj e.

Q

- Qala gur bikî, dar hazir bikî.
- Qaz qazîn e, baz bazîn e, her kes emsalî ne.
- Qazî lew qazî ye, her kesek jixwe jê razî ye.
- Qelenê mitriba didî, qîza eşîran dixwazî.
- Qelbê paqîş reş nabe.
- Qelî ji serê çûkê nabe.
- Qencî qenciyê dikêşe, xirabî xirabîyê dikêşe.
- Qencî qencî diête şîwînê, xirabî xirabî diête şîwînê.
- Qey erd naçe evdal jî naçe!
- Qîz çûne mendê, xort go: ê me xwedê.
- Qunê nîşa piçûka bide, dirana nîşa nede.
- Qewm, xerabîyê ji eduqewma dibîne.
- Qereçîyan bi rûniştinê mala xwe xera kirine.
- Qîz di malan de zînet in, karên wan bêminet in.

R

- Rakî ji keçelîya xwe bike, paşi were ya

hevalê xwe.

- Reş li beş kenî, beş sekinî tewş kenî.
- Rezê malkê, na ê min e, ber ê xelkê.
- Rez ne rez bû, zîpîk jê ra mane bû.
- Rezîlê dinê mala xwe bir ser mala jinê.
- Rêyan here bila dûr be, li bûhuriyan here bila kûr be, keç bîne bila pîr be.
- Rêya Helebê de nalê keran dipirse.
- Rêç rêçên kera cu ne, fiêl fiêlê bûka nû ne.
- Rê dibe dost neyar nabe dost.
- Rêka gayê her gelî ye.
- Risqê dînan li hara ye.
- Rûtê bêfelek gerîya çîst û çelek, risqê piçek nekir gelek.
- Rims di tîr da naye veşartin.
- Rojekî got beg. “tîf li rûyê te.” Got malava: “çemê rûyê min şil nekir, ma tîfa te ê rûyê min şil bike.
- Rovî ji baranê bitirsîya; ew dê ji xwe ra saqo çêkira.
- Rovîkî geryayî ji şêrekî negeryayî çêtir e.
- Roja xweş di sipê de xwîya ye.
- Rovî got: “bes, min nekin di qulikê mirîşka ve.”
- Rovîkî şîyar çêtir eji şêrkî xwar.
- Rovî terr e, tîrî tîrş e.
- Rovîyê zana bi her du lingan dikeve xafîkê.
- Rovîyê beradayî çêtir e ji şêrê girêdayî.
- Rovîyê fêlo nakeve tu telha.
- Rûyê reş ne hewceyê tenî ye.
- Rîndkirin ji pîrr kirinê ye.
- Rûnê genî liser nanê xwedî.
- Reş malan dikan, gewr yaran dikan.
- Rê rêya mirinê be jî, tu her li pêş be.
- Roj bi bêjîngê nayê veşartin.
- Roj çûye devê çîyê nazivire.
- Rim di tur de hîlnaye.

S

- Salan mehan şevêk mêvanê xalan.
- Sax dibe şûna xençeran, belê sax nabe şûna xebiran.
- Sera pîran zingilê keran.
- Sed mî di binê siya darekî de mexel tê.
- Sed diçe yek tazî naşelîne.
- Serê ku ji dê denketîye nakeve dê.
- Serê ku naêşe, ne hewceyê paçko ye.
- Serî quç e, binî puç e.
- Se li ber kûlîça nareve.
- Selav li sîfra hazir e.

- Sed çakuç û yek sindan!
- Serkanî ku şêlu be, binkanî ji xwe şêlu ye.
- Serê diyardan hêl hêl neke, ya bi te nexwe e, bi hevalê xwe neke.
- Seyê xodanî veçikandî, xelkê dar û ber lê firandî.
- Serî beranî nagre ciyê sewqa nanî.
- Se elimî parîyan êdî kêrê kesî nayê.
- Se bi xeydan nêçîrê nake.
- Serê gurî di binê kûmikê de xweş e.
- Serê ber minetê bila here nav zîyanetê.
- Serê du merana di dîzîkekê de nakele.
- Se be ji qewmê xwe be.
- Se goştê se naxwe.
- Se direve, karwan dibore.
- Sebat kevirê qulat.
- Sebat e, gur tê heyat e.
- Sebat sibitî gul û gîya libitî.
- Ser zahf in, lê serê ku ser pê bibihîsine kêmin.
- Silav li miya ye, ne li riya ye.
- Sê gîdî hene li dinê:
yê rêya diçe bi tenê,
yê evrazîya vedixwe titunê,
yê malê dibe rex mala babê jinê.
- siwarê hespê xelkê her peya ye.
- Sîvero û berû minetê xwe.
- Sila mezin ûpiçûk yek e.
- Soza mêra serê mêra ye.
- Sûbhan ji heyînê ye.
- Spîndar bilind e, sihê li tu kesî nake.
- Siwarê kerê ne tu siwar e.
- Serga, sedaye ser serbana.
- Sî û sê meseleyê qijikê hene,
li ser dara tihokê ne.

Ş

- Şam dûr e, ma mişar jî dûr e!
- Şam şekir e, lê welat şîrîntir e.
- Şe ke bila neke.
- Şer bi şûrê, bazar bi devê.
- Şerê li şevê ne gergeşa li cuxînê gayê.
- Şer li şov e, ne li benderê.
- Şerê sipê ji xêra êvarê çêtir e.
- Şertê li gel mela neke,
hespê li gel Cuhîya neke,
pê gelî li xurta neke.
- Şeş mirî çûne barê hirî.
- Şev yeke derî hezar e.
- Şeva tarî ji êvarê ve diyard.
- Şêr şêr e, çi mê ye çi nêr e.

- Şêr û rovi tev di dehlê de hene.
- Şêr extîyar bû, bû pêkenînê rovi.
- Şêr bi llepê xwe, Şêx Hadî naye hawara te.
- Şêx ne batin e, lê şixul serhatine.
- Şilte û site malê rût e.
- Şixulê xwe bike esas da dilê te nebit waswas.
- Şixul şêr e, gava te dest jê berda dibe rovi.
- Şixula êvarê nehêle bo sibê,
Xwarina êvarê bihêle bo sibê.
- Şivanê seyde mehrum bû ji her du eyde.
- Şîretê bigre ji fikrê kerê,
ker ji kerbûna xwe nagerê.
- Şîşa sor di her derê ra diherî.
- Şixulkerê xwe be ezîzê dilê cîranê xwe be.
- Şîreta bav û kala, di tarîyê de roj e ji mirova ra.
- Şûna şêra rovi lê dike gêra.
- Şûjina çavê xwe da nabîne,
derziya di çavê hevalê xwe de dibîne.
- Şûr kovlanê xwe nabirre.
- Şuştin a reng û rî ye, xwarin a gend û gî ye.

